K. MARKS – F. ENGELS

MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE

I DRUGI PROGRAMSKI SPISI

- ☆ principi komunizma
- ☆ inauguralna adresa
- ☆ kritika gotskog programa
- ☆ kritika nacrta erfurtskog programa

»SVJETLOST« SARAJEVO

ἔθος BIBLIOTEKA Etos

IZBOR IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA

(Prva serija, knjiga 1)

KARL MARX — FRIEDRICH ENGELS

MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE

I DRUGI PROGRAMSKI SPISI

»SVJETLOST«, OOUR IZDAVAČKA DJELATNOST,
SARAJEVO 1977.

Prevodi
MOŠE PIJADE, STANKA BOŠNJAKA, VIDE MARKOVIĆ, NATAŠE TKALEC, dr ZVONKA TKALECA

u redakciji
MARE FRAN, NATAŠE TKALEC, dr ZVONKA TKALECA, dr PREDRAGA VRANICKOG

Izbor
dr FRANC CENGLE i dr ARIF TANOVIĆ

UZ OVAJ IZBOR

Kao i sve velike tekovine ljudskog stvaralaštva, djelo Karla Marxa, Friedricha Engelsa i V. I. Lenjina ima svoju neprolaznu i svagda aktuelnu vrijednost. U njihovim spisima je revolucionarni radnički i komunistički pokret dobio naučnu teoriju o oslobodilačkom pozivu radničke klase. Istorijsko iskustvo je potvrdilo Lenjinovu misao da bez revolucionarne teorije nema revolucionarne prakse, pa otud i savremeni značaj sistematskog izučavanja izvornih djela klasika marksizma. Ta djela su zapravo obrasci naučnog istraživanja i revolucionarne klasnoproleterske opredijeljenosti, koja je usmjerena kako na razumijevanje tako i na mijenjanje svijeta. U njima je na autentičan način iskazan dosljedno materijalistički pogled na svijet, konkretna dijalektika i realni komunistički humanizam.

Ova, prva serija izbora iz djela klasika marksizma sadrži spise u kojima su izložene teorijske osnove i ocijenjena bitna iskustva klasne borbe proletarijata. Serija od pet knjiga — posebnih tematskih cjelina — koncipirana je u skladu sa aktuelnim potrebama savremenog marksističkog obrazovanja u uslovima izgradnje samoupravljačkog socijalizma, ali je u znatnoj mjeri određena mogućnostima izdavača, kao i programom novih izdanja. Izvorna djela klasika marksizma su trajna inspiracija i nezamjenljivo teorijsko oružje naše revolucionarne prakse. Biti komunist znači, pored ostalog, polaziti od Marxovog djela takvog kakvo ono jeste. Ono je klasični primjer istraživanja konkretnih uslova i mogućnosti oslobađanja radničke klase, čiji visoki teorijski smisao se, prema Marxu, ogleda i u stvaralačkom prožimanju teorije i prakse revolucionarnog mijenjanja svijeta — kod nas — u procesu izgradnje samoupravnog socijalizma, kao oblika diktature proletarijata, koja vodi komunističkom društvu.

F. C. i A. T.

K. Marx — F. Engels

MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE

PREDGOVOR NJEMAČKOM IZDANJU OD 1872.

»Savez komunista«, međunarodno radničko udruženje koje je pod tadašnjim prilikama, razumije se, moglo biti samo tajno, naložio je potpisanima, na kongresu održanom u Londonu u novembru 1847, da sastave za javnost opširan teoretski i praktični program partije. Tako je nastao sljedeći Manifest čiji je rukopis poslat u London u štampu nekoliko nedjelja pred februarsku revoluciju. Objavljen prvo na njemačkom, bio je na tom jeziku štampan najmanje u dvanaest raznih izdanja u Njemačkoj, Engleskoj i Americi. Na engleskom jeziku objavljen je prvi put 1850. u Londonu u »Red Republican«, u prevodu Miss Helen Macfarlane, a 1871. bar u tri razna prevoda u Americi. Na francuskom jeziku najprije u Parizu, pred sam junski ustanak od 1848, a nedavno u njujorškom »Le Socialiste«. Novi prevod priprema se. Na poljskom u Londonu, kratko vrijeme poslije prvog njemačkog izdanja. Na ruskom u Ženevi, šezdesetih godina. Na danski je isto tako preveden ubrzo poslije svog izlaženja.

Mada su se za posljednjih dvadeset i pet godina prilike mnogo izmijenile, opća načela koja su izložena u ovom Manifestu ostaju i danas još uglavnom potpuno tačna. Ponešto bi imalo da se popravi ovdje-ondje. Praktična primjena ovih načela, kako to objašnjava sam Manifest, zavisiće svugdje i u svako doba od istorijski datih okolnosti, te se zato nikako ne pridaje neko posebno značenje revolucionarnim mjerama koje se predlažu na kraju odjeljka II. To bi mjesto danas u mnogom pogledu drukčije glasilo. Uzimajući u obzir ogromni razvitak krupne industrije za posljednjih dvadeset i pet godina i paralelni napredak partijske organizacije radničke klase, uzimajući u obzir praktična iskustva, prvo februarske revolucije, a još više Pariske komune kada je proletarijat prvi

put držao političku vlast za dva mjeseca, taj je program danas mjestimično zastario. Naročito je Komuna pružila dokaz da »radnička klasa ne može jednostavno prisvojiti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje vlastite ciljeve«. (Vidi »Građanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog vijeća Međunarodnog radničkog udruženja«, njemačko izdanje, str. 19, gdje se ova misao opširnije razlaže). Dalje se po sebi razumije da kritika socijalističke literature danas pokazuje praznine jer doseže samo do 1847; a isto tako da su napomene o stavu komunista prema raznim opozicionim strankama (IV odjeljak), iako su u osnovnim potezima i danas još tačne, ipak u pojedinostima danas već zato zastarjele što se politički položaj iz osnova izmijenio i što je istorijski razvitak izbrisao iz života većinu tamo nabrojanih stranaka.

Međutim, Manifest je istorijski dokumenat, i mi sebi više ne pridajemo pravo da na njemu ma šta mijenjamo. Možda će neko kasnije izdanje izaći sa uvodom koji će premostiti razmak od 1847. do danas. Ovo izdanje došlo je za nas suviše neočekivano da bismo našli vremena za to.

London, 24. juna 1872.

Karl Marx, Friedrich Engels

Štampano u brošuri
»Das Kommunistische Manifest.
Neue Ausgabe mit einem
Vorwort der Verfasser.«
Leipzig, 1872.

PREDGOVOR DRUGOM RUSKOM IZDANJU OD 1882.

Prvo rusko izdanje *»Manifesta komunističke partije«* u prevodu Bakunjinovom izašlo je početkom šezdesetih godina[1] u štampariji »Kolokola«. Zapad je tada u ruskom izdanju *Manifesta* mogao da gleda samo literarni kuriozum. Danas bi takvo shvaćanje bilo nemoguće.

Kakav je ograničeni prostor u ono vrijeme (decembra 1847) još zauzimao proleterski pokret, najjasnije pokazuje završna glava Manifesta: Stav komunista prema raznim opo-

---

[1] Stvarno je prvi ruski prevod Manifesta objavljen krajem 1869. u Ženevi. *Red.*

zicionim partijama u raznim zemljama. Tu nedostaju upravo — Rusija i Sjedinjene Države. Bilo je to vrijeme kada je Rusija bila posljednja velika rezerva cjelokupne evropske reakcije; kada su Sjedinjene Države usisavale useljavanjem suvišak snage evropskog proletarijata. Obje zemlje snabdijevale su Evropu sirovinama i bile su u isto vrijeme tržišta na kojima je Evropa prodavala svoje industrijske proizvode. Obje zemlje su tada bile dakle na ovaj ili onaj način stubovi postojećeg evropskog poretka.

Kako je danas drukčije! Baš su evropski useljenici omogućili Sjevernoj Americi da razvije džinovsku poljoprivrednu proizvodnju, čija konkurencija iz temelja potresa evropsko zemljišno vlasništvo — malo i veliko. Osim toga, imigracija je omogućila Sjedinjenim Državama da iskoriste svoje ogromne industrijske pomoćne izvore s takvom energijom i u takvim razmjerima da to uskoro mora slomiti dosadašnji industrijski monopol zapadne Evrope, a naročito Engleske. Obje okolnosti imaju obratno revolucionarno djelovanje na samu Ameriku. Malo i srednje zemljišno vlasništvo farmera, osnova cijelog političkog uređenja, postepeno podliježe konkurenciji džinovskih farma; u isto vrijeme razvija se po prvi put u industrijskim oblastima masovni proletarijat i basnoslovna koncentracija kapitalâ.

A Rusija! Za vrijeme revolucije od 1848—49. nisu samo evropski vladari nego i evropski buržuji nalazili u ruskoj intervenciji jedini spas od tek probuđenog proletarijata. Car je bio proglašen za šefa evropske reakcije. Danas je on ratni zarobljenik revolucije u Gatčini, a Rusija je predstraža revolucionarne akcije u Evropi.

Komunistički manifest imao je za zadatak da proglasi neizbježnu predstojeću propast modernog buržoaskog vlasništva. A u Rusiji, naspram vrtoglavog razvitka kapitalizma i tek započetog razvitka buržoaskog zemljišnog vlasništva nalazimo više od polovice zemlje u rukama zajedničkog seljačkog posjeda. Sada se pita: može li ruska obščina, taj makar i jako potkopani oblik prastarog zajedničkog zemljišnog posjeda, preći neposredno u viši oblik komunističkog zajedničkog vlasništva? Ili mora li ona, naprotiv, prije toga proći isti proces raspadanja koji sačinjava istorijski razvitak Zapada?

Jedini odgovor koji je danas moguće dati na to jest ovaj: postane li ruska revolucija signal za proletersku revoluciju na Zapadu, tako da jedna drugu dopunjuju, onda može sadašnje rusko zajedničko zemljišno vlasništvo poslužiti kao polazna tačka komunističkog razvitka.

London, 21. januara 1882.

Karl Marx, Friedrich Engels

Štampano u knjizi:
K. Marks i F. Engels, »Manifest Kommunističeskoj partii«, Ženeva, 1882.

PREDGOVOR NJEMAČKOM IZDANJU OD 1883.

Predgovor ovom izdanju moram na žalost sam potpisati. Marx, čovjek kome cjelokupna radnička klasa Evrope i Amerike duguje više no ikom drugom, — Marx leži u groblju na Highgatu i na njegovom grobu već raste prva trava. Poslije njegove smrti ne može više uopće biti govora o preradi ili dopunjavanju *Manifesta*. Utoliko više smatram potrebnim da ovdje još jednom izričito utvrdim sljedeće.

Osnovna misao koja se provlači kroz *Manifest:* da ekonomska proizvodnja i iz nje nužno nastala društvena struktura svake istorijske epohe sačinjava osnovu za političku i intelektualnu istoriju te epohe; da je prema tome (od raspadanja prastarog zajedničkog vlasništva zemlje) čitava istorija bila istorija klasnih borbi, borbi između eksploatiranih i eksploatatorskih, između potčinjenih i vladajućih klasa na različitim stupnjevima društvenog razvitaka; ali da je ta borba sada dostigla takav stupanj na kome se eksploatirana i ugnjetena klasa (proletarijat) više ne može osloboditi od klase koja nju eksploatira i ugnjetava (od buržoazije) a da u isto vrijeme zanavijek ne oslobodi i cijelo društvo od eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi — ova osnovna misao pripada jedino i isključivo Marxu[2].

---

[2] »Ovoj misli«, kažem ja u predgovoru engleskom izdanju, »koja je po mom mišljenju pozvana da istorijsku nauku povede istom onakvom napretku kakvom je Darwinova teorija povela prirodne nauke — ovoj misli mi smo se obojica bili postepeno

Ja sam to već često rekao; ali je baš sada potrebno da to stoji i ispred *Manifesta.*

London, 28. juna 1883.

F. Engels

Štampano u brošuri:
»Das Kommunistische Manifest«
Hottingen-Zürich, 1883.

IZ PREDGOVORA NJEMAČKOM IZDANJU OD 1890.

Manifest je imao svoj vlastiti životni put. U času kada se pojavio, bio je sa oduševljenjem pozdravljen od tadašnje još malobrojne predstraže naučnog socijalizma (kako to dokazuju prevodi navedeni u prvom predgovoru), a onda ga je potisnula u pozadinu reakcija koja je otpočela sa porazom pariskih radnika u junu 1848, dok nije konačno »pravno« bio proklet osudom kelnskih komunista u novembru 1852. S nestankom radničkog pokreta sa javne pozornice, koji datira od februarske revolucije, stupio je i *Manifest* u pozadinu.

Kada je evropska radnička klasa opet dovoljno ojačala za novi napad na vlast vladajućih klasa, nastalo je Međunarodno radničko udruženje. Ono je imalo za cilj da cjelokupno borbeno radništvo Evrope i Amerike slije u *jednu* veliku vojsku. Zato ono nije moglo da *pođe* od načela iznijetih u *Manifestu.* Ono je moralo imati program koji nije zatvarao vrata engleskim tredjunionima, francuskim, belgijskim, italijanskim i španjolskim prudonistima i njemačkim lasalovcima[3]. Taj program — obrazloženja uz statut Internacionale

približili već više godina prije 1845. Koliko sam ja u tom pravcu bio samostalno napredovao, pokazuje moj »Položaj radničke klase u Engleskoj«. Ali kad sam se u proljeće 1845. opet našao s Marxom u Bruxellesu, on je nju već bio potpuno izradio i izložio mi je riječima koje su bile gotovo isto tako jasne kao one u kojima sam je ja gore sažeto izrazio.« *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

[3] Lassalle se u odnosu prema nama uvijek priznavao kao Marxov »učenik«, pa je kao takav, naravno, stajao na tlu Manifesta. Drukčija je stvar s onim njegovim sljedbenicima koji nisu pošli dalje od njegovog zahtjeva za proizvođačkim zadrugama s državnim kreditom i koji su cijelu radničku klasu podijelili na one koje pomaže država i one koji se sami pomažu. *(Engelsova napomena.)*

— sastavio je Marx na majstorski način, što su mu priznali čak i Bakunjin i anarhisti. Za konačnu pobjedu postavki iznijetih u *Manifestu* Marx se oslonio jedino na intelektualni razvitak radničke klase koji je morao rezultirati iz ujedinjene akcije i diskusije. Događaji i obrti u borbi protiv kapitala, porazi još više nego uspjesi, nisu mogli a da borcima ne učine jasnim slabosti njihovih dotadašnjih univerzalnih lijekova, a njihove glave pristupačnijim za temeljno razumijevanje pravih uvjeta emancipacije radnika. I Marx je imao pravo. Radnička klasa od 1874, kad je Internacionala raspuštena, bila je sasvim drukčija nego što je bila 1864. prilikom njenog osnivanja. Prudonizam u romanskim zemljama, specifično lasalovstvo u Njemačkoj bijahu u izumiranju, pa su i tadašnji arhikonzervativni engleski tredjunioni lagano došli dotle da je 1887. predsjednik njihovog kongresa u Swanseau mogao da kaže u njihovo ime: »Kontinentalni socijalizam prestao je za nas da bude strašan.« Ali kontinentalni socijalizam bio je već 1887. gotovo još samo ona teorija koju je objavio *Manifest.* I tako istorija *Manifesta* do izvjesnog stepena odražava istoriju modernog radničkog pokreta od 1848. naovamo. Sada je *Manifest* nesumnjivo najrašireniji, najinternacionalniji proizvod cjelokupne socijalističke literature, zajednički program mnogih miliona radnika svih zemalja od Sibira do Kalifornije.

Pa ipak, u vrijeme kad je izišao, mi ga ne bismo smjeli nazvati *socijalističkim* manifestom. Pod socijalistima su se 1847. razumijevale dvije vrste ljudi. S jedne strane, pristalice raznih utopističkih sistema, specijalno ovenisti u Engleskoj i furijeristi u Francuskoj, a ti su tada već bili spali na čiste sekte u izumiranju. S druge strane, najrazličniji socijalni nadriliječnici koji su htjeli da društvene nevolje otklone raznim nadriljekarijama i krparenjem a da to ni najmanje ne zaboli kapital i profit. U oba slučaja: ljudi koji su stajali izvan radničkog pokreta i koji su, naprotiv, oslonac tražili kod »obrazovanih« klasa. Nasuprot tome, onaj dio radnika koji je, uvjeren u nedovoljnost samih političkih prevrata, tražio temeljan preobražaj društva, taj se dio tada nazivao *komunističkim.* Bio je to sirov, samo instinktivan, katkad i nešto grub komunizam, ali je bio dovoljno silan da rodi dva sistema utopijskog komunizma, u Francuskoj »ikarski« ko-

munizam Cabetov, a u Njemačkoj Weitlingov. Socijalizam je 1847. značio buržoaski pokret, komunizam — radnički pokret. Socijalizam je, bar na kontinentu, bio sposoban za salon, komunizam suprotno od toga. Pa pošto smo već tada bili sasvim odlučno mišljenja da »oslobođenje radnika mora biti djelo same radničke klase«, nismo se nijednog časka mogli dvoumiti koje ime da uzmemo. I odonda nam nije nikada palo na pamet da ga odbacimo.

»Proleteri svih zemalja, ujedinite se!« Mali je bio oj glasova koji su odgovorili kada smo ovaj poklič pustili u svijet, ima od toga već 42 godine, uoči prve pariske revolucije u kojoj je proletarijat istupio s vlastitim zahtjevima. Ali 28. septembra 1864. ujedinili su se proleteri većine zapadnoevropskih zemalja u Međunarodno radničko udruženje slavne uspomene. Sama Internacionala živjela je, istina, samo devet godina. Ali da njome zasnovani vječiti savez proletera svih zemalja još živi, i živi snažnije no ikada, o tome ništa ne svjedoči bolje nego baš današnji dan. Jer danas, kad pišem ove redove, drži evropski i američki proletarijat smotru svojih po prvi put mobiliziranih borbenih snaga, mobiliziranih kao *jedna* vojska, pod *jednom* zastavom, i za *jedan* najbliži cilj: za zakonsko utvrđivanje osmosatnog normalnog radnog dana, koji je proglasio još ženevski kongres Internacionale 1886, a ponovo pariski radnički kongres 1889. Prizor današnjeg dana otvoriće kapitalistima i veleposjednicima svih zemalja oči — da su danas proleteri svih zemalja doista ujedinjeni.

Kad bi samo Marx stajao pored mene da to gleda svojim očima!

London, 1. maja 1890.

F. Engels

PREDGOVOR FRIEDRICHA ENGELSA DRUGOM POLJSKOM IZDANJU OD 1892.

Činjenica da je potrebno novo poljsko izdanje »Komunističkog manifesta« daje povod za različita razmatranja.

Najprije treba uočiti da je »Manifest« u novije vrijeme donekle postao mjerilo za razvitak krupne industrije na ev-

ropskom kopnu. U istoj mjeri u kojoj se u nekoj zemlji širi krupna industrija, raste i među radnicima iste zemlje želja za razjašnjenjem njihovog stava kao radničke klase prema posjedničkim klasama, širi se među njima socijalistički pokret i povećava se potražnja za »Manifestom«. Tako se na broju primjeraka »Manifesta«, raširenih u nekoj zemlji, može sa prilično tačnosti izmjeriti ne samo stanje radničkog pokreta nego i stupanj razvitka krupne industrije u toj zemlji.

Prema tome, novo poljsko izdanje označava odlučan napredak poljske industrije. A da je toga napretka bilo za ovih deset godina od posljednjeg izdanja, ne može biti nikakve sumnje. Ruska Poljska, Kongresna Poljska postala je velikom industrijskom oblašću Ruskog Carstva. Dok je ruska krupna industrija razbacana po raznim mjestima — dio u Finskom zalivu, dio u centru (Moskva i Vladimir), dio na Crnom i Azovskom moru, a drugi po drugim stranama — poljska je industrija zbijena na razmjerno mali prostor i uživa prednosti i nezgode koje proističu iz toga. Prednosti su uvidjeli konkurentski ruski tvorničari, kada su tražili zaštitne carine prema Poljskoj uprkos svojoj vatrenoj želji da Poljake pretvore u Ruse. A nezgode — za poljske tvorničare i rusku vladu — pokazuju se u brzom širenju socijalističkih ideja među poljskim radnicima i u uvećanoj potražnji za »Manifestom«.

Brzi razvitak poljske industrije, koja je prevazišla rusku, predstavlja nov dokaz za neuništivu snagu poljskog naroda i novu garanciju njegove predstojeće nacionalne obnove. A obnova jedne nezavisne jake Poljske je stvar koja se ne tiče samo Poljaka nego svih nas. Iskrena međunarodna saradnja evropskih nacija moguća je samo ako svaka nacija bude potpuno autonomna u svojoj kući. Revolucija od 1848, koja je, pod proleterskom zastavom, naposljetku pustila proleterske borce da samo svrše posao buržoazije, provela je, preko izvršilaca njenog testamenta Luja Bonaparta i Bismarcka, nezavisnost Italije, Njemačke i Mađarske; ali Poljska, koja je od 1792. uradila za revoluciju više nego sve ove tri zemlje zajedno, bila je prepuštena samoj sebi kada je 1863. podlegla deset puta većoj ruskoj sili. Plemstvo nije moglo ni da održi ni da povrati nezavisnost Poljske; buržoazija je pre-

ma njoj danas u najmanju ruku ravnodušna. Pa ipak je ona jedna potreba za skladnu saradnju evropskih nacija. Nju može izvojevati samo mladi poljski proletarijat, i ona se dobro čuva u njegovim rukama. Jer radnicima cijele ostale Evrope potrebna je nezavisnost Poljske isto tako kao samim poljskim radnicima.

London, 10. februara 1892.

F. Engels

Štampano u časopisu
»Przedswit« br. 35, 27. februara 1892.
i u brošuri:
K. Marx i F. Engels,
»Manifest Komunistyczny«, London 1892.

ITALIJANSKOM ČITAOCU

Objavljivanje »Manifesta komunističke partije« palo je, može se kazati, tačno u isti dan sa revolucijama u Milanu i Berlinu 18. marta 1848, koje predstavljaju ustanak dviju nacija koje se nalaze u centru — s jedne strane, evropskog kopna, a s druge — Sredozemlja; dviju nacija koje su do onog vremena bile slabljene teritorijalnom rascjepkanošću i unutrašnjim razmiricama, te su zato dospjele pod tuđu vlast. Dok je Italija bila podvrgnuta austrijskom caru, imala je Njemačka, iako ne tako neposredno, da podnosi ne manje osjetljivi jaram cara svih Rusa. Posljedice 18. marta 1848. oslobodile su Italiju i Njemačku od te sramote; što su te dvije velike nacije u vrijeme od 1848. do 1871. obnovljene i u izvjesnoj mjeri bile vraćene sebi, dogodilo se to, kako je rekao Karl Marx, zato što su isti ljudi koji su ugušili revoluciju od 1848, poslije, protiv svoje volje, postali izvršioci njenog testamenta.

Ta je revolucija svuda bila djelo radničke klase; radnička klasa je bila ona koja je podizala barikade i zalagala živote. Samo su radnici Pariza, obarajući vladu, imali izrazitu namjeru da obore režim buržoazije. Ali ma koliko da su bili svjesni neizbježnog antagonizma koji je postojao između njihove klase i buržoazije, nisu ni privredni napredak zemlje ni intelektualni razvitak francuskih radničkih masa bili dostigli onaj stepen koji bi omogućio preobražaj društva. Zato je u krajnjem rezultatu plodove revolucije po-

kupila kapitalistička klasa. U drugim zemljama, u Italiji, Njemačkoj, Austriji, radnici nisu od samog početka uradili ništa drugo osim to što su doveli buržoaziju na vlast. Ali ni u jednoj zemlji nije vladavina buržoazije moguća bez nacionalne nezavisnosti. Revolucija od 1848. morala je zbog toga da povuče za sobom ujedinjenje i nezavisnost onih nacija koje toga dotle nisu imale: Italije, Njemačke, Mađarske. Poljska će doći za njima u svoje vrijeme.

Ako, dakle, revolucija od 1848. i nije bila socijalistička revolucija, ona je ipak poravnala put i pripremila teren za nju. Poticajem koji je dao krupnoj industriji u svim zemljama, buržoaski režim stvorio je ovih posljednjih 45 godina svuda brojan, koncentriran i snažan proletarijat; on je tako, da upotrebim izraz »Manifesta«, rodio svoje vlastite grobare. Bez uspostavljanja nezavisnosti i jedinstva svake nacije ne bi se moglo izvesti ni međunarodno ujedinjavanje proletarijata, ni mirna, razumna saradnja tih nacija za postizanje zajedničkih ciljeva. Neka kogod pokuša da zamisli zajedničko međunarodno istupanje italijanskih, mađarskih, njemačkih, poljskih i ruskih radnika pod političkim uslovima doba prije 1848!

Na taj način bitke iz 1848. nisu bile uzalud; isto tako nije prošlo uzalud ovih 45 godina koje nas odvajaju od one revolucionarne etape. Plodovi sazrijevaju, i sve što želim jest da objavljivanje ovog italijanskog prevoda bude dobar znak za pobjedu italijanskog proletarijata, kao što je objavljivanje originala bilo za međunarodnu revoluciju.

»Manifest« odaje puno priznanje revolucionarnoj ulozi koju je kapitalizam igrao u prošlosti. Italija je bila prva kapitalistička nacija. Završetak feudalnog srednjeg vijeka, zora moderne kapitalističke ere obilježena je jednim grandioznim likom: to je Italijan, Dante, u isto vrijeme posljednji pjesnik srednjeg vijeka i prvi pjesnik novog vijeka. Sada, kao 1300, nastaje jedna nova istorijska era. Da li će nam Italija pokloniti novog Dantea koji će objaviti čas rođenja ove nove, proleterske ere?

London, 1. februara 1893. *Friedrich Engels*

Štampano u brošuri
»Il Manifesto del Partito Comunista«,
Milano 1893.

MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE

Bauk kruži Evropom — bauk komunizma. Sve sile stare Evrope sjedinile su se u svetu hajku protiv tog bauka, rimski papa i ruski car, Metternich i Guizot, francuski radikali i njemački policajci.

Gdje je ona opoziciona partija koju njeni protivnici na vlasti nisu izvikali kao komunističku, gdje je ona opoziciona partija koja nije naprednijim opozicionarima kao i svojim reakcionarnim protivnicima uzvratila prijekor koji ih je imao žigosati kao komuniste?

Iz ove činjenice izlaze dvije stvari.

Sve evropske sile već priznaju komunizam kao silu.

Uveliko je vrijeme da komunisti pred cijelim svijetom otvoreno izlože svoja shvaćanja, svoje ciljeve, svoje težnje, te da pričama o bauku komunizma protivstave manifest same partije.

U tu svrhu sastali su se u Londonu komunisti najrazličitijih narodnosti i sastavili sljedeći Manifest koji se objavljuje na engleskom, francuskom, njemačkom, italijanskom, flamanskom i danskom jeziku.

I

BURŽUJI I PROLETERI[4]

Istorija svakog dosadašnjeg društva[5] jeste istorija klasnih borbi.

Slobodan čovjek i rob, patricij i plebejac, barun i kmet, cehovski majstor[6] i kalfa, ukratko — ugnjetač i ugnjeteni stajali su jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili

---

[4] Pod buržoazijom se razumije klasa modernih kapitalista koji su vlasnici sredstava za proizvodnju i iskorišćuju najamni rad. Pod proletarijatom klasa modernih najamnih radnika koji su, pošto ne posjeduju sredstva za proizvodnju, prinuđeni da prodaju svoju radnu snagu da bi mogli živjeti. *(Engelsova napomena uz englesko izdanje od 1888.)*

[5] To jest, tačno govoreći, *pismeno* prenijeta istorija. 1847. bila je predistorija društva, organizacija društva koja je prethodila svakoj pisanoj istoriji, još gotovo nepoznata. Otada je Haxthausen otkrio zajedničko zemljišno vlasništvo u Rusiji. Maurer je dokazao da je ono bilo društvena osnova sa koje su sva germanska plemena počela svoj istorijski razvitak, a postepeno se iznašlo da su seoske općine sa zajedničkim zemljišnim posjedom bile prvobitni oblik od Indije do Irske. Naposljetku je sve ovo krunisao Morgan svojim otkrićem prave prirode *roda* i njegovog položaja u *plemenu*, otkrivši time unutrašnju organizaciju tog prvobitnog komunističkog društva u njenoj tipičnoj formi. S raspadanjem tih prvobitnih zajednica otpočinje cijepanje društva na posebne i na kraju na antagonističke klase. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888. i njemačkom izdanju od 1890.)*

Ja sam pokušao da taj proces raspadanja pratim u »Porijeklu porodice, privatnog vlasništva i države«, drugo izdanje, Stuttgart, 1886. *(Završna rečenica gornje napomene koja se nalazi samo u engleskom izdanju od 1888.)*

[6] *Cehovski majstor* — tj. punopravni član ceha, a ne šef ceha. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)*

neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile.

U ranijim istorijskim epohama nalazimo gotovo svugdje potpunu podjelu društva na različite staleže, mnogostruko stupnjevanje društvenih položaja. U starom Rimu imamo patricije, vitezove, plebejce, robove; u srednjem vijeku feudalne gospodare, vazale, cehovske majstore, kalfe, kmetove, a uz to još gotovo u svakoj od tih klasa opet posebne stupnjeve.

Moderno buržoasko društvo, koje je proizašlo iz propasti feudalnog društva, nije ukinulo klasne suprotnosti. Ono je stavilo samo nove klase, nove uslove ugnjetavanja, nove oblike borbe na mjesto starih.

Ali naša epoha, epoha buržoazije, odlikuje se time što je pojednostavnila klasne suprotnosti. Cijelo se društvo sve više i više cijepa na dva velika neprijateljska tabora, na dvije velike klase koje stoje neposredno jedna naspram druge — buržoaziju i proletarijat.

Iz redova kmetova srednjeg vijeka izašli su slobodni stanovnici prvih gradova; iz tog gradskog stanovništva razvili su se prvi elementi buržoazije.

Otkriće Amerike, otkriće morskog puta oko Afrike stvorili su nov teren buržoaziji koja se uzdizala. Istočnoindijsko i kinesko tržište, kolonizacija Amerike, razmjena sa kolonijama, umnožavanje sredstava za razmjenu i robâ uopće, dali su trgovini, brodarstvu i industriji dotle neviđeni polet, a time su ubrzali razvitak revolucionarnog elementa u propadajućem feudalnom društvu.

Dotadašnji feudalni ili cehovski način rada industrije nije više zadovoljavao tražnju koja je rasla sa novim tržištima. Na njegovo mjesto došla je manufaktura. Cehovske majstore potisnuo je industrijski srednji stalež; podjela rada između različitih korporacija iščezla je pred podjelom rada u pojedinačnoj radionici.

No tržišta su jednako rasla, tražnja je bivala sve veća. Više ni manufaktura nije bila dovoljna. Tada su para i mašine revolucionirale industrijsku proizvodnju. Na mjesto manufakture došla je moderna krupna industrija, na mjesto

industrijskog srednjeg staleža došli su industrijski milionari, šefovi čitavih industrijskih armija, moderni buržuji.

Krupna industrija stvorila je svjetsko tržište, koje je bilo pripremljeno otkrićem Amerike. Svjetsko tržište neizmjerno je razvilo trgovinu, brodarstvo, kopneni saobraćaj. Ovaj je razvitak opet još više raširio industriju, a u istoj mjeri u kojoj se širila industrija, trgovina, brodarstvo i željeznice, u istoj mjeri se razvijala buržoazija, uvećavala svoje kapitale i potiskivala u pozadinu sve klase naslijeđene od srednjeg vijeka.

Tako mi vidimo kako je samo moderna buržoazija proizvod dugog toka razvitka, niza prevrata u načinu proizvodnje i razmjene.

Svaki taj stupanj razvitka buržoazije bio je praćen odgovarajućim političkim uspjehom. Ona je bila ugnjeteni stalež pod vlašću feudalnih gospodara, naoružana i samoupravna zajednica u komuni[7], ovamo nezavisna gradska republika, onamo treći oporezovani stalež monarhije[8], zatim, u vrijeme manufakture, protivteža plemstvu u staleškoj ili apsolutnoj monarhiji, uopće glavna podloga velikih monarhija, dok najzad, s postankom krupne industrije i svjetskog tržišta, nije osvojila u modernoj predstavničkoj državi isključivu političku vlast. Moderna državna vlast samo je odbor koji upravlja općim poslovima cijele buržoaske klase.

Buržoazija je u istoriji odigrala krajnje revolucionarnu ulogu.

---

[7] »*Komune*« su se zvali gradovi nastali u Francuskoj čak i prije nego što su bili kadri da od svojih feudalnih gospodara otmu gradsku samoupravu i politička prava kao »treći stalež«. Uopće uzevši, mi smo ovdje kao tipičnu zemlju za ekonomski razvitak buržoazije naveli Englesku, a za njen politički razvitak — Francusku. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)*

Ovako su građani italijanskih i francuskih gradova zvali svoju gradsku općinu pošto su bili otkupili ili izvojevali svoja prva samoupravna prava od feudalnih gospodara. *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

[8] U engleskom izdanju od 1888. poslije riječi: »nezavisna gradska republika« dodato je: »(kao u Italiji i Njemačkoj)«, a poslije riječi: »treći oporezovani stalež monarhije — »(kao u Francuskoj)«. *Red.*

Gdje god je došla na vlast, buržoazija je razorila sve feudalne, patrijarhalne i idilične odnose. Ona je nemilosrdno pokidala šarolike feudalne veze koje su čovjeka vezivale za njegovog prirodnog pretpostavljenog, i nije ostavila između čovjeka i čovjeka nikakvu drugu vezu osim gologa interesa, osim bezdušnog »plaćanja u gotovu«. Ona je u ledenoj vodi sebičnog računa utopila svete drhtaje pobožnog zanosa, viteškog oduševljenja, malograđanske sentimentalnosti. Ona je lično dostojanstvo pretvorila u prometnu vrijednost i na mjesto bezbrojnih poveljama priznatih i izvojevanih sloboda stavila *jednu* besavjesnu slobodu trgovine. Ona je, jednom riječi, na mjesto eksploatacije prikrivene vjerskim i političkim iluzijama stavila otvorenu, besramnu, direktnu, surovu eksploataciju.

Buržoazija je sa svih dotada dostojanstvenih profesija, na koje se gledalo sa strahopoštovanjem, skinula svetačku aureolu. Ona je liječnika, pravnika, svećenika, pjesnika i učenjaka pretvorila u svoje plaćene najamne radnike.

Buržoazija je sa porodičnog odnosa zderala dirljivi sentimentalni veo i svela ga na čisto novčani odnos.

Buržoazija je otkrila kako je brutalno ispoljavanje snage, zbog kojega se reakcija toliko divi srednjem vijeku, nalazilo odgovarajuću dopunu u najmlitavijem dembelisanju. Tek je ona pokazala šta je ljudska djelatnost u stanju da uradi. Ona je stvorila sasvim drukčija čuda nego što su egipatske piramide, rimski vodovodi i gotičke katedrale, ona je izvela sasvim drukčije pohode nego što su bile seobe naroda i križarski ratovi.

Buržoazija ne može da postoji a da neprekidno ne revolucionira oruđa za proizvodnju, dakle odnose proizvodnje, pa dakle i cjelokupne društvene odnose. A svima ranijim industrijskim klasama bio je, naprotiv, prvi uslov opastanka nepromijenjeno zadržavanje starog načina proizvodnje. Stalno revolucioniranje proizvodnje, neprekidno potresanje svih društvenih odnosa, vječna nesigurnost i kretanje izdvajaju buržoasku epohu prema svima drugima. Ona rastvara sve čvrste, zarđale odnose sa svima starinskim predodžbama i shvaćanjima koji ih prate; svi novi odnosi zastaruju prije no što mogu da očvrsnu. Sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara

se u dim, sve što je sveto oskvrnjuje se, i ljudi najzad bivaju prisiljeni da na svoj životni položaj, na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima.

Potreba za sve raširenijim tržištima gdje će prodati svoje proizvode goni buržoaziju preko cijele zemljine kugle. Svugdje ona mora da se ugnijezdi, svugdje da se naseli, svugdje da uspostavi veze.

Buržoazija je eksploatacijom svjetskog tržišta dala kosmopolitiski karakter proizvodnji i potrošnji svih zemalja. Na veliku žalost reakcionara, ona je izvukla nacionalno tlo ispod nogu industrije. Uništene su prastare nacionalne industrije i uništavaju se svakodnevno još uvijek. Potiskuju ih nove industrije čije uvođenje postaje životno pitanje za sve civilizirane nacije, industrije koje više ne prerađuju domaće sirovine, već sirovine koje dolaze iz najudaljenijih oblasti, i čiji se fabrikati ne troše samo u zemlji već u isto vrijeme i u svima dijelovima svijeta. Na mjesto starih potreba, zadovoljavanih domaćim proizvodima, stupaju nove koje za svoje zadovoljenje traže proizvode najdaljih zemalja i klima. Na mjesto stare lokalne i nacionalne samodovoljnosti i ograđenosti stupa svestrani saobraćaj, svestrana uzajamna zavisnost nacija. A kako je u materijalnoj, tako je i u duhovnoj proizvodnji. Duhovni proizvodi pojedinih nacija postaju općim dobrom. Nacionalna jednostranost i ograničenost postaje sve više nemoguća, a iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost.

Brzim poboljšanjem svih oruđa za proizvodnju, beskrajno olakšanim saobraćajem buržoazija uvlači u civilizaciju sve pa i najbarbarskije nacije. Jeftine cijene njenih roba jesu teška artiljerija kojom ona ruši sve kineske zidove, kojom ona i najupornija mržnju barbara protiv stranaca prisiljava na kapitulaciju. Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu takozvanu civilizaciju, tj. da postanu buržuji. Jednom riječi, ona udešava svoj svijet po svom vlastitom liku.

Buržoazija je selo potčinila gospodstvu grada. Ona je stvorila ogromne gradove, ona je silno uvećala broj gradskog stanovništva prema seoskom i tako znatan dio stanov-

ništva otela od idiotizma seoskog života. Kao što je selo učinila zavisnim od grada, tako je ona barbarske i polubarbarske zemlje učinila zavisnim od civiliziranih zemalja, seljačke narode od buržoaskih naroda, Istok od Zapada.

Buržoazija sve više i više savlađuje rasparčanost sredstava za proizvodnju, posjeda i stanovništva. Ona je nagomilala stanovništvo, centralizirala sredstva za proizvodnju i koncentrirala vlasništvo u malo ruku. Nužna posljedica toga bila je politička centralizacija. Nezavisne, gotovo samo savezom povezane provincije s različitim interesima, zakonima, vladama i carinama sabijene su u *jednu* naciju, *jednu* vladu, *jedan* zakon, *jedan* nacionalni klasni interes, *jednu* carinsku granicu.

Buržoazija je u svojoj jedva stogodišnjoj klasnoj vladavini stvorila masovnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prošle generacije zajedno. Potčinjavanje prirodnih sila, mašinska proizvodnja, primjena hemije u industriji i zemljoradnji, parobrodarstvo, željeznice, električni telegrafi, privođenje poljoprivredi čitavih dijelova svijeta, pretvaranje rijeka u plovne, čitava stanovništva koja kao da su nikla iz zemlje — koje je ranije stoljeće slutilo da su takve proizvodne snage drijemale u krilu društvenog rada!

Vidjeli smo dakle: sredstva za proizvodnju i promet na osnovi kojih se izgradila buržoazija stvorena su u feudalnom društvu. Na izvjesnom stupnju razvitka tih sredstava za proizvodnju i promet odnosi u kojima je feudalno društvo proizvodilo i razmjenjivalo, feudalna organizacija poljoprivrede i manufakture, jednom riječi — feudalni odnosi vlasništva nisu više odgovarali već razvijenim proizvodnim snagama. Oni su proizvodnju kočili umjesto da je unapređuju. Oni su se pretvorili u njene okove. Oni su morali biti raskinuti, i bili su raskinuti.

Na njihovo mjesto došla je slobodna konkurencija sa njoj svojstvenom društvenom i političkom strukturom, sa ekonomskom i političkom vlašću buržoaske klase.

Pred našim očima vrši se slično kretanje. Buržoaski odnosi proizvodnje i prometa, buržoaski odnosi vlasništva, mo-

derno buržoasko društvo koje je čarobnjački izazvalo tako silna sredstva za proizvodnju i promet liči na čarobnjaka koji više ne može da savlada podzemne sile koje je dozvao. Decenijama je istorija industrije i trgovine samo istorija pobune modernih proizvodnih snaga protiv modernih odnosa proizvodnje, protiv odnosa vlasništva koji su životni uslovi buržoazije i njene vladavine. Dovoljno je navesti trgovinske krize, koje svojim periodičnim ponavljanjem sve opasnije ugrožavaju opstanak čitavog buržoaskog društva. U trgovinskim krizama redovno se uništava velik dio ne samo izgrađenih proizvoda nego i već stvorenih proizvodnih snaga. U krizama izbija društvena epidemija koja bi svima ranijim epohama izgledala kao besmislica — epidemija prekomjerne proizvodnje. Društvo se najednom nalazi bačeno natrag u stanje trenutnog barbarstva; reklo bi se da su mu glad i opći rat do uništenja presjekli sve izvore sredstava za život; industrija, trgovina izgledaju uništene, a zašto? Zato što društvo ima suviše civilizacije, suviše sredstava za život, suviše industrije, suviše trgovine. Proizvodne snage koje mu stoje na raspolaganju ne služe više za unapređivanje buržoaske civilizacije i[9] buržoaskih odnosa vlasništva; naprotiv, one su postale odviše silne za te odnose, one su njima zakočene; a čim savladaju tu zakočenost, dovode čitavo buržoasko društvo u nered, ugrožavaju opstanak buržoaskog vlasništva. Buržoaski odnosi postali su preuski da bi obuhvatili bogatstvo koje su stvorili. — Čime buržoazija savlađuje krize? S jedne strane prisilnim uništavanjem mase proizvodnih snaga; s druge strane osvajanjem novih tržišta i temeljitijom eksploatacijom starih tržišta. Dakle, čime? Time što priprema svestranije i silnije krize a smanjuje sredstva za sprečavanje kriza.

Oružje kojim je buržoazija srušila feudalizam okreće se sada protiv same buržoazije.

Ali buržoazija nije samo iskovala oružje koje joj donosi smrt; ona je stvorila i ljude koji će to oružje nositi — moderne radnike, *proletere.*

---

[9] U kasnijim izdanjima, počevši od njemačkog izdanja iz godine 1872, riječi: »buržoaske civilizacije i« — izostavljene su. *Red.*

U istoj mjeri u kojoj se razvijala buržoazija, tj. kapital, u istoj mjeri razvija se i proletarijat, klasa modernih radnika koji žive samo dotle dok nalaze rada i koji samo dotle nalaze rada dok njihov rad uvećava kapital. Ti radnici, koji moraju da se prodaju na parče, jesu roba kao svaki drugi trgovinski artikal i zbog toga su jednako izloženi svima slučajnostima konkurencije, svim kolebanjima tržišta.

Rad proletera izgubio je rasprostranjenjem mašina i podjelom rada svaki samostalni karakter, a time i svaku draž za radnika. On postaje prost dodatak mašini od koga se traži samo pokret ruke koji je najjednostavniji, najjednoličniji i koji se najlakše nauči. Zato se troškovi koje radnik prouzrokuje ograničavaju gotovo samo na ona životna sredstva koja su mu potrebna za svoje izdržavanje i za produženje svoje rase. Međutim, cijena neke robe, pa dakle i rada[10], jednaka je troškovima njene proizvodnje. Zbog toga, što više raste odvratnost rada, to više opada najamnina. I još više. Što više raste primjena mašina i podjela rada, to više raste i masa rada, bilo uvećavanjem broja radnih sati, bilo uvećanjem rada koji se zahtijeva za neko određeno vrijeme, ubrzavanjem hoda mašina itd.

Moderna industrija pretvorila je malu radionicu patrijarhalnog majstora u krupnu tvornicu industrijskog kapitalista. Mase radnika, satjerane u tvornice, bivaju organizirane po vojnički. Kao prosti vojnici industrije oni se stavljaju pod nadzor čitave hijerarhije industrijskih podoficira i oficira. Oni nisu samo robovi buržoaske klase, buržoaske države; njih svakog dana i svakog sata porobljava mašina, nadzornik i prije svega sam pojedini buržuj koji se bavi proizvodnjom. Ovaj despotizam utoliko je sitničaviji, mrskiji, utoliko više izaziva ogorčenje ukoliko otvorenije proglašava zarađivanje kao svoj jedini cilj.

Ukoliko ručni rad zahtijeva manje vještine i ispoljavanja snage, tj. što se moderna industrija više razvija, to se više rad muškaraca potiskuje radom žena i djece. Za radničku klasu više nemaju društvene važnosti razlike u spolu ili sta-

---

[10] Kasnije je Marx pokazao da radnik ne prodaje svoj rad nego svoju radnu snagu. Vidi o tome Engelsov predgovor Marxovom spisu »Najamni rad i kapital«. *Red.*

rosti. Postoje još samo radna oruđa koja prema starosti i spolu prouzrokuju različite troškove.

Kad je eksploatacija radnika od strane tvorničara već toliko završena da on dobije u gotovu isplaćenu nadnicu, na njega se obaraju drugi dijelovi buržoazije, kućevlasnik, trgovčić, zajmodavac na zaloge itd.

Dosadašnji sitni srednji staleži, sitni industrijalci, trgovci i rentijeri, zanatlije i seljaci, sve te klase srozavaju se u proletarijat dijelom time što njihov mali kapital nije dovoljan za vođenje krupne industrije te podliježe konkurenciji većih kapitalista, dijelom time što njihova vještina izgubi vrijednost uslijed novih načina proizvodnje. Tako se proletarijat regrutira iz svih klasa stanovništva.

Proletarijat prolazi kroz više stupnjeva razvitka. Njegova borba protiv buržoazije počinje s njegovim postankom.

U početku se bore pojedini radnici, zatim radnici jedne tvornice, onda radnici neke grane rada u jednom mjestu protiv pojedinog buržuja koji ih neposredno eksploatira. Oni svoje napade ne upravljaju samo protiv buržoaskih odnosa proizvodnje, oni ih upravljaju i protiv samih oruđa za proizvodnju; oni uništavaju stranu konkurentsku robu, razbijaju mašine, pale tvornice, pokušavaju da povrate izgubljeni položaj srednjovjekovnog radnika.

Na tome stupnju radnici sačinjavaju masu raštrkanu po cijeloj zemlji i rascjepkanu konkurencijom. Masovnije zbijanje radnika još nije posljedica njihovog vlastitog udruživanja, već posljedica udruživanja buržoazije, koja radi postizanja svojih vlastitih političkih ciljeva mora da stavi u pokret cijeli proletarijat i privremeno još može to da uradi. Na tome stupnju, dakle, proletarijat ne vodi borbu protiv svojih neprijatelja, već protiv neprijatelja svojih neprijatelja, protiv ostataka apsolutne monarhije, protiv veleposjednika, protiv neindustrijskih buržuja, malograđana. Tako je čitavo istorijsko kretanje koncentrisano u rukama buržoazije; svaka pobjeda koja se tako izvojuje jeste pobjeda buržoazije.

Ali, s razvitkom industrije ne dolazi samo do umnožavanja proletarijata; on se zbija u veće mase, njegova snaga raste i on je više osjeća. Interesi, životni uslovi proletarijata sve se više ujednačuju, jer masa sve više briše razlike u radu, a nadnicu gotovo svuda obara na jednako niski nivo.

Rastuća konkurencija među samom buržoazijom i trgovinske krize koje otuda proističu čine da najamnina radnika postaje sve kolebljivija; sve brže neprekidno poboljšavanje mašina čini čitav njihov životni položaj sve nesigurnijim; sukobi između pojedinačnog radnika i pojedinačnog buržuja sve više dobijaju karakter sukoba između dviju klasa. Radnici otpočinju da stvaraju koaliciju protiv buržuja; skupljaju se za održanje svoje najamnine. Oni zasnivaju čak i trajna udruženja da bi se snabdjeli sredstvima za slučaj bunta. Mjestimično, borba se pretvara u pobune.

S vremena na vrijeme pobjeđuju radnici, ali samo prolazno. Pravi rezultat njihove borbe nije neposredni uspjeh nego udruživanje radnika koje se sve više širi. Tome pomaže porast saobraćajnih sredstava koja proizvodi krupna industrija i koja dovode u vezu radnike raznih mjesta. Potrebna je, međutim, samo veza pa da se mnoge lokalne borbe, koje su svugdje istog karaktera, centralizuju u nacionalnu, u klasnu borbu. A svaka klasna borba je politička borba. Udruživanje, za koje su građanima srednjeg vijeka s njihovim vicinalnim putovima bili potrebni vjekovi, moderni proleteri postižu sa željeznicama za malo godina.

Ovo organiziranje proletera u klasu, a s time u političku partiju, biva opet svakog trenutka razbijano konkurencijom među samim radnicima. Ali se organizacija rađa stalno nanovo, jača, čvršća, moćnija. Ona borbom postiže priznanje pojedinačnih interesa radnika u zakonskoj formi, iskorišćujući pocijepanost u krilu same buržoazije. Tako je bilo sa zakonom o desetosatnom radnom danu u Engleskoj.

Sukobi među klasama starog društva uopće mnogostruko pomažu razvitak proleterijata. Buržoazija se nalazi u neprekidnoj borbi: s početka protiv aristokracije; kasnije protiv dijelova same buržoazije čiji interesi dolaze u protivrječnost s napretkom industrije; uvijek protiv buržoazije svih stranih zemalja. U svima tim borbama ona je prinuđena da apelira na proletarijat, da traži njegovu pomoć i da ga tako uvlači u politički pokret. Tako ona sama dodaje proletarijatu svoje vlastite elemente obrazovanja,[11] tj. pruža mu oružje protiv same sebe.

---

[11] U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »svoje vlastite elemente obrazovanja« odštampano je — »svoje vlastite elemente političkog i općeg obrazovanja«. *Red.*

Zatim, kao što smo vidjeli, uslijed napretka industrije čitavi dijelovi vladajuće klase bivaju bacani u proletarijat ili bar ugroženi u životnim uslovima. I ovi dovode proletarijatu masu elemenata obrazovanja.[12]

Naposljetku, u vrijeme kada se klasna borba približava rješenju, proces raspadanja u okviru vladajuće klase, u okviru cijelog starog društva, uzima tako žestok, tako oštar karakter da se jedan mali dio vladajuće klase odriče od nje i priključuje revolucionarnoj klasi, klasi koja u svojim rukama nosi budućnost. I zato, kao što je nekad jedan dio plemstva prešao na stranu buržoazije, tako sada jedan dio buržoazije prelazi na stranu proletarijata, a naročito jedan dio buržuja-ideologa koji su se uzdigli do teoretskog razumijevanja cjelokupnog istorijskog kretanja.

Od svih klasa koje danas stoje naspram buržoazije samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase rastrojavaju se i propadaju s razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen vlastiti proizvod.

Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak, svi se oni bore protiv buržoazije da bi osigurali od propasti svoj opstanak kao srednjih staleža. Oni dakle nisu revolucionarni već konzervativni. Oni su, štaviše, reakcionarni, jer hoće da okrenu natrag točak istorije. Ako su revolucionarni, onda su to s obzirom na svoj predstojeći prelazak u proletarijat, onda oni ne brane svoje sadašnje već svoje buduće interese, onda oni napuštaju svoje vlastito stanovište i staju na stanovište proletarijata.

Lumpenproletarijat, ta pasivna trulež najdonjih slojeva starog društva, biće djelimično ubačen u pokret proleterskom revolucijom, ali će se po čitavom svom životnom položaju radije dati potkupiti za reakcionarna rovarenja.

Životni uslovi starog društva već su uništeni u životnim uslovima proletarijata. Proleter nema vlasništva; njegov odnos prema ženi i djeci nema više ništa zajedničko s buržoaskim porodičnim odnosom; moderni industrijski rad, moderno robovanje kapitalu, jednako u Engleskoj kao u Fran-

---

[12] U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »elemenata obrazovanja« odštampano je — »svježih elemenata prosvjećivanja i napretka«. *Red.*

cuskoj, u Americi kao u Njemačkoj, oduzelo mu je svaki nacionalni karakter. Zakoni, moral, religija za njega su samo buržoaske predrasude iza kojih se kriju buržoaski interesi.

Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uslovima svog načina prisvajanja. Proleteri mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj vlastiti dosadašnji način prisvajanja, a time i čitav dosadašnji način prisvajanja. Proleteri nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatna osiguranja.

Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u interesu manjina. Proleterski pokret je samostalni pokret ogromne većine u interesu ogromne većine. Proletarijat, najniži sloj sadašnjeg društva, ne može da se podigne, ne može da se uspravi, a da se ne baci u zrak cijela nadgradnja slojeva koji sačinjavaju službeno društvo.

Borba proletarijata protiv buržoazije s početka je nacionalna po formi, iako nije to po sadržaju. Razumije se da proletarijat svake zemlje mora prvo da svrši sa svojom vlastitom buržoazijom.

Ocrtavši najopćije faze razvitka proletarijata, mi smo pratili više ili manje prikriveni građanski rat u okviru postojećeg društva do one tačke na kojoj on izbija u otvorenu revoluciju i proletarijat nasilnim obaranjem buržoazije zasniva svoju vladavinu.

Svako dosadašnje društvo počivalo je, kako smo vidjeli, na suprotnosti između ugnjetačkih i ugnjetenih klasa. A da bi neka klasa mogla biti ugnjetavana, moraju joj biti osigurani uslovi u kojima može bar da tavori svoj ropski život. Srednjovjekovni kmet podigao se u kmetstvu do člana komune, kao što se sitni građanin pod jarmom feudalnog apsolutizma podigao do buržuja. Moderni radnik, naprotiv, umjesto da se podiže sa napretkom industrije, srozava se sve dublje ispod uvjeta svoje vlastite klase. Radnik postaje pauper, a pauperizam se razvija još brže nego stanovništvo i bogatstvo. Time jasno izlazi na vidjelo da je buržoazija nesposobna da još duže ostane vladajuća klasa društva i da životne uslove svoje klase nameće društvu kao regulatorni zakon. Ona je nesposobna da vlada, jer je nesposobna da svom ro-

bu osigura egzistenciju u samom njegovom ropstvu, jer je prisiljena da ga sroza u položaj u kome mora da ga hrani umjesto da on nju hrani. A društvo ne može više da živi pod njom, tj. njen život se više ne podnosi sa društvom.

Najbitniji uslov za opstanak i vladavinu buržoaske klase jeste nagomilavanje bogatstva u rukama privatnih lica, stvaranje i umnožavanje kapitala. Uslov kapitala jeste najamni rad. Najamni rad počiva isključivo na konkurenciji među radnicima. Napredak industrije, čiji je slijepi i neotporni nosilac buržoazija, postavlja na mjesto izoliranja radnika putem konkurencije njihovo revolucionarno ujedinjavanje putem asocijacije. Tako razvitak krupne industrije izvlači ispod nogu buržoazije samu osnovu na kojoj ona proizvodi i proizvode prisvaja. Ona prije svega proizvodi svog vlastitog grobara. Njena propast i pobjeda proletarijata podjednako su neizbježne.

II

PROLETERI I KOMUNISTI

U kakvom odnosu stoje komunisti prema proleterima uopće?

Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa cjelokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne[13] principe u koje bi htjeli da ukalupe proleterski pokret.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, oni u različnim nacionalnim borbama proletera ističu i provode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese cjelokupnog proletarijata, a s druge strane time što oni na različnim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese cjelokupnog pokreta.

Komunisti su, dakle, u praksi onaj dio radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teoretskom pogledu imaju prednost pred ostalom masom proletarijata što razumiju uslove, tok i opće rezultate proleterskog pokreta.

Najbliži cilj komunista jest isti kao i svih ostalih proleterskih partija: formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata.

---

[13] U engleskom izdanju od 1888. umjesto »posebne« rečeno je »sektaške«. *Red.*

Teoretske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljač svijeta.

One su samo opći izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima. Ukidanje dosadašnjih odnosa vlasništva nije nešto što posebno karakterizira komunizam.

Svi odnosi vlasništva bili su podložni stalnom istorijskom smjenjivanju, stalnom istorijskom mijenjanju.

Francuska revolucija, na primjer, ukinula je feudalno vlasništvo u korist buržoaskog.

Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje vlasništva uopće, već ukidanje buržoaskog vlasništva.

Ali moderno buržoasko privatno vlasništvo posljednji je i najsavršeniji izraz proizvodnje i prisvajanja proizvoda koji počiva na klasnim suprotnostima, na eksploatiranju jednih od drugih.[14]

U tome smislu mogu komunisti sažeti svoju teoriju u jednom izrazu: ukidanje privatnog vlasništva.

Nama komunistima se prebacivalo da hoćemo da ukinemo lično stečeno, radom dobijeno vlasništvo; vlasništvo koje predstavlja osnovu svake lične slobode, djelatnosti i samostalnosti.

Radom dobijeno, stečeno, lično zarađeno vlasništvo! Govorite li o malograđanskom, sitnoseljačkom vlasništvu koje je prethodilo buržoaskom? Mi njega nemamo zašto ukidati, njega je ukinuo razvitak industrije i svakodnevno ga ukida.

Ili govorite o modernom buržoaskom privatnom vlasništvu?

A da li najamni rad, rad proletera stvara njemu privatno vlasništvo? Nikako. On stvara kapital, tj. vlasništvo koje eksploatira najamni rad, koje se može uvećavati samo pod uvjetom da rađa nov najamni rad da bi ga opet nanovo eksploatiralo. Vlasništvo u svome današnjem obliku kreće se u suprotnosti kapitala i najamnog rada. Pogledajmo obje strane ove suprotnosti.

---

[14] U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »na eksploatiranju jednih od drugih« stoji — »na eksploatiranju mnogih od malo njih. *Red.*

Biti kapitalista ne znači zauzimati samo neki čisto lični, već društveni položaj u proizvodnji. Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, pa u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva.

Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila.

Kada se, dakle, kapital pretvori u opće, svima članovima društva pripadajuće vlasništvo, onda se time ne pretvara lično vlasništvo u društveno. Mijenja se samo društveni karakter vlasništva. On gubi klasni karakter.

Pogledajmo najamni rad.

Prosječna cijena najamnog rada jest minimum najamnine, tj. suma životnih sredstava potrebnih da se radnik održi u životu kao radnik. Prema tome, ono što najamni radnik sebi prisvaja svojom djelatnošću dostiže samo za to da mu opet proizvede njegov goli život. Ovo lično prisvajanje proizvoda rada za ponovnu proizvodnju neposrednog života mi nikako nećemo da ukinemo, jer to prisvajanje ne ostavlja nikakav čisti prihod koji bi mogao dati vlast nad tuđim radom. Mi hoćemo da ukinemo samo bijedni karakter ovog prisvajanja, u kome radnik živi samo zato da uvećava kapital, živi samo dok to zahtijeva interes vladajuće klase.

U buržoaskom društvu živi rad samo je sredstvo za uvećavanje nagomilanog rada. U komunističkom društvu nagomilani rad samo je sredstvo za proširivanje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika.

U buržoaskom društvu vlada, dakle, prošlost nad današnjicom, u komunističkom današnjica nad prošlošću. U buržoaskom društvu kapital je samostalan i ličan, dok je aktivni individuum nesamostalan i bezličan.

I ukidanje ovog odnosa naziva buržoazija ukidanjem ličnosti i slobode! S pravom. Radi se doista o ukidanju buržoaske ličnosti, buržoaske samostalnosti, buržoaske slobode.

Pod slobodom se u okviru današnjih buržoaskih odnosa proizvodnje razumije slobodna trgovina, slobodna kupovina i prodaja.

A ako padne trgovanje, pada i slobodno trgovanje. Pripovijetke o slobodnom trgovanju, kao i sve ostale slobodarske deklamacije naše buržoazije, imaju nekog smisla samo u odnosu na vezano trgovanje, u odnosu na potčinjenog građani-

na srednjeg vijeka, ali ne i u odnosu na komunističko ukidanje trgovanja, buržoaskih odnosa proizvodnje i same buržoazije.

Vi se zgražate što mi hoćemo da ukinemo privatno vlasništvo. Ali u vašem postojećem društvu privatno vlasništvo ukinuto je za devet desetina njegovih članova; ono upravo i postoji zato što ne postoji za devet desetina. Vi nam, dakle, prebacujete što hoćemo da ukinemo vlasništvo koje ima za nužnu pretpostavku to da ogromna većina društva bude bez vlasništva.

Jednom riječi, vi nam prebacujete da hoćemo da ukinemo vaše vlasništvo. Doista, mi to i hoćemo.

Vi kažete: čim se rad više ne bude mogao pretvarati u kapital, novac, zemljišnu rentu, ukratko u društvenu moć koja se može monopolizirati, tj. čim se lično vlasništvo više ne bude moglo pretvarati u buržoasko, biće ukinuta i ličnost.

Vi, dakle, priznajete da pod ličnošću ne razumijete nikog drugog do buržuja, buržoaskog vlasnika. A ta ličnost treba svakako da bude ukinuta.

Komunizam ne oduzima nikome moć da prisvaja sebi društvene proizvode, on samo oduzima moć da se tim prisvajanjem podjarmi sebi tuđi rad.

Prigovoreno je da će sa ukidanjem privatnog vlasništva prestati svaka djelatnost i da će nastupiti opće ljenčarenje.

Po tome bi buržoasko društvo već odavno moralo propasti od ljenosti; jer oni koji u njemu rade ne stiču ništa, a oni koji u njemu stiču, ne rade. Cijeli prigovor izlazi na tautologiju da više neće biti najamnog rada čim više ne bude bilo kapitala.

Svi prigovori koji su bili upućeni protiv komunističkog načina prisvajanja i proizvodnje materijalnih proizvoda prošireni su isto tako i na prisvajanje i proizvodnju duhovnih proizvoda. Kao što za buržuja ukidanje klasnog vlasništva znači prestanak same proizvodnje, tako je za njega prestanak klasnog obrazovanja identičan s prestankom obrazovanosti uopće.

Obrazovanost, čije gubljenje on oplakuje, za ogromnu većinu je proučavanje za služenje mašini.

Ali, nemojte se s nama svađati mjereći ukidanje buržoaskog vlasništva vašim buržoaskim pretpostavkama o slobodi, obrazovanju, pravu itd. Same vaše ideje jesu proizvod buržoaskih odnosa proizvodnje i vlasništva, kao što je vaše pravo samo u zakon pretvorena volja vaše klase, volja čiji je sadržaj dan u materijalnim uslovima života vaše klase.

Zainteresirano shvaćanje po kome vi vaše odnose proizvodnje i vlasništva pretvarate iz istorijskih odnosa, prolaznih u toku proizvodnje, u vječite zakone prirode i uma, zajedničko vam je sa svima propalim vladajućim klasama. Ono što podrazumijevate pod antičkim vlasništvom, što podrazumijevate pod feudalnim vlasništvom više ne smijete da uzimate za buržoasko vlasništvo.

Ukidanje porodice! Čak i krajnji radikali zgražaju se zbog ove sramne namjere komunista.

Na čemu počiva današnja buržoaska porodica? Na kapitalu, na privatnoj zaradi. U potpuno razvijenom obliku ona postoji samo za buržoaziju; ali ona nalazi svoju dopunu u prisilnoj lišenosti od porodice na strani proletera i u javnoj prostituciji.

Razumije se da buržoaska porodica otpada sa otpadanjem ove njene dopune, a obje iščezavaju sa iščezavanjem kapitala.

Prebacujete li nam što hoćemo da ukinemo eksploataciju djece od strane njihovih roditelja? Mi taj zločin priznajemo.

Ali vi kažete da mi ukidamo najprisnije odnose, jer na mjesto domaćeg odgoja stavljamo društveni odgoj.

A zar nije i vaš odgoj određen društvom? Društvenim odnosima u kojima vi odgajate, neposrednijim ili posrednijim miješanjem društva, pomoću škole itd.? Komunisti ne izmišljaju utjecaj društva na odgoj; oni samo mijenjaju njegov karakter, oni otimaju odgoj ispod utjecaja vladajuće klase.

Buržoaske fraze o porodici i odgoju, o prisnom odnosu roditelja i djece postaju utoliko odvratnije što se više za proletere poradi krupne industrije kidaju sve porodične veze, a djeca pretvaraju u običnu trgovačku robu i oruđa za rad.

Ali vi komunisti hoćete da uvedete zajednicu žena, viče na nas u horu cijela buržoazija.

Buržuj gleda u svojoj ženi prosto oruđe za proizvodnju. Pošto čuje da oruđa za proizvodnju treba zajednički da se eksploatiraju, on i ne može da stvar zamisli drukčije nego da će sudbina pripadanja zajednici pogoditi i žene.

On ne sluti da se radi baš o tome da se ukine položaj u kome su žene samo oruđa za proizvodnju.

Uostalom, ništa nije smješnije od visokomoralnog užasavanja naših buržuja o tobožnjoj službenoj komunističkoj zajednici žena. Komunisti nemaju potrebe da uvode zajednicu žena, ona je gotovo uvijek postojala.

Naši buržuji, ne zadovoljavajući se time što im na raspolaganju stoje žene i kćeri njihovih proletera, da o službenoj prostituciji i ne govorimo, nalaze glavno zadovoljstvo u tome da zavode supruge jedni drugima.

Buržoaski brak u stvarnosti je zajednica žena. Komunistima bi se najviše smjelo prebaciti da, na mjesto licemjerno prikrivene, hoće da uvedu službenu, otvorenu zajednicu žena. Uostalom, po sebi se razumije da sa ukidanjem sadašnjih odnosa proizvodnje iščezava i zajednica žena koja iz njih proizlazi, tj. službena i neslužbena prostitucija.

Komunistima je dalje prebačeno da hoće da ukinu domovinu, narodnost.

Radnici nemaju domovine. Njima se ne može uzeti ono što nemaju. Ali kako proletarijat prvo mora da osvoji političku vlast, da se podigne do nacionalne klase,[15], da se sam konstituira kao nacija, to je i on još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije.

Nacionalna odvajanja i suprotnosti naroda sve više iščezavaju već s razvitkom buržoazije, sa slobodom trgovine, svjetskim tržištem, jednoobraznošću industrijske proizvodnje i životnih odnosa koji njoj odgovaraju.

Vladavina proletarijata učiniće da se oni još više izgube. Ujedinjena akcija, bar civiliziranih zemalja, jedan je od prvih uvjeta njegovog oslobođenja.

---

[15] U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »da se podigne do nacionalne klase« — »da se podigne do vodeće klase nacije«. *Red.*

U mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jednog individuuma od strane drugog ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge.

S padom suprotnosti klasa u okviru nacija pada i neprijateljski stav među narodima.

Optužbe koje se protiv komunizma podižu sa vjerskog, filozofskog i uopće ideološkog stanovišta ne zaslužuju da se o njima opširnije govori.

Zar treba duboka mudrost pa da se razumije da se sa životnim odnosima ljudi, s njihovim društvenim odnosima, s njihovim društvenim bićem, mijenjaju i njihove predstave, pogledi i pojmovi, jednom riječi i njihova svijest?

Zar istorija ideja dokazuje nešto drugo nego da se duhovna proizvodnja mijenja sa materijalnom? Vladajuće ideje nekog vremena bile su uvijek samo ideje vladajuće klase.

Govori se o idejama koje revolucioniraju čitavo društvo; time se samo iskazuje činjenica da su se u okviru starog društva izgradili elementi novog društva, da s raspadanjem starih životnih odnosa ide u korak i raspadanje starih ideja.

Kad je stari svijet propadao, pobijedila je kršćanska religija stare religije. Kad su u XVIII stoljeću kršćanske ideje podlegle idejama prosvijećenosti, vodilo je feudalno društvo svoju smrtnu borbu protiv tada revolucionarne buržoazije. Ideje slobode savjesti i religije bile su samo izraz vladavine slobodne konkurencije na polju znanja.[16]

»Ali«, kazaće neko, »vjerske, moralne, filozofske, političke, pravne ideje itd. zaista su se modificirale u toku istorijskog razvoja. Religija, moral, filozofija, politika i pravo uvijek su se održali u tome mijenjanju.

Uz to ima vječitih istina, kao sloboda, pravičnost itd., koje su zajedničke svim društvenim ustrojstvima. A komunizam ukida vječite istine, ukida religiju, ukida moral umjesto da im dâ nov oblik, on dakle protivrječi cjelokupnom dosadašnjem istorijskom razvoju.«

Na šta se svodi ova optužba? Istorija cijelog dosadašnjeg društva kretala se u klasnim suprotnostima, koje su u različitim epohama imale različite oblike.

[16] Ranije, prije njemačkog izdanja od 1872, umjesto riječi: »na polju znanja« stajalo je — »u oblasti savjesti«. *Red.*

Ali ma kakav oblik da su klasne suprotnosti uzimale, eksploatacija jednog dijela društva od strane drugog dijela predstavlja činjenicu zajedničku svima proteklim stoljećima. Zato nije čudo što se društvena svijest svih stoljeća, uprkos svoj mnogostrukosti i raznolikosti, kreće u izvjesnim zajedničkim oblicima, oblicima svijesti koji se potpuno gube tek sa potpunim iščezavanjem klasne suprotnosti.

Komunistička revolucija je najradikalnije kidanje sa tradicionalnim odnosima vlasništva, pa nije čudo što se u toku njenog razvitka najradikalnije kida sa tradicionalnim idejama.

Ali ostavimo zamjerke buržoazije protiv komunizma.

Već smo gore vidjeli da je prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije.

Proletarijat će svoju političku vlast iskoristiti za to da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, tj. proletarijata organiziranog kao vladajuća klasa, centralizira sva oruđa za proizvodnju i da što je moguće brže poveća masu proizvodnih snaga.

Iz početka se to može dogoditi, naravno, samo pomoću despotskog posezanja u pravo vlasništva i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj vlastiti okvir i neizbježne su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje.

Te mjere biće naravno različite u različitim zemljama.

Međutim, za najnaprednije zemlje mogu sljedeće mjere imati prilično opću primjenu:

1. Eksproprijacija zemljišnog vlasništva i upotreba zemljišne rente na državne izdatke.

2. Jako progresivni porez.

3. Ukidanje prava naslijeđa.

4. Konfiskacija imovine svih emigranata i pobunjenika.

5. Centralizacija kredita u rukama države preko nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom.

6. Centralizacija cjelokupnog transportnog sistema u rukama države.

7. Umnožavanje nacionalnih tvornica, oruđa za proizvodnju, krčenje i poboljšavanje zemljišta po općem planu.

8. Jednaka obaveza rada za sve, stvaranje industrijskih armija, naročito za zemljoradnju.

9. Ujedinjavanje rada zemljoradnje i industrije, uticanje na postepeno odstranjivanje suprotnosti[17] između grada i sela.

10. Javno i besplatno odgajanje sve djece. Odstranjivanje tvorničkog rada djece u današnjem obliku. Ujedinjavanje odgajanja s materijalnom proizvodnjom itd.

Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cijela proizvodnja bude koncentrirana u rukama udruženih individuuma, javna vlast izgubiće politički karakter. Politička vlast u pravom smislu jest organizovana vlast jedne klase za ugnjetavanje druge klase. Kad se proletarijat u borbi protiv buržoazije nužno bude ujedinio u klasu, kad bude revolucijom postao vladajuća klasa i kad kao vladajuća klasa nasilno ukine stare odnose proizvodnje, on će s tim odnosima proizvodnje ukinuti i uslove opstanka klasne suprotnosti, klasa uopće,[18] a s time i svoju vlastitu klasnu vladavinu.

Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve.

---

[17] U kasnijim njemačkim izdanjima, počevši od izdanja od 1872, riječ: »suprotnosti« zamijenjena je riječju: »razlike«. *Red.*

[18] U kasnijim njemačkim izdanjima, počevši od izdanja od 1872, riječi: »klasa uopće« zamijenjene su riječima: »likvidirati klase uopće«. *Red.*

III

SOCIJALISTIČKA I KOMUNISTIČKA LITERATURA

1. *Reakcionarni socijalizam*

a) Feudalistički socijalizam

Francuska i engleska aristokratija bila je po svom istorijskom položaju pozvana da piše pamflete protiv modernog buržoaskog društva. U francuskoj julskoj revoluciji od 1830, u engleskom pokretu za parlamentarnu reformu, ona je još jednom podlegla omrznutom skorojeviću. O nekoj ozbiljnoj političkoj borbi više nije moglo biti riječi. Preostalo joj je da se bori samo na literarnom polju. Ali su u oblasti literature stare fraze iz doba restauracije[19] postale nemoguće. Da bi izazvala simpatije, morala je aristokratija prividno ispustiti iz vida svoje interese i formulirati svoju optužnicu protiv buržoazije još jedino u interesu eksploatirane radničke klase. Tako je ona sebi pribavila zadovoljstvo time što je smjela da pjeva pogrdne pjesme na račun svog novog gospodara i da mu šapće u uho proročanstva koja su više ili manje bila puna zlosutnosti.

Na ovaj način postao je feudalistički socijalizam, upola žalopojka, upola paskvil, upola odjek prošlosti, upola prijetnja budućnosti, pogađajući katkad buržoaziju u srce gor-

---

[19] Ne misli se na englesku restauraciju od 1660—1689, nego na francusku restauraciju od 1814—1830. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.).*

kom, duhovitom poražavajućom osudom, ali uvijek djelujući komično potpunom nesposobnošću za shvaćanje toka moderne istorije.

Oni su mahali proleterskom prosjačkom torbom kao barjakom da bi iza sebe okupili narod. Ali kad god je narod pošao za njima, spazio je na njihovim zadnjicama stare feudalne grbove i razbježao se uz glasan smijeh bez respekta.

Ovu predstavu priredio je jedan dio francuskih legitimista i mlada Engleska.[20]

Kad feudalci dokazuju da je njihov način eksploatacije bio drukčiji od buržoaske eksploatacije, zaboravljaju samo to da su oni eksploatirali pod sasvim različitim i sada preživjelim okolnostima i uslovima. Kad dokazuju da pod njihovom vladavinom nije postojao moderni proletarijat, zaboravljaju samo to da je baš moderna buržoazija bila nužni izdanak njihovog društvenog poretka.

Inače oni tako malo prikrivaju reakcionarni karakter svoje kritike, da se njihova glavna optužba protiv buržoazije sastoji upravo u tome kako se pod njenim režimom razvija klasa koja će baciti u zrak cijeli stari društveni poredak.

Oni buržoaziji više prebacuju to što stvara revolucionarni proletarijat nego što uopće stvara neki proletarijat.

Zbog toga u političkoj praksi oni učestvuju u svima nasilnim mjerama protiv radničke klase, a u običnom životu zadovoljavaju se time da uprkos svima naduvenim frazama pokupe zlatne jabuke,[21] i da vjernost, ljubav i čast zamijene trgovinom vune, repe i rakije.[22]

---

[20] *Legitimisti* — stranka plemićkih veleposjednika pristalica »legitimne« burbonske monarhije. *»Mlada Engleska«* — grupa aristokrata, političara i književnika, pristalica konzervativne stranke, osnovana oko 1842. Predstavnici »Mlade Engleske« bili su Disraeli, Thomas Carlyle i dr. *Red.*

[21] U engleskom izdanju od 1888. poslije riječi: »zlatne jabuke« dodato je — »pale s drveta industrije«. — *Red.*

[22] Ovo se odnosi poglavito na Njemačku, gdje agrarno plemstvo i junkeri najveći dio svojih imanja eksploatiraju za svoj račun pomoću svojih upravitelja, a pored toga su krupni proizvođači šećera od repe i rakije od krumpira. Bogatiji engleski aristokrati nisu još dotle dotjerali; ali i oni znaju kako se opadajuća renta može da naknadi davanjem svoga imena više ili manje sumnjivim osnivačima akcionarskih društava. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)*

Kao što je pop uvijek išao ruku pod ruku s feudalcem, tako isto ide i popovski socijalizam sa feudalističkim.

Ništa nije lakše nego socijalistički prebojadisati kršćanski asketizam. Zar nije i kršćanstvo grmjelo protiv privatnog vlasništva, protiv braka, protiv države? Zar nije propovijedalo da ih treba zamijeniti dobročinstvom i prosjačenjem, celibatom i uništenjem puti, životom u ćeliji i crkvom? Kršćanski socijalizam samo je sveta vodica kojom pop blagosilja srdžbu aristokrata.

b) Sitnoburžoaski socijalizam

Feudalna aristokratija nije jedina klasa koju je buržoazija srušila i čiji su uslovi života presahli i nestali u modernom buržoaskom društvu. Srednjovjekovna sitna buržoazija i sitni seljački stalež bili su preteče moderne buržoazije. U zemljama koje su industrijski i trgovački manje razvijene, ova klasa životari i dalje pored buržoazije koja se uzdiže.

U zemljama gdje se razvila moderna civilizacija stvorila se jedna nova sitna buržoazija, koja lebdi između proletarijata i buržoazije i koja se stalno nanovo formira kao dopunski dio buržoaskog društva, ali konkurencija stalno baca u proletarijat njene članove. Šta više, ovi čak vide da se sa razvitkom krupne industrije približuje dan kada će taj sloj potpuno nestati kao samostalan dio modernog društva i kada će u trgovini, manufakturi i poljoprivredi biti zamijenjen nadzornicima i slugama.

U zemljama kao što je Francuska, gdje seljačka klasa čini daleko preko polovine stanovništva, bilo je prirodno što su pisci koji su istupali za proletarijat, a protiv buržoazije, na svoju kritiku buržoaskog režima primjenjivali sitnoburžoasko i sitnoseljačko mjerilo i stali na stranu radnika sa stanovišta sitne buržoazije. Tako se stvorio sitnoburžoaski socijalizam. Sismondi je na čelu te literature ne samo za Francusku nego i za Englesku.

Ovaj socijalizam analizirao je protivrječnosti u modernim odnosima proizvodnje s krajnjim oštroumljem. Otkrio je licemjerna uljepšavanja ekonomista. Nepobitno je dokazao razorno djelovanje mašina i podjele rada, koncentraciju

kapitala i zemljišnog posjeda, prekomjernu proizvodnju i krize, nužnu propast malih građana i seljaka, bijedu proletarijata, anarhiju u proizvodnji, vapijuću nesrazmjernost u raspodjeli bogatstva, industrijski rat do uništenja među nacijama, raspadanje starih običaja, starih porodičnih odnosa, starih narodnosti.

Ali, po svome pozitivnom sadržaju, ovaj socijalizam hoće ili da ponovo uspostavi stara sredstva za proizvodnju i promet, a s njima i stare odnose vlasništva i staro društvo, ili hoće da moderna sredstva za proizvodnju i promet nasilno vrati u okvire starih odnosa vlasništva koje su oni razbili i morali da razbiju. U oba slučaja on je reakcionaran i utopistički u isti mah.

Cehovstvo u industriji i patrijarhalna privreda na selu, to je njegova posljednja riječ.

U svome daljnjem razvitku ovaj pravac zapao je u kukavički mamurluk.[23]

c) Njemački ili »istinski« socijalizam

Socijalistička i komunistička literatura Francuske, koja je nastala pod pritiskom vladajuće buržoazije i koja je literarni izraz borbe protiv te vladavine, prenijeta je u Njemačku u vrijeme kad je buržoazija tek započela da se bori protiv feudalnog apsolutizma.

Njemački filozofi, polufilozofi i prefinjeni mozgovi žudno se dočepaše te literature i samo zaboraviše da s ulaskom ovih spisa iz Francuske nisu u isto vrijeme ušle u Njemačku i francuske prilike. Naspram njemačkih prilika izgubila je francuska literatura svako neposredno praktično značenje i dobila je čisto literarni izgled. Ona je morala izgledati kao dokona spekulacija o pravom društvu,[24] o stvaranju ljud-

---

[23] U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »U svom daljem razvitku ovaj pravac zapao je u kukavički mamurluk« — odštampano je: »Naposljetku, kad su uporne istorijske činjenice potpuno raspršile opojno djelovanje samoobmane, ovaj oblik socijalizma zapao je u bijedni mamurluk«. *Red.*

[24] U kasnijim izdanjima, počevši od izdanja od 1872, nema riječi: »o pravom društvu«. *Red.*

skog bića. Tako su i za njemačke filozofe XVIII vijeka zahtjevi prve francuske revolucije imali samo smisao zahtjeva »praktičnog uma« uopće, a ispoljavanje volje revolucionarne francuske buržoazije značilo je u njihovim očima zakone čiste volje, volje kakva ona mora da bude, istinski ljudske volje.

Isključivi rad njemačkih literata sastojao se u tome da dovedu u sklad nove francuske ideje sa svojom starom filozofskom savješću, ili, bolje reći da prisvoje francuske ideje sa svog filozofskog stanovišta.

Ovo prisvajanje izvršeno je na isti način na koji se uopće prisvaja neki strani jezik, prevođenjem.

Poznato je kako su kaluđeri ispisivali neukusne katoličke živote svetaca preko rukopisa klasičnih djela starog paganskog vremena. Njemački literati postupili su sa profanom francuskom literaturom obrnuto. Oni su svoje filozofske gluposti napisali iza francuskih originala. Tako su, na primjer, iza francuske kritike novčanih odnosa napisali »otuđenje ljudskog bića«, iza francuske kritike buržoaske države pisali su »ukidanje vladavine apstraktno općeg« itd.

Ovo poturanje filozofskih fraza pod francuske misli oni su krstili imenom »filozofija djela«, »istinski socijalizam«, »njemačka nauka socijalizma«, »filozofsko obrazloženje socijalizma«. itd.

Tako je francuska socijalističko-komunistička literatura bila formalno ustrojena. Pa kako je ona u ruci Nijemaca prestala da bude izraz borbe jedne klase protiv druge, Nijemac je bio svjestan da je savladao »francusku jednostranost«, da je umjesto istinskih potreba zastupao potrebu za istinom, a mjesto interesa proletarijata interese ljudskog bića, čovjeka uopće, čovjeka koji ne pripada nikakvoj klasi, čak uopće ni stvarnosti, već samo maglenom nebu filozofske fantazije.

Ovaj njemački socijalizam, koji je svoja bespomoćna školska vježbanja uzimao tako ozbiljno i svečano i tako ih vašarski rastrubio, ipak je malo pomalo izgubio svoju pedantsku bezazlenost.

Borba njemačke, naročito pruske buržoazije protiv feudalaca i apsolutne kraljevine, jednom riječi liberalni pokret, postade ozbiljnija.

»Istinskom« socijalizmu bila je tako pružena željena prilika da političkom pokretu suprotstavi socijalističke zahtjeve, da baci tradicionalne anateme na liberalizam, na predstavničku državu, na buržoasku konkurenciju, buržoasku slobodu štampe, buržoasko pravo, buržoasku slobodu i jednakost, i da narodnoj masi drži propovijedi kako u tom buržoaskom pokretu nema ništa da dobije, već naprotiv sve da izgubi. Njemački socijalizam zaboravio je pravovremeno da je francuska kritika, čiji je neduhoviti odjek on bio, imala za pretpostavku moderno buržoasko društvo sa odgovarajućim materijalnim životnim uslovima i pripadajućim političkim poretkom, a sve te pretpostavke trebalo je u Njemačkoj tek izvojevati.

On je njemačkim apsolutističkim vladama, s njihovom pratnjom od popova, učitelja, seljačkih junkera i birokrata, poslužio kao željeno strašilo protiv prijetećeg uzdizanja buržoazije.

On je bio sladunjava dopuna gorkim šibama biča i puščanim mecima kojima su iste vlade odgovarale na njemačke radničke ustanke.

Dok je »istinski« socijalizam na taj način postao oružje u rukama vlada protiv njemačke buržoazije, on je i neposredno zastupao jedan reakcionarni interes, interes njemačkog malograđanskog stanovništva.[25] Malograđanstvo, koje je naslijeđeno iz XVI stoljeća i koje se otada vazda nanovo javlja u različitim oblicima, sačinjava u Njemačkoj stvarnu društvenu osnovu postojećeg poretka.

Njegovo održanje jest držanje postojećeg njemačkog poretka. Od industrijske i političke vladavine buržoazije ono se boji da će sigurno propasti, s jedne strane zbog koncentracije kapitala, a s druge strane zbog rađanja revolucionarnog proletarijata. Činilo mu se da će »istinski« socijalizam jednim udarcem ubiti obje muhe. On se raširi kao epidemija.

Ta haljina, satkana od spekulativne paučine, sva izveze-

---

[25] U engleskom izdanju od 1888. u odjeljku o »istinskom« socijalizmu, umjesto izraza: »njemačko malograđanstvo«, »njemački malograđanin«, upotrijebljeni su izrazi: »njemački filistri«, »njemački malograđanski filistar«. *Red.*

na cvjetićima krasnorječivosti, natopljena otužnim suzama sentimentalne ljubavi, ta nakinđurena haljina u koju su njemački socijalisti obukli ono nekoliko svojih mršavih »vječnih istina«, samo je uvećavala prođu njihove robe kod te publike.

Sa svoje strane njemački socijalizam sve je više uviđao da je njegov poziv da bude naduveni zastupnik ove malograđanštine.

On je proglasio njemačku naciju za normalnu naciju, a njemačkog ćifticu za normalnog čovjeka. Svakoj niskosti ovoga on je davao neki skriveni, viši, socijalistički smisao, u kome je svaka niskost značila svoju suprotnost. On je izvukao posljednju konsekvencu istupivši direktno protiv »grubo destruktivnog« pravca komunizma i objavljujući svoju nepristranu uzvišenost iznad svake klasne borbe. Osim vrlo malo izuzetaka, sve što u Njemačkoj kruži od tobožnjih socijalističkih i komunističkih spisa spada u oblast ove prljave demoralizatorske literature.[26]

2. *Konzervativni ili buržoaski socijalizam*

Jedan dio buržoazije želi da otkloni socijalnu bijedu, kako bi osigurao opstanak buržoaskog društva.

Ovamo spadaju ekonomisti, filantropi, humanitaristi, popravljači položaja radničke klase, organizatori dobrotvorstva, zaštitnici životinja, tvorci trezvenjačkih društava, zakutni reformatori svih mogućih vrsta. Ovaj buržoaski socijalizam izgrađen je u čitave sisteme.

Za primjer navodimo Proudhonovu »Filozofiju bijede«.

Socijalistički buržuji žele životne uslove modernog društva bez borbi i opasnosti koje iz njih nužno proizilaze. Oni žele postojeće društvo sa odbitkom elemenata koji ga revolucioniraju i razaraju. Oni žele buržoaziju bez proletarijata. Naravno da buržoazija zamišlja svijet u kome ona vlada kao

---

[26] Revolucionarna oluja od 1848. otpirila je cijeli ovaj bijedni pravac i oduzela njegovim nosiocima volju da se i dalje zanimaju socijalizmom. Glavni predstavnik i klasični tip toga pravca je g. Karl Grün. *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

najbolji svijet. Buržoaski socijalizam izgrađuje ovu utješnu predstavu u polusistem ili u cijeli sistem. Kad on poziva proletarijat da ostvari njegove sisteme da bi ušao u novi Jerusalim, onda on u stvari traži od njega samo to da ostane u današnjem društvu, ali da se oslobodi mržnjom nadahnutih predstava o njemu.

Drugi, manje sistematski a više praktičan oblik socijalizma trudio se da radničkoj klasi ogadi svaki revolucionarni pokret, dokazujući da njoj ne može koristiti ova ili ona politička promjena, već samo promjena materijalnih uslova života, ekonomskih odnosa. Ali pod promjenom materijalnih uslova života ovaj socijalizam nikako ne razumije ukidanje buržoaskih odnosa proizvodnje, koje je moguće samo revolucionarnim putem, već administrativne poboljšice koje se vrše na tlu ovih odnosa proizvodnje, koje, dakle, u odnosu kapitala i najamnog rada ne mijenjaju ništa, već u najboljem slučaju smanjuju buržoaziji troškove njene vladavine i ujednostavnjuju njeno državno gazdinstvo.

Svoj odgovarajući izraz dostiže buržoaski socijalizam tek tamo gdje postaje golom govorničkom figurom.

Slobodna trgovina! u interesu radničke klase; zaštitne carine! u interesu radničke klase; ćelijski kazamati! u interesu radničke klase; to je posljednja, jedina ozbiljno mišljena riječ buržoaskog socijalizma.

Socijalizam buržoazije sastoji se upravo u tvrđenju da su buržuji buržuji — u interesu radničke klase.

3. *Kritičko-utopistički socijalizam i komunizam*

Ovdje mi ne govorimo o literaturi koja je u svima velikim modernim revolucijama izgovorila zahtjeve proletarijata (spisi Babeufa itd.).

Prvi pokušaji proletarijata u vrijeme opće uznemirenosti, u periodu rušenja feudalnog društva, da neposredno provede svoj vlastiti klasni interes nužno su se razbili o nerazvijenost samog proletarijata, kao i o nepostojanje materijalnih uslova za njegovo oslobođenje, koji su upravo proizvod tek buržoaske epohe. Revolucionarna literatura koja je pratila ove prve pokrete proletarijata po svojem je sadržaju nu-

na cvjetićima krasnorječivosti, natopljena otužnim suzama sentimentalne ljubavi, ta nakinđurena haljina u koju su njemački socijalisti obukli ono nekoliko svojih mršavih »vječnih istina«, samo je uvećavala prođu njihove robe kod te publike.

Sa svoje strane njemački socijalizam sve je više uviđao da je njegov poziv da bude naduveni zastupnik ove malograđanštine.

On je proglasio njemačku naciju za normalnu naciju, a njemačkog ćifticu za normalnog čovjeka. Svakoj niskosti ovoga on je davao neki skriveni, viši, socijalistički smisao, u kome je svaka niskost značila svoju suprotnost. On je izvukao posljednju konsekvencu istupivši direktno protiv »grubo destruktivnog« pravca komunizma i objavljujući svoju nepristranu uzvišenost iznad svake klasne borbe. Osim vrlo malo izuzetaka, sve što u Njemačkoj kruži od tobožnjih socijalističkih i komunističkih spisa spada u oblast ove prljave demoralizatorske literature.[26]

2. *Konzervativni ili buržoaski socijalizam*

Jedan dio buržoazije želi da otkloni socijalnu bijedu, kako bi osigurao opstanak buržoaskog društva.

Ovamo spadaju ekonomisti, filantropi, humanitaristi, popravljači položaja radničke klase, organizatori dobrotvorstva, zaštitnici životinja, tvorci trezvenjačkih društava, zakutni reformatori svih mogućih vrsta. Ovaj buržoaski socijalizam izgrađen je u čitave sisteme.

Za primjer navodimo Proudhonovu »Filozofiju bijede«.

Socijalistički buržuji žele životne uslove modernog društva bez borbi i opasnosti koje iz njih nužno proizilaze. Oni žele postojeće društvo sa odbitkom elemenata koji ga revolucioniraju i razaraju. Oni žele buržoaziju bez proletarijata. Naravno da buržoazija zamišlja svijet u kome ona vlada kao

---

[26] Revolucionarna oluja od 1848. otpirila je cijeli ovaj bijedni pravac i oduzela njegovim nosiocima volju da se i dalje zanimaju socijalizmom. Glavni predstavnik i klasični tip toga pravca je g. Karl Grün. *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

najbolji svijet. Buržoaski socijalizam izgrađuje ovu utješnu predstavu u polusistem ili u cijeli sistem. Kad on poziva proletarijat da ostvari njegove sisteme da bi ušao u novi Jerusalim, onda on u stvari traži od njega samo to da ostane u današnjem društvu, ali da se oslobodi mržnjom nadahnutih predstava o njemu.

Drugi, manje sistematski a više praktičan oblik socijalizma trudio se da radničkoj klasi ogadi svaki revolucionarni pokret, dokazujući da njoj ne može koristiti ova ili ona politička promjena, već samo promjena materijalnih uslova života, ekonomskih odnosa. Ali pod promjenom materijalnih uslova života ovaj socijalizam nikako ne razumije ukidanje buržoaskih odnosa proizvodnje, koje je moguće samo revolucionarnim putem, već administrativne poboljšice koje se vrše na tlu ovih odnosa proizvodnje, koje, dakle, u odnosu kapitala i najamnog rada ne mijenjaju ništa, već u najboljem slučaju smanjuju buržoaziji troškove njene vladavine i ujednostavnjuju njeno državno gazdinstvo.

Svoj odgovarajući izraz dostiže buržoaski socijalizam tek tamo gdje postaje golom govorničkom figurom.

Slobodna trgovina! u interesu radničke klase; zaštitne carine! u interesu radničke klase; ćelijski kazamati! u interesu radničke klase; to je posljednja, jedina ozbiljno mišljena riječ buržoaskog socijalizma.

Socijalizam buržoazije sastoji se upravo u tvrđenju da su buržuji buržuji — u interesu radničke klase.

3. *Kritičko-utopistički socijalizam i komunizam*

Ovdje mi ne govorimo o literaturi koja je u svima velikim modernim revolucijama izgovorila zahtjeve proletarijata (spisi Babeufa itd.).

Prvi pokušaji proletarijata u vrijeme opće uznemirenosti, u periodu rušenja feudalnog društva, da neposredno provede svoj vlastiti klasni interes nužno su se razbili o nerazvijenost samog proletarijata, kao i o nepostojanje materijalnih uslova za njegovo oslobođenje, koji su upravo proizvod tek buržoaske epohe. Revolucionarna literatura koja je pratila ove prve pokrete proletarijata po svojem je sadržaju nu-

žno reakcionarna. Ona propovijeda opći asketizam i grubo jednačarstvo.

Pravi socijalistički i komunistički sistemi, sistemi Saint-Simona, Fouriera, Owena itd. pojavljuju se u prvom nerazvijenom periodu borbe između proletarijata i buržoazije, koji smo gore prikazali. (Vidi: Buržoazija i proletarijat).

Pronalazači ovih sistema vidjeli su doduše suprotnost klasa, kao i djelovanje razornih elemenata u samom vladajućem društvu. Ali oni ne vide na strani proletarijata nikakvu istorijsku samoaktivnost, nikakav njemu svojstven politički pokret.

Pošto razvitak klasnih suprotnosti ide u korak s razvitkom industrije, to oni ne nalaze ni materijalne uslove za oslobođenje proletarijata i traže neku socijalnu nauku, socijalne zakone da bi stvorili te uslove.

Na mjesto društvene djelatnosti mora da stupi njihova lična pronalazačka djelatnost, na mjesto istorijskih uslova oslobođenja — fantastični, na mjesto postepeno vršene organizacije proletarijata u klasu — naročito izmišljena organizacija društva. Predstojeća svjetska istorija svodi se za njih na propagandu i praktično izvođenje njihovih društvenih planova.

Oni su doduše svjesni da u svojim planovima zastupaju poglavito interese radničke klase kao klase koja najviše pati. Za njih proletarijat postoji samo pod ovim gledištem klase koja najviše pati.

Ali nerazvijen oblik klasne borbe i njihov vlastiti životni položaj donose sobom to da oni misle da stoje daleko iznad one klasne suprotnosti. Oni žele da poprave položaj svih članova društva, i onih najimućnijih. Zato oni neprekidno apeliraju na cijelo društvo bez razlike, pa čak pretežno na vladajuću klasu. Dovoljno je samo razumjeti njihov sistem pa ga priznati za najbolji mogući plan najboljeg mogućeg društva.

Zbog toga oni odbacuju svaku političku, naročito svaku revolucionarnu akciju, oni svoj cilj žele da postignu mirnim putem te pokušavaju da sitnim eksperimentima, koji naravno promašuju, i djelovanjem primjera prokrče put novom društvenom evanđelju.

Ovo fantastično slikanje budućeg društva nastaje u vrijeme kad je proletarijat još krajnje nerazvijen, kad dakle i sam još fantastično shvaća svoj vlastiti položaj, nastaje iz njegovih prvih težnji k općoj promjeni društva koju naslućuje.

Ali socijalistički i komunistički spisi sadrže i kritičke elemente. Oni napadaju na sve osnove postojećeg društva. Zato su oni pružili izvanredno dragocjen materijal za prosvjećivanje radnika. Njihove pozitivne postavke o budućem društvu, na primjer ukidanje suprotnosti između grada i sela, ukidanje porodice, privatne zarade, najamnog rada, proglašavanje društvene harmonije, pretvaranje države u prostu upravu nad proizvodnjom — sve ove njihove postavke izražavaju samo odstranjivanje klasne suprotnosti koja se upravo tek počinje razvijati, koju oni poznaju tek u njenoj prvoj bezobličnoj neodređenosti. Zato i same te postavke imaju još samo utopistički smisao.

Značenje kritičko-utopističkog socijalizma i komunizma stoji u obrnutom razmjeru prema istorijskom razvitku. Što se klasna borba više razvija i uobličava, to više ovo fantastično uzdizanje nad njom, ovo fantastično poricanje njeno, gubi svaku praktičnu vrijednost, svako teoretsko opravdanje. Stoga, ako su tvorci ovih sistema u mnogom pogledu i bili revolucionarni, njihovi učenici uvijek sačinjavaju reakcionarne sekte. Oni se čvrsto pridržavaju starih pogleda svojih učitelja nasuprot istorijskom razvitku proletarijata. Stoga oni dosljedno gledaju da opet zatupe klasnu borbu i da izmire suprotnosti. Oni još uvijek snivaju o pokušajima ostvarenja svojih društvenih utopija, o organiziranju pojedinih falanstera, o osnivanju home-kolonija, o podizanju neke male Ikarije[27] — džepnog izdanja novog Jerusalima — a za izgradnju

[27] *Falanster* — naziv za socijalističke kolonije po planu Charlesa Fouriera; *Ikarija* — ime koje je Cabet dao svojoj utopiji, a kasnije svojoj komunističkoj koloniji u Americi. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)*

Home-colonies (kolonije u unutrašnjosti) — naziv koji je dao Owen svojim komunističkim uzornim društvima. Falansterima su se nazivale društvene palače koje je planirao Fourier. Ikarija je bilo ime utopijske fantastične zemlje, čije je komunističke ustanove opisao Cabet. *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

svih tih španskih kula moraju da apeliraju na dobročinstvena srca i na kese buržoazije. Postepeno oni padaju u kategoriju gore oslikanih reakcionarnih ili konzervativnih socijalista, i razlikuju se od njih još samo bolje sistematiziranom pedanterijom, fanatičnim praznovjerjem u čudotvorno djelovanje svoje socijalne nauke.

Zbog toga oni s ogorčenjem istupaju protiv svakog političkog pokreta radnika, koji je mogao nastati samo iz slijepe nevjerice u novo evanđelje.

Ovenisti u Engleskoj, furijeristi u Francuskoj reagiraju tamo protiv čartista, ovdje protiv reformista.[28]

[28] Riječ je o pristalicama lista »La Réforme«, koji je izlazio u Parizu od 1843—1850. *Red.*

IV

STAV KOMUNISTA PREMA RAZNIM OPOZICIONIM STRANKAMA

Poslije onog što je rečeno u II odjeljku, sam je po sebi razumljiv odnos komunista prema već konstituiranim radničkim strankama, dakle njihov odnos prema čartistima u Engleskoj i prema agrarnim reformistima u Sjevernoj Americi.

Komunisti se bore za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta. U Francuskoj komunisti se priključuju socijalističko-demokratskoj stranci[29] protiv konzervativne i radikalne buržoazije, ne odričući se zbog toga od prava da se kritički odnose prema frazama i iluzijama koje potječu iz revolucionarne tradicije.

U Švajcarskoj oni podupiru radikale, ne zaboravljajući da se ta stranka sastoji od protivrječnih elemenata, djelomično od demokratskih socijalista u francuskom smislu a djelomično od radikalnih buržuja.

Među Poljacima komunisti pomažu onu stranku koja agrarnu revoluciju smatra uvjetom nacionalnog oslobođenja.

---

[29] To je stranka koju je u parlamentu tada predstavljao Ledru-Rollin, u književnosti Louis Blanc, a u dnevnoj štampi »La Réforme«. Ime socijalistička demokratija značilo je kod onih koji su ga uveli jedan dio demokratske ili republikanske partije obojen više ili manje socijalistički. *(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)*

Stranka koja se tada u Francuskoj nazivala socijalističko-demokratska imala je političkog predstavnika u Ledru-Rollinu, a literarnog u Louisu Blancu; ona se dakle od današnje njemačke socijaldemokratije razlikovala kao nebo od zemlje. *(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)*

To je ona ista stranka koja je povela krakovski ustanak 1846.

U Njemačkoj se Komunistička partija bori, čim buržoazija istupi revolucionarno, zajedno s buržoazijom protiv apsolutne monarhije, feudalnog veleposjeda i malograđanstva.

Ali ona ne propušta nijedan momenat a da kod radnika ne stvori što je moguće jasniju svijest o neprijateljskoj suprotnosti između buržoazije i proletarijata, kako bi njemački radnici mogli protiv buržoazije odmah okrenuti kao svoje oružje društvene i političke uslove koje buržoazija mora da ostvari svojom vladavinom, kako bi odmah poslije rušenja reakcionarnih klasa u Njemačkoj otpočela borba protiv same buržoazije.

Na Njemačku obraćaju komunisti glavnu pažnju zato što Njemačka stoji uoči buržoaske revolucije i zato što ona vrši ovaj prevrat pod naprednijim uslovima evropske civilizacije uopće i sa mnogo razvijenijim proletarijatom nego Engleska u XVII i Francuska u XVIII stoljeću, te prema tome zato što njemačka buržoaska revolucija može da bude samo neposredna predigra proleterske revolucije.

Jednom riječi, komunisti svuda pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećeg društvenog i političkog poretka.

U svima tim pokretima oni ističu pitanje vlasništva, bez obzira na veću ili manju razvijenost njegova oblika, kao osnovno pitanje pokreta.

Naposljetku, komunisti rade svuda na povezivanju i sporazumijevanju demokratskih stranaka svih zemalja.

Komunisti s prezirom odbijaju da kriju svoje poglede i namjere. Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. U njoj proleteri nemaju šta da izgube osim svojih okova. A dobiće čitav svijet.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

Napisali K. Marx i F. Engels u decembru 1847. i januaru 1848.
Prvi put štampano kao posebna brošura februara 1848. u Londonu.
(Preveo MOŠA PIJADE)

STATUT SAVEZA KOMUNISTA

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Odjeljak I

SAVEZ

Čl. 1. Svrha Saveza jest obaranje buržoazije, vladavina proletarijata, ukidanje starog, na klasnim suprotnostima zasnovanog buržoaskog društva i osnivanja novog društva bez klasa i bez privatnog vlasništva.

Čl. 2. Uslovi za članstvo jesu:

A) način života i djelatnost koja toj svrsi odgovara;

B) revolucionarna energija i revnost u propagandi;

C) ispovijedanje komunizma;

D) uzdržavanje od učešća ma u kome antikomunističkom političkom ili nacionalnom društvu, i prijava učešća ma u kome društvu pretpostavljenoj upravi;

E) podvrgavanje odlukama Saveza;

F) čuvanje tajne o ma kojoj stvari Saveza;

G) jednoglasno primanje u općinu.

Ko ovim uslovima više ne odgovara, isključuje se. (Vidi odeljak VIII.).

Čl. 3. Svi su članovi jednaki i braća i kao takvi dužni su se međusobno pomagati u svakom položaju.

Čl. 4. Članovi nose savezna imena.

Čl. 5. Savez je organiziran u općine, okruge, rukovodeće okruge, Centralnu upravu i Kongrese.

Odjeljak II
OPĆINA

Čl. 6. Općina se sastoji od najmanje tri, a najviše dvadeset članova.

Čl. 7. Svaka općina bira pročelnika i pomoćnika. Pročelnik rukovodi sjednicom, pomoćnik vodi blagajnu i zastupa pročelnika u slučaju njegove odsutnosti.

Čl. 8. Primanje novih članova vrše pročelnik općine i član koji predlaže, uz prethodnu saglasnost općine.

Čl. 9. Općine različite vrste ne poznaju se među sobom i ne održavaju nikakvu međusobnu vezu.

Čl. 10. Općine nose različita imena.

Čl. 11. Svaki član koji promijeni mjesto stanovanja mora prethodno obavijestiti o tome svoga pročelnika.

Odjeljak III
OKRUG

Čl. 12. Okrug obuhvaća najmanje dvije a najviše deset općina.

Čl. 13. Pročelnici i pomoćnici općina sačinjavaju upravu okruga. Ova bira predsjednika iz svoje sredine. Ona održava vezu sa općinama i rukovodećim okrugom.

Čl. 14. Okružna uprava je izvršna vlast za sve općine okruga.

Čl. 15. Usamljene općine imaju se ili priključiti nekom već postojećem okrugu ili s drugim usamljenim općinama formirati nov okrug.

Odjeljak IV
RUKOVODEĆI OKRUG

Čl. 16. Različni okruzi jedne zemlje ili oblasti stoje pod rukovodećim okrugom.

Čl. 17. Podjela okruga Saveza na pokrajine i imenovanje rukovodećih okruga vrši Kongres na prijedlog Centralne uprave.

Čl. 18. Rukovodeći okrug je izvršna vlast za sve okruge svoje pokrajine. On održava vezu s tim okruzima i s Centralnom upravom.

Čl. 19. Novonastali okruzi priključuju se najbližem rukovodećem okrugu.

Čl. 20. Rukovodeći okruzi dužni su privremeno polagati račun Centralnoj upravi a u posljednjoj instanci Kongresu.

Odjeljak V
CENTRALNA UPRAVA

Čl. 21. Centralna uprava je izvršna vlast cijelog Saveza i kao takva dužna je polagati račun Kongresu.

Čl. 22. Ona se sastoji od najmanje pet članova i nju bira okružna uprava onog mjesta koje je Kongres odredio za njeno sjedište.

Čl. 23. Centralna uprava održava vezu s rukovodećim okruzima. Ona podnosi svaka tri mjeseca izvještaj o stanju cijelog Saveza.

Odjeljak VI
OPĆE ODREDBE

Čl. 24. Općine i okružne uprave, kao i Centralna uprava sastaju se najmanje jedanput u četrnaest dana.

Čl. 25. Članovi okružne uprave i Centralne uprave biraju se na godinu dana. Oni mogu ponovo biti izabrani, a birači ih u svako doba mogu smijeniti.

Čl. 26. Izbori se vrše u septembru.

Čl. 27. Okružne uprave moraju voditi diskusije općinâ u skladu sa svrhom Savezā.

Ako se Centralnoj upravi čini da je diskusija izvjesnih pitanja od općeg i neposrednog interesa, ona će pozvati cijeli Savez da o njima diskutira.

Čl. 28. Pojedini članovi Saveza moraju najmanje jedanput u tri mjeseca, a pojedine općine najmanje jedanput mjesečno doći u vezu sa svojom okružnom upravom.

Svaki okrug mora bar svaka dva mjeseca jedanput podnositi izvještaj o svom području rukovodećem okrugu, svaki rukovodeći okrug bar svaka tri mjeseca Centralnoj upravi.

Čl. 29. Svaka savezna uprava obavezna je da u okviru statuta, na svoju odgovornost i uz neodložno dostavljanje višoj upravi, poduzme mjere pogodne za sigurnost i snažno djelovanje Saveza.

Odjeljak VII
KONGRES

Čl. 30. Kongres je zakonodavna vlast cijelog Saveza. Sve prijedloge za izmjenu statuta šalju rukovodeći okruzi Centralnoj upravi, a ova ih podnosi Kongresu.

Čl. 31. Svaki okrug šalje jednog delegata.

Čl. 32. Svaki pojedini okrug ispod 30 članova šalje jednog delegata, ispod 60 dva, ispod 90 tri itd. Okruge mogu zastupati i savezni članovi koji ne pripadaju njihovim mjestima.

Ali u tom slučaju moraju svome izaslaniku poslati opširan mandat.

Čl. 33. Kongres se sastaje u mjesecu avgustu svake godine. U hitnim slučajevima Centralna uprava saziva vanredni kongres.

Čl. 34. Kongres svaki put određuje mjesto u kome Centralna uprava treba da ima svoje sjedište u narednoj godini i mjesto u kome će se sastati idući kongres.

Čl. 35. Centralna uprava ima pravo učešća na Kongresu, ali nema pravo odlučivanja.

Čl. 36. Kongres izdaje poslije svakog zasjedanja pored okružnice i manifest u ime partije.

Odjeljak VIII
PRESTUPI PROTIV SAVEZA

Čl. 37. Ko povrijedi uslove članstva (čl. 2) biće prema okolnostima udaljen ili isključen iz Saveza.

Isključeni član ne može se ponovo primiti.

Čl. 38. O isključivanju odlučuje samo Kongres.

Čl. 39. Pojedine članove može okrug ili odvojena općina udaljiti, s tim da o tome odmah izvijesti višu upravu. I o tome u posljednjoj instanci rješava Kongres.

Čl. 40. Ponovno primanje udaljenih članova vrši Centralna uprava na prijedlog okruga.

Čl. 41. O zločinima protiv Saveza sudi okružna uprava, koja se brine i za izvršenje presude.

Čl. 42. Udaljene i isključene individuume, kao i sumnjive subjekte uopće, mora Savez nadzirati i učiniti neškodljivim. Vršljanja takvih individuuma moraju se odmah dostaviti odgovarajućoj općini.

Odjeljak IX
FINANSIJE SAVEZA

Čl. 43. Kongres utvrđuje za svaku zemlju minimum doprinosa koji mora plaćati svaki član.

Čl. 44. Ovaj doprinos ide jednom polovinom Centralnoj upravi, a druga polovina ostaje u okružnoj ili općinskoj blagajni.

Čl. 45. Fondovi Centralne uprave upotrebljavaju se:

1) za pokrivanje troškova prepiske i administracije;

2) za štampanje i širenje propagandističkih letaka;

3) za slanje emisara Centralne uprave u određene svrhe.

Čl. 46. Fondovi lokalnih uprava upotrebljavaju se:

1) za pokrivanje troškova prepiske;

2) za štampanje i širenje propagandističkih letaka;

3) za slanje emisara po potrebi.

Čl. 47. Općinama i okruzima koji za vrijeme od šest mjeseci nisu Centralnoj upravi dostavili svoje doprinose, Centralna uprava saopćiće udaljenje iz Saveza.

Čl. 48. Okružne uprave moraju najdalje svaka tri mjeseca podnositi svojim općinama račun o rashodima i prihodima. Centralna uprava polaže račun Kongresu o rukovanju saveznim novcem i o stanju savezne kase. Svako pronevjerenje saveznog novca goniće se najoštrijom kaznom.

Čl. 49. Vanredni troškovi i troškovi Kongresa podmiruju se vanrednim doprinosima.

Odjeljak X
PRIMANJE

Čl. 50. Pročelnik općine čita onome koji se prima čl. 1. do 49, objašnjava ih, ističe sa osobitim naglaskom u kratkom govoru obaveze koje novi član prima na sebe, i zatim mu postavlja pitanje: »Da li sad hoćeš da stupiš u ovaj Savez?« Ako odgovori sa »Da!« povjerenik će od njega uzeti časnu riječ da će ispunjavati obaveze člana Saveza, oglašuje ga članom Saveza i uvodi ga u općinu na sljedećoj sjednici.

London, 8. decembra 1847.

U ime drugog Kongresa od jeseni 1847.

Sekretar, potp. *Engels*

Predsjednik, potp. *Karl Schapper*

(Preveo MOŠA PIJADE)

F. Engels

PRINCIPI KOMUNIZMA

1. pitanje: Šta je komunizam?

Odgovor: Komunizam je učenje o uvjetima oslobođenja proletarijata.

2. pitanje: Šta je proletarijat?

Odgovor: Proletarijat je ona klasa društva koja svoj život održava jedino prodajom svoga rada, a ne pomoću profita od bilo kakvog kapitala; klasa, čija sreća i nesreća, život i smrt, cjelokupna egzistencija zavisi od potražnje rada, dakle, od izmjene dobrih i loših vremena za uposlenje, od kolebanja neobuzdane konkurencije. Jednom riječi, proletarijat ili klasa proletera jeste radna klasa devetnaestog stoljeća.

3. pitanje: Dakle, proletarijat nije postojao uvijek?

Odgovor: Ne. Siromašne i radne klase postojale su uvijek; radne klase su većinom bile siromašne. Ali takva sirotinja, takvi radnici, koji su živjeli pod navedenim prilikama, dakle, proleteri, nisu uvijek postojali, isto tako kao što ni konkurencija nije uvijek bila slobodna i neobuzdana.

4. pitanje: Kako je nastao proletarijat?

Odgovor: Proletarijat je nastao industrijskom revolucijom, koja je u Engleskoj izvršena u drugoj polovini prošlog stoljeća i koja se od tada ponovila u svim civiliziranim zemljama svijeta. Ta industrijska revolucija bila je prouzrokovana pronalaskom parne mašine, različitih mašina predilica, mehaničkog razboja i čitavog niza drugih mehaničkih naprava. Te mašine, koje su bile vrlo skupe, i koje su mogli

nabaviti samo krupni kapitalisti, izmijenile su cjelokupni dotadašnji način proizvodnje i potisnule su dotadašnje radnike na taj način što su mašine izrađivale robu jeftinije i bolje nego što su to mogli učiniti radnici sa svojim nesavršenim kolovratima i razbojima. Te mašine su cjelokupnu industriju predale u ruke krupnih kapitalista, a ono malo radnikovo vlasništvo (alate, razboje itd.) učinile su potpuno bezvrijednim, tako da su kapitalisti dobili gotovo sve u svoje ruke, a radnicima nije ostalo ništa. Time je za izrađivanje tkanina za odijelo uveden tvornički sistem. Kad je jednom bio dat poticaj za uvođenje mašinerije i tvorničkog sistema, taj sistem je bio vrlo brzo primijenjen na sve ostale industrijske grane, osobito na tiskanje tkanina i knjiga, grnčarstvo i industriju metalne robe. Rad je sve više bio dijeljen među pojedine radnike, tako da je radnik koji je prije izvršavao jedan dio rada, sada izvršavao dio tog dijela. Ta podjela rada omogućila je, da su se proizvodi mogli izrađivati brže i stoga jeftinije. Ona je djelatnost svakog radnika reducirala na vrlo jednostavan mehanički pokret ruke, koji se ponavlja svakog trenutka, pokret koji je mašina mogla učiniti ne samo tako dobro, nego i mnogo bolje. Na taj način su sve industrijske grane, jedna za drugom, dospjele pod vlast pare, mašinerije i tvorničkog sistema, isto tako kao predenje i tkanje. Na taj su način one dospjele potpuno u ruke krupnih kapitalista, te je radnicima i ovdje oduzet posljednji ostatak samostalnosti. Osim prave manufakture, pod vlast tvorničkog sistema postepeno su sve više potpadali i zanati na taj način, što su i ovdje krupni kapitalisti sve više potiskivali sitne majstore podizanjem velikih radionica, pri kojima su uštеđeni mnogi troškovi, a i rad se mogao jako razdijeliti. Tako smo sada došli do toga da se u civiliziranim zemljama gotovo sve grane rada obavljaju na tvornički način, da su gotovo u svim granama rada zanat i manufaktura potisnuti krupnom industrijom. Na taj način je dosadašnji srednji stalež, osobito sitne zanatlije, sve više upropaštavan, prijašnji položaj radnika sasvim je izmijenjen i stvorene su dvije nove klase, koje su postepeno progutale sve ostale, naime:

I. Klasa krupnih kapitalista, koja sada već u civiliziranim zemljama gotovo isključivo posjeduje sva sredstva za

život, te sirovine i oruđa (mašine, tvornice) koja su potrebna za proizvodnju sredstava za život. To je klasa buržuja ili buržoazija.

II. Klasa siromašnih koji su upućeni na to da klasi buržuja prodaju svoj rad, da bi za to dobili sredstva za život potrebna za njihovo izdržavanje. Ta klasa se zove klasa proletera ili proletarijat.

5. Pitanje: Pod kojim uvjetima se vrši ta prodaja proleterskog rada buržujima?

Odgovor: Rad je roba kao i svaka druga roba i stoga se njegova cijena određuje tačno po istim zakonima kao i cijena svake druge robe. Cijena neke robe, pod vlašću krupne industrije ili slobodne konkurencije, što je, kako ćemo vidjeti, isto, u prosjeku je uvijek jednaka proizvodnim troškovima te robe. Cijena rada je dakle isto tako jednaka proizvodnim troškovima rada. Troškovi proizvodnje rada sastoje se, međutim, upravo iz toliko sredstava za život, koliko je potrebno da radniku omoguće da ostane sposoban za rad i da radnička klasa ne izumre od gladi. Za svoj rad, dakle, radnik neće dobiti više nego što je za tu svrhu potrebno. Cijena rada ili nadnica bit će dakle najniža, minimum, koji je potreban za održavanje života. No, budući da su poslovna vremena čas gora, a čas bolja, on će dobiti katkad više, a katkad manje, isto tako kao što tvorničar za svoju robu dobiva katkad više, a katkad manje. Ali isto tako kao što tvorničar u prosječno dobrim i lošim poslovnim vremenima ne dobiva za svoju robu ni više ni manje od troškova njene proizvodnje, isto tako ni radnik neće prosječno dobiti ni više ni manje od tog minimuma. Ovaj ekonomski zakon nadnice provodi se utoliko strože, ukoliko se krupna industrija više dokopava svih grana rada.

6. pitanje: Koje su klase radnika postojale prije industrijske revolucije?

Odgovor: Radne klase su živjele u različitim uvjetima i nalazile se u različitim položajima prema posjedničkim i vladajućim klasama, već prema različitim stupnjevima razvitka društva. U starom vijeku radnici su bili robovi posjednika, kao što su to još u mnogim zaostalim zemljama, pa čak i u južnom dijelu Sjedinjenih Američkih Država. U srednjem

vijeku oni su bili kmetovi zemljoposjedničkog plemstva, kao što su još sada u Mađarskoj, Poljskoj i Rusiji. U srednjem vijeku i do industrijske revolucije bilo je osim toga u gradovima zanatlijskih kalfa, koji su radili kod sitnoburžoaskih majstora, a s razvitkom manufakture postepeno su se javljali manufakturni radnici, koje su već zaposlili krupniji kapitalisti.

7. *pitanje: Po čemu se razlikuje proleter od roba?*

Odgovor: Rob je jednom za uvijek prodan. Radnik se svakog dana i svakog sata mora sam prodavati. Pojedini rob, vlasništvo gospodara, ima uslijed zainteresiranosti toga gospodara osiguranu egzistenciju, koliko god ona bila jadna. Pojedini proleter, vlasništvo tako reći čitave buržoaske klase, kome njegov rad otkupljuju samo onda kad ga netko treba, nema osiguranu egzistenciju. Ta egzistencija osigurana je samo čitavoj radničkoj klasi. Rob se nalazi izvan konkurencije, proleter se nalazi u njoj i osjeća sva njena kolebanja. Roba tretiraju kao stvar, a ne kao člana građanskog društva. Rob, dakle, može imati bolju egzistenciju nego proleter, ali proleter pripada jednom višem stupnju razvitka društva i sam se nalazi na višem stupnju nego rob. Rob se oslobađa na taj način, ako od svih odnosa privatnog vlasništva ukine ropstvo i tako sam postane proleter; proleter se može osloboditi samo na taj način, ako ukine privatno vlasništvo uopće.

8. *pitanje: Po čemu se razlikuje proleter od kmeta?*

Odgovor: Kmet posjeduje i iskorištava proizvodno oruđe, komad zemlje, zato što daje jedan dio prinosa, ili zato, što izvršava neki rad. Proleter radi s proizvodnim oruđima koja pripadaju drugome, za račun toga drugoga, za primitak jednog dijela prihoda. Kmet daje, radnik dobiva. Kmet ima osiguranu egzistenciju, proleter je nema. Kmet je izvan konkurencije, proleter je u njoj. Kmet se oslobađa ili na taj način, da bježi u gradove i tamo postaje zanatlija, ili tako, da umjesto rada i proizvoda daje posjedniku zemlje novac i postaje slobodan zakupac, ili na taj način, da otjera svoga feudalca i da sam postane vlasnik, ukratko, tako što na ovaj ili onaj način ulazi u posjedničku klasu i u konkurenciju. Proleter se oslobađa time, što ukida konkurenciju, privatno vlasništvo i sve klasne razlike.

9. pitanje: Po čemu se razlikuje proleter od zanatlije?[1]

10. pitanje: Po čemu se razlikuje proleter od manufakturnog radnika?

Odgovor: Manufakturni radnik šesnaestog do osamnaestog stoljeća posjedovao je gotovo svagdje još oruđe za proizvodnju, svoj razboj, kolovrate za svoju porodicu i malo polje koje je obrađivao u slobodnim časovima. Svega toga proleter nema. Manufakturni radnik živi gotovo uvijek na selu, u više ili manje patrijarhalnim odnosima sa svojim posjednikom zemlje ili poslodavcem; proleter živi većinom u velikim gradovima i nalazi se prema svom poslodavcu u čistom novčanom odnosu. Krupna industrija istrže manufakturnog radnika iz njegovih patrijarhalnih odnosa, on gubi svoj posjed koji je još imao i tek na taj način sam postaje proleter.

11. pitanje: Koje su bile neposredne posljedice industrijske revolucije i podjele društva na buržuje i proletere?

Odgovor: Prvo, kako su uslijed mašinskog rada cijene industrijskih proizvoda postale sve niže, u svim zemljama svijeta bio je sasvim razoren stari sistem manufakture ili industrije koja se osnivala na ručnom radu. Sve polubarbarske zemlje, koje su dosad više ili manje ostale tuđe istorijskom razvitku, čija se industrija dosad osnivala na manufakturi, sad su nasilno bile istrgnute iz svoje zatvorenosti. One su kupovale jeftiniju englesku robu i dopustile da propadnu njihovi vlastiti manufakturni radnici. Tako su se potpuno revolucionirale zemlje koje nisu učinile nikakav napredak hiljadama godina, kao npr. Indija, pa čak i Kina ide sada u susret revoluciji. Došlo se dotle da jedna nova mašina, danas izumljena u Engleskoj, kroz godinu dana lišava kruha milione radnika u Kini. Na taj način, krupna je industrija međusobno povezala sve narode na Zemlji, a sva lokalna tržišta spojila u svjetsko tržište, svagdje je pripremila civilizaciju i napredak i dovela dotle da sve što se događa u civiliziranim zemljama mora djelovati na sve ostale zemlje tako da, oslobode li se sada u Engleskoj i Francuskoj radnici, onda to u

---

[1] Za odgovor je Engels ostavio u rukopisu pola stranice. *Prev.*

svim drugim zemljama mora za sobom povući revolucije, koje će prije ili kasnije dovesti također do oslobođenja tamošnjih radnika.

Drugo, svagdje gdje je krupna industrija zamijenila manufakturu, razvila je buržoaziju, njeno bogatstvo i njenu moć u najvišem stupnju i učinila je prvom klasom u zemlji. Posljedica je toga da je svagdje, gdje se to dogodilo, buržoazija dobila u svoje ruke političku moć i potisnula klase koje su vladale do tada, aristokratiju, pripadnike cehova i apsolutnu monarhiju koja ih je zastupala. Buržoazija je uništila moć aristokratije i plemstva time što je ukinula majorat ili neprodajnost zemljoposjeda i sve plemićke povlastice. Ona je razorila moć pripadnika cehova time što je ukinula sve cehove i zanatlijske privilegije. Na njihovo mjesto postavila je slobodnu konkurenciju, tj. stanje društva u kome svako ima pravo da se bavi bilo kojom industrijskom granom, pri čemu ga ništa ne može priječiti u tom poslu osim nedostatka potrebnog kapitala. Dakle, uvođenje slobodne konkurencije javni je proglas da su od sada članovi društva samo još utoliko nejednaki, ukoliko su nejednaki njihovi kapitali, da je kapital odlučujuća snaga, i da su time kapitalisti, buržuji, postali prva klasa u društvu. Međutim, slobodna konkurencija je nužna za početak krupne industrije, jer je ona jedino društveno stanje u kome može nastati krupna industrija. Pošto je tako buržoazija uništila društvenu moć plemstva i pripadnika cehova, uništila je i njihovu političku moć. Isto tako kao što je u društvu postala prva klasa, ona se i u političkom obliku proklamirala prvom klasom. Ona je to učinila uvođenjem predstavničkog sistema, koji se osniva na građanskoj jednakosti pred zakonom, na zakonskom priznanju slobodne konkurencije, a u evropskim zemljama bio je uveden u obliku ustavne monarhije. U tim ustavnim monarhijama birači su samo oni koji posjeduju stanovit kapital, dakle samo buržuji. Ovi buržuji-birači biraju zastupnike, a ti buržoaski zastupnici biraju buržoasku vladu, pomoću prava da ne plaćaju porez.

Treće, industrijska revolucija je svagdje razvila proleterijat u istoj mjeri u kojoj je razvila buržoaziju. U istom razmjeru u kojem su buržuji postali bogatiji, u tom razmjeru su proleteri postali mnogobrojniji. Jer, kako se proleteri

mogu zaposliti samo pomoću kapitala i kako se kapital umnožava samo onda kad zapošljava radnike, porast proletarijata ide u korak s porastom kapitala. Industrijska revolucija skuplja u isti mah buržuje i proletere u velikim gradovima, gdje se industrija može najpovoljnije voditi, i tim gomilanjem velikih masa na jednom mjestu ona proleterima daje svijest o njihovoj jačini. Nadalje, ukoliko se industrijska revolucija više razvija, ukoliko se pronađe više mašina koje potiskuju ručni rad, utoliko krupna industrija više snizuje nadnicu, kao što je već rečeno, na njen minimum, uslijed čega položaj proletarijata postaje sve više nepodnošljiv. Tako ona priprema revoluciju društva koju izvršava proletarijat, s jedne strane, uslijed rastućeg nezadovoljstva, a s druge rastuće moći proletarijata.

12. pitanje: Koje su bile daljnje posljedice industrijske revolucije?

Odgovor: Krupna industrija je stvorila u obliku parne mašine i drugih mašina sredstva, koja omogućuju da se industrijska proizvodnja u kratkom vremenu i s malo troškova poveća do beskonačnosti. Slobodna konkurencija, koja nužno proizlazi iz te krupne industrije, poprima uskoro uslijed te lakoće proizvodnje krajnje oštar karakter; mnogi kapitalisti bacili su se na industriju i za kratko vrijeme više je proizvedeno nego što se moglo potrošiti. Posljedica toga bila je ta da se proizvedena roba nije mogla prodati i da je nastala tzv. trgovačka kriza. Tvornice su se morale zatvoriti, tvorničari su bankrotirali, a radnici su ostali bez kruha. Svagdje je nastala najveća bijeda. Poslije stanovitog vremena suvišni proizvodi su bili prodani, tvornice su opet počele raditi, nadnica je porasla, i poslovi su postepeno opet išli bolje nego ikada. Ali ne za dugo, robe se proizvelo opet suviše i nastala je nova kriza, koja je imala isti tok kao i prijašnja. Tako je od početka ovog stoljeća stanje industrije stalno kolebalo između epohe prosperiteta i epohe krize, i gotovo redovno, svakih pet do sedam godina, nastala je takva kriza, koja je svaki put bila vezana s najvećom bijedom za radnike, s općim revolucionarnim uzbuđenjem i s najvećom opasnošću za cjelokupno postojeće stanje.

13. pitanje: Šta slijedi iz tih trgovačkih kriza koje se redovito ponavljaju?

Odgovor: *Prvo,* slijedi to da je krupna industrija, iako je u svojoj prvoj razvojnoj epohi proizvela slobodnu konkurenciju, sada ipak prerasla slobodnu konkurenciju, tako da je konkurencija i uopće vođenje industrijske proizvodnje od strane pojedinaca postalo za nju okov koji ona mora razbiti i koji će razbiti; da se krupna industrija, sve dotle dok se vodi po sadašnjem načelu, može održati samo pomoću općeg poremećaja, koji se ponavlja svakih sedam godina i koji svaki put ugrožava cjelokupnu civilizaciju i ne baca u bijedu samo proletere, nego upropaštava i velik broj buržuja; da se, dakle, mora napustiti ili sama krupna industrija, što je apsolutno nemoguće, ili stvoriti sasvim nova organizacija društva koju ona čini potpuno nužnom, u kojoj bi industrijsku proizvodnju vodilo čitavo društvo prema jednom utvrđenom planu i prema potrebama svih, a ne pojedini tvorničari, koji međusobno konkuriraju.

Drugo, slijedi to, da krupna industrija i proširenje proizvodnje u beskonačnost koje je ona izazvala, omogućuju jedno društveno stanje u kojem se ono što je potrebno za život proizvodi u tolikoj mjeri da će svaki član društva moći sve svoje snage i okolnosti razviti i manifestirati u potpunoj slobodi, tako da je ono svojstvo krupne industrije, koje u današnjem društvu proizvodi svu bijedu i sve trgovačke krize, upravo isto svojstvo koje će pod drugom društvenom organizacijom uništiti baš tu bijedu i ta kolebanja koja stvaraju nesreću, tako da je sasvim jasno dokazano:

1. da od sada sva ta zla treba pripisati društvenom uređenju koje više ne odgovara uvjetima vremena, i

2. da postoje sredstva da se potpuno uklone ta zla pomoću novog društvenog uređenja.

14. pitanje: Kakvo će morati biti to novo društveno uređenje?

Odgovor: Ono će prije svega oduzeti vođenje industrije i uopće svih grana proizvodnje pojedinim individuumima, koji međusobno konkuriraju i umjesto toga će svim tim granama proizvodnje upravljati čitavo društvo, tj. za račun društva, prema društvenom planu i uz učešće svih članova društva. Ono će dakle ukinuti konkurenciju i zamijeniti je asocijacijom. Budući da je vođenje industrije od strane po-

jedinaca imalo za nužnu posljedicu privatno vlasništvo, i kako konkurencija nije ništa drugo, do način vođenja industrije od strane pojedinih privatnih vlasnika, to se privatno vlasništvo ne može odvajati od pojedinačnog vođenja industrije i od konkurencije. Privatno vlasništvo će se također morati ukinuti, a zamijeniće ga zajedničko korištenje svih proizvodnih oruđa i raspodjela svih proizvoda prema zajedničkom dogovoru, ili tzv. zajednica dobara. Ukidanje privatnog vlasništva jest tako reći najkraći i najkarakterističniji rezime preuređenja čitavog društva, preuređenja koje nužno proizlazi iz razvitka industrije, i komunisti ga stoga s pravom ističu kao glavni zahtjev.

15. pitanje: Dakle, ukidanje privatnog vlasništva nije prije bilo moguće?

Odgovor: Ne. Svaka promjena u društvenom uređenju, svaki prevrat u odnosima vlasništva, bio je nužna posljedica proizvođenja novih proizvodnih snaga, koje se nisu više htjele pokoriti starim odnosima vlasništva. Tako je nastalo i samo privatno vlasništvo. Jer, privatno vlasništvo nije uvijek postojalo, nego, kad je potkraj srednjeg vijeka u obliku manufakture stvoren nov način proizvodnje, koji se nije pokorio tadašnjem feudalnom i cehovskom vlasništvu, tada je ta manufaktura, koja je prerasla stare odnose vlasništva, proizvela novi oblik vlasništva, privatno vlasništvo. Za manufakturu i za prvi stupanj razvitka krupne industrije, nije bio moguć nikakav drugi oblik vlasništva osim privatnog vlasništva, nije bilo moguće nikakvo drugo društveno uređenje osim uređenja koje se osniva na privatnom vlasništvu. Sve dotle, dok se ne bude moglo proizvoditi toliko da bude dovoljno ne samo za sve, nego i da ostane višak proizvoda za povećanje društvenog kapitala i za dalje usavršavanje proizvodnih snaga, sve dotle mora postojati vladajuća klasa koja raspolaže proizvodnim snagama društva i siromašna, ugnjetena klasa. Kakve će te klase biti, to će zavisiti od stupnja proizvodnje. Srednji vijek, koji zavisi od zemljoradnje, daje nam barona i kmeta, gradovi kasnijeg srednjeg vijeka pokazuju nam cehovskog majstora, kalfu i nadničara, sedamnaesto stoljeće ima manufakturistu i manufakturnog radnika, devetnaesto stoljeće krupnog tvorničara i prolete-

ra. Jasno je da proizvodne snage nisu dosad bile toliko razvijene da bi se moglo dovoljno proizvoditi za sve, i da je privatno vlasništvo postalo okov, prepreka za te proizvodne snage. Sada, međutim, kad je, *prvo*, razvitkom krupne industrije proizvedeno kapitala i proizvodnih snaga u dosad nepoznatom razmjeru i kad postoje sredstva da te proizvodne snage povećaju do beskonačnosti; *drugo*, kad su te proizvodne snage koncentrirane u rukama nekolicine buržuja, dotle dok se ogromna masa naroda pretvara u proletere, dok njen položaj postaje bjedniji i nepodnošljiviji u istoj mjeri, u kojoj se povećava bogatstvo buržuja; *treće*, kad su te ogromne proizvodne snage, koje se lako povećavaju toliko prerasle privatno vlasništvo i buržuja, tako da svakog časa izazivaju najgolemije smetnje u društvenom uređenju, tek sada je ukidanje privatnog vlasništva postalo ne samo moguće nego štaviše apsolutno nužno.

16. pitanje: Da li će ukidanje privatnog vlasništva biti moguće mirnim putem?

Odgovor: Bilo bi poželjno da se to dogodi, i komunisti bi sigurno bili posljednji koji bi se tome protivili. Komunisti znaju vrlo dobro da su sve zavjere ne samo beskorisne, nego štaviše i štetne. Oni znaju vrlo dobro da se revolucije ne mogu vršiti po narudžbi i proizvoljno, nego da su one svagdje i u svako doba bile nužna posljedica prilika koje su potpuno nezavisne od volje i djelovanja pojedinih partija i čitavih klasa. Ali oni također vide da se razvitak proletarijata, u gotovo svim civiliziranim zemljama, nasilno ugnjetava i da samim tim protivnici komunista svom silom rade na izbijanju revolucije. Bude li tako ugnjeteni proletarijat napokon primoran na revoluciju, onda ćemo mi komunisti braniti stvar proletera isto tako dobro na djelu kao sada na riječima.

17. pitanje: Da li će se privatno vlasništvo moći ukinuti najednom?

Odgovor: Ne, isto tako kao što se postojeće proizvodne snage ne mogu najednom toliko povećati koliko je potrebno za uspostavljanje zajednice. Revolucija proletarijata, koja će prema svim izgledima nastati, samo će postepeno preobli-

kovati sadašnje društvo i tek će onda moći ukinuti privatno vlasništvo kad bude stvorena masa proizvodnih sredstava koja su za to potrebna.

18. pitanje: Kakav će biti tok razvitka te revolucije?

Odgovor: Ona će prije svega uspostaviti *demokratsko državno uređenje,* a time direktno ili indirektno političku vlast proletarijata. Direktno — u Engleskoj, gdje proleteri već sačinjavaju većinu naroda. Indirektno — u Francuskoj i Njemačkoj, gdje se većina naroda ne sastoji od proletera, nego i od sitnih seljaka i građana koji se nalaze tek na prelazu u proletarijat i u svim svojim političkim interesima sve više postaju zavisni od proletarijata i stoga će se uskoro morati pokoravati zahtjevima proletarijata. Za to će možda biti potrebna nova borba, koja, međutim, može završiti samo pobjedom proletarijata.

Demokratija bi proletarijatu bila sasvim beskorisna kad je ne bi odmah koristio kao sredstvo za provođenje daljnjih mjera koje direktno napadaju privatno vlasništvo i osiguravaju egzistenciju proletarijata. Najglavnije od tih mjera, koje se već sad pokazuju kao nužne posljedice postojećih odnosa, jesu sljedeće:

1. Ograničenje privatnog vlasništva pomoću progresivnih poreza, visokih poreza na naslijeđe, ukidanje nasljedstva po sporednoj liniji (braća, nećaci itd.), prisilni zajmovi itd.

2. Postepena eksproprijacija zemljovlasnika, tvorničara, posjednika željeznica i brodovlasnika, djelimično konkurencijom državne industrije, djelimično direktno putem naknada u papirnatom novcu.

3. Konfiskacija dobara svih emigranata i pobunjenika protiv većine naroda.

4. Organizacija rada ili zaposlenje proletera na nacionalnim dobrima, u tvornicama i radionicama, čime će se ukloniti međusobna konkurencija radnika, a tvorničari, sve dotle dok budu postojali, biće primorani da plate povećanu nadnicu kao i država.

5. Ista prisila na rad za sve članove društva do potpunog ukidanja privatnog vlasni tva. Stvaranje industrijskih armija osobito za agrikulturu.

6. Centralizacija kreditnog sistema i trgovine novcem u rukama države, pomoću nacionalne banke s državnim kapitalom i onemogućavanje svih privatnih banaka i bankara.

7. Povećanje broja nacionalnih tvornica, radionica, željeznica i brodova, krčenje cjelokupnog zemljišta i poboljšanje već obrađenog u istom razmjeru, u kojem se umnožavaju kapitali i radnici koji stoje na raspolaganju naciji.

8. Odgoj sve djece u nacionalnim zavodima i na račun nacije, od momenta kad im više nije potrebna prva materinja njega.

9. Podizanje velikih palača na nacionalnim posjedima u obliku zajedničkih stanova za zajednice građana, koji se bave industrijom i zemljoradnjom i koji u sebi ujedinjavaju prednosti kako gradskog, tako i seoskog života, a da ne pate od njihove jednostranosti i štete.

10. Rušenje svih nezdravih i loše građenih stanova i gradskih četvrti.

11. Isto nasljedno pravo za vanbračnu kao i za bračnu djecu.

12. Koncentracija cjelokupnog transportnog sistema u rukama nacije.

Sve ove mjere ne mogu se naravno provesti najednom. Ali jedna mjera će uvijek povlačiti za sobom drugu. Kad prvi radikalni napad na privatno vlasništvo bude izvršen, onda će proletarijat biti primoran da ide sve dalje, da u rukama države sve više koncentrira sav kapital, svu zemljoradnju,svu industriju, sav transport, cjelokupnu razmjenu. Na to su usmjerene sve te mjere i one će se moći izvesti i razviti svoje centralizirane konzekvencije tačno u onom omjeru u kojem se povećavaju proizvodne snage zemlje pomoću rada proletarijata. Napokon, kad sav kapital, sva proizvodnja i sva razmjena budu koncentrirani u rukama nacije, privatno vlasništvo će otpasti samo po sebi, novac će postati suvišan, a proizvodnja će toliko porasti, ljudi će se toliko izmijeniti da će moći otpasti i posljednji oblici saobraćanja starog društva.

19. pitanje: Da li će se ta revolucija moći izvršiti u jednoj jedinoj zemlji?

Odgovor: Ne. Krupna industrija je već samim tim što je stvorila svjetsko tržište tako povezala sve narode na Zemlji, a osobito civilizirane narode, da svaki pojedini narod zavisi od onoga što se događa kod drugoga. Nadalje, ona je u svim civiliziranim zemljama tako izjednačila društveni razvitak, da su u svim tim zemljama buržoazija i proletarijat postale dvije odlučujuće klase društva, a borba između njih, glavna borba našeg vremena. Stoga komunistička revolucija neće biti samo nacionalna, nego će se izvršiti u svim civiliziranim zemljama istovremeno, tj. bar u Engleskoj, Americi, Francuskoj i Njemačkoj. Ona će se u svakoj od tih zemalja razviti brže ili sporije, već prema tome, da li ova ili ona zemlja ima izgrađeniju industriju, veće bogatstvo i znatniju količinu proizvodnih snaga. Stoga će ona u Njemačkoj biti provedena najsporije i najteže, a u Engleskoj najbrže i najlakše. Ona će također izvršiti znatan utjecaj na ostale zemlje u svijetu, te promijeniti i mnogo ubrzati tok njihova dotadašnjeg razvitka. Ona je univerzalna revolucija i stoga će imati univerzalno područje.

20. pitanje: Kakve će biti posljedice konačnog uklapanja privatnog vlasništva?

Odgovor: Time što društvo oduzima iz ruku privatnih kapitalista korišćenje svih proizvodnih snaga i saobraćajnih sredstava, a isto tako razmjenu i raspodjelu produkata, i što će svim tim upravljati prema planu koji proizlazi iz postojećih sredstava i potreba čitavog društva, biće prije svega uklonjene sve loše posljedice koje su sada još vezane uz postojanje krupne industrije. Krize će nestati; proširena proizvodnja, koja je za sadašnje društveno uređenje hiperprodukcija i tako moćan uzrok bijede, neće tada biti dovoljna i moraće se još mnogo proširiti. Umjesto da dovodi do bijede, hiperprodukcija će, prelazeći najpreče potrebe društva, osigurati zadovoljenje potreba svih ljudi i proizvoditi nove potrebe, a istovremeno i sredstva za njihovo zadovoljenje. Ona će biti uvjet i poticaj novog napretka, ona će taj napredak ostvariti, a da društveno uređenje na taj način neće svaki put dovesti u nered kao dosad. Krupna industrija, oslobođena pritiska privatnog vlasništva, razviće se u takvom razmjeru, prema kojem će njeno sadašnje stanje izgledati isto tako sićušno, kao što manufaktura izgleda pre-

ma krupnoj industriji našeg vremena. Taj razvitak industrije staviće društvu na raspolaganje dovoljnu količinu proizvoda i time zadovoljiti potrebe svih. Zemljoradnja, koja je uslijed pritiska privatnog vlasništva i uslijed parceliranja zemljišta ometana u tome da primijeni već stvorena poboljšanja i naučne metode, isto će tako poprimiti sasvim novi zamah i društvu će staviti na raspolaganje sasvim dovoljno produkata, da bi raspodjelu moglo tako urediti da budu zadovoljene potrebe svih članova. Razdvajanje društva na različite, međusobno suprotstavljene klase postaje time suvišno. Ali ono ne postaje samo suvišno, nego je, štaviše, nespojivo s novim društvenim uređenjem. Postojanje klasa proizašlo je iz podjele rada, a podjela rada u svom dosadašnjem obliku sasvim nestaje. Jer, da bi se industrijska i poljoprivredna proizvodnja dovela do opisane visine, nisu dovoljna samo mehanička i hemijska pomoćna sredstva. Sposobnosti ljudi, koji pokreću ta pomoćna sredstva, moraju se također razviti u odgovarajućoj mjeri. Isto tako kao što su seljaci i manufakturni radnici prošlog stoljeća promijenili cjelokupni način svog života, pa čak postali sasvim drugi ljudi kad su bili uvučeni u krupnu industriju, isto će tako zajedničko vođenje proizvodnje od strane cijelog društva i nov razvitak industrije, koji odatle slijedi, trebati i stvoriti sasvim druge ljude. Zajedničko vođenje proizvodnje ne može se ostvariti s ljudima kao što su današnji, od kojih je svaki podređen pojedinačnoj grani proizvodnje, na nju vezan, koja ga iskorištava, s ljudima od kojih je svaki razvio samo neke svoje sklonosti na račun svih drugih, koji pozna samo jednu granu, ili granu jedne grane cjelokupne proizvodnje. Već i sadašnja industrija treba takve ljude sve manje. Industrija, koju zajednički i planski vodi čitavo društvo, pretpostavlja zato ljude, čije su sklonosti svestrano razvijene, koji mogu sagledati cjelokupan sistem proizvodnje. Podjela rada, već sada potkopana mašinama, koja jednog pretvara u seljaka, drugog u postolara, trećeg u tvorničkog radnika, četvrtog u burzovnog spekulanta, sasvim će nestati. Odgoj će omogućiti mladim ljudima da brzo upoznaju cjelokupan sistem proizvodnje, već prema tome da li na to navode potrebe društva ili njihove vlastite sklonosti. On će im dakle oduzeti jednostrani karakter koji sadašnja

podjela rada svakom od njih nameće. Na taj će način komunistički organizirano društvo dati prilike svojim članovima da svoje svestrano razvijene sklonosti svestrano manifestiraju. A time nužno iščezavaju i različite klase. Tako je komunistički organizirano društvo s jedne strane nespojivo s postojanjem klasa, a s druge strane, uspostavljanje tog društva samo daje sredstva da se ukinu te klasne razlike.

Odatle proizlazi da će suprotnosti između grada i sela također nestati. Već je iz čisto materijalnih razloga nužan uvjet komunističke asocijacije da poljoprivredu i industriju vode isti ljudi, umjesto dvije različite klase. Raspršenost poljoprivrednog stanovništva na selu, pored koncentriranja industrijskog stanovništva u velikim gradovima, jest stanje, koje odgovara samo nerazvijenom stupnju zemljoradnje i industrije, prepreka svakog daljeg razvitka, što se već sada jako osjeća.

Opća asocijacija svih članova društva za zajedničko i plansko iskorišćavanje proizvodnih snaga, proširenje proizvodnje u takvom stupnju, da bi zadovoljila potrebe svih ljudi, prestanak stanja, u kome se potrebe jednih zadovoljavaju na račun drugih, potpuno uništenje klasa i njihovih suprotnosti, svestrani razvitak sposobnosti svih članova društva uklanjanjem dosadašnje podjele rada, industrijskim odgojem, mijenjanjem djelatnosti, učešćem svih u dobrima koja su svi proizveli, stapanjem grada i sela — to su glavni rezultati ukidanja privatnog vlasništva.

21. pitanje: Kakav će utjecaj izvršiti komunističko društvo na porodicu?

Odgovor: Ono će odnos oba spola učiniti čistim privatnim odnosom, koji se tiče samo zainteresiranih osoba, i u koji se društvo ne treba miješati. Ono to može, jer uklanja privatno vlasništvo i djecu zajednički odgaja, i time uništava obje osnove dosadašnjeg braka, zavisnost žene od muškaraca i djece od roditelja koju uzrokuje privatno vlasništvo. Ovdje leži i odgovor na dreku visokomoralnih malograđana protiv komunističke zajednice žena. Zajednica žena je odnos koji sasvim pripada građanskom društvu, a danas potpuno postoji u prostituciji. Prostitucija se osniva na privatnom vlasništvu i nestaje zajedno s njim. Dakle, komu-

nistička organizacija umjesto da uvodi zajednicu žena, ona je, naprotiv, ukida.

22. pitanje: Kako će se komunistička organizacija odnositi prema postojećim nacionalnostima?[2]

— ostaje.[2]

23. pitanje: Kako će se komunistička organizacija odnositi prema postojećim religijama?

— ostaje.

24. pitanje: Čime se razlikuju komunisti od socijalista?

Odgovor: Takozvani socijalisti dijele se u tri klase.

Prva klasa sastoji se od pripadnika feudalnog i patrijarhalnog društva, koju je uništila i svakodnevno uništava krupna industrija, svjetska trgovina i buržoasko društvo koje su one stvorile. Ta klasa zaključuje iz nevolje sadašnjeg društva da bi feudalno i patrijarhalno društvo trebalo ponovo uspostaviti, jer u njemu nije bilo tih nevolja. Svi njeni prijedlozi idu direktno okolnim putem tome cilju. Tu klasu reakcionarnih socijalista komunisti će neprestano energično napadati, bez obzira na njene vruće suze i tobožnju sa milost za bijedu proletarijata, jer

1. teži nečemu sasvim nemogućem;

2. hoće da uspostavi vlast aristokratije, cehovskih majstora i manufakturista s njihovom pratnjom: apsolutnim i feudalnim kraljevima, činovnicima, vojnicima i popovima, društvo koje je doduše bilo oslobođeno nedostataka sadašnjeg društva, ali je za to imalo barem isto toliko drugih nedostataka, a nije pružalo nikakvu nadu za oslobođenje ugnjetenih radnika pomoću komunističke organizacije;

3. pokazuje svaki put svoje prave namjere kad proletarijat postane revolucionaran i komunistički; tad se ona odmah povezuje s buržoazijom protiv proletarijata.

Druga klasa sastoji se od pripadnika sadašnjeg društva, kod kojih je, uslijed bijede koja iz njega nužno proizlazi, probuđeno strahovanje za opstanak toga društva. Oni dakle teže za tim da održe sadašnje društvo, ali da uklone nevolje

---

[2] Očigledno Engels na ovom mjestu ostavlja neizmijenjenim odgovor koji je formulirao u prethodnom, dosad nepronađenom nacrtu Programa Saveza komunista. *Prev.*

koje su s njim vezane. U tu svrhu jedni predlažu obične mjere za poboljšanje, drugi grandiozne sisteme reformi, koji, pod izgovorom reorganizacije društva, hoće da održe osnove sadašnjeg društva, a time i samo sadašnje društvo. Te *buržoaske socijaliste* komunisti moraju također neprestano pobijati, jer oni rade za neprijatelje komunista i brane društvo, koje komunisti upravo hoće da razruše.

Napokon, treća klasa se sastoji od demokratskih socijalista, koji, isto kao i komunisti, hoće jedan dio mjera naznačenih u 18. pitanju, ali ne kao prelazno sredstvo ka komunizmu, nego kao mjere koje su dovoljne da ukinu bijedu, da uklone nevolje sadašnjeg društva. Ti *demokratski socijalisti* su ili proleteri koji još nisu dovoljno upoznati s uvjetima oslobođenja svoje klase, ili su predstavnici malograđana, klase koja sve do osvajanja demokratije i socijalističkih mjera koje iz nje proizlaze, u mnogim stvarima ima isti interes kao i proletarijat. Komunisti će se stoga u momentu akcije sporazumijevati s tim demokratskim socijalistima i po mogućnosti provoditi s njima trenutno zajedničku politiku, ukoliko ti socijalisti ne stupe u službu vladajuće buržoazije, i ne napadnu komuniste. Jasno je da to zajedničko djelovanje ne isključuje diskusiju o razlikama, koje postoje između njih i komunista.

25. pitanje: Kako se komunisti odnose prema ostalim političkim partijama našeg vremena?

Odgovor: Taj odnos je različit u različitim zemljama. — U Engleskoj, Francuskoj i Belgiji, gdje vlada buržoazija, komunisti imaju privremeno još zajednički interes s različitim demokratskim partijama, i to utoliko veći ukoliko se demokrati više približuju cilju komunista u socijalističkim mjerama koje oni sada svagdje zastupaju, tj. ukoliko jasnije i određenije zastupaju interese proletarijata, i ukoliko se više oslanjaju na proletarijat. U *Engleskoj* npr. čartisti, koji se sastoje od radnika, mnogo su bliži komunistima, nego demokratski malograđani, ili tzv. radikali.

U *Americi*, gdje je uvedeno demokratsko shvaćanje, komunisti će morati podržavati partiju koja to shvaćanje hoće da okrene protiv buržoazije, i koristi u interesu proletarijata, tj. s agrarnim nacionalnim reformatorima.

U *Švajcarskoj* su radikali, iako sami još vrlo mješovita partija, ipak jedini, s kojima komunisti mogu stupiti u vezu, a među tim radikalima opet waadski i ženevski su najnapredniji.

U *Njemačkoj*, napokon, predstoji tek odlučna borba između buržoazije i apsolutne monarhije. Budući da komunisti ne mogu prije računati na odlučnu borbu između njih samih i buržoazije sve dotle dok buržoazija ne bude vladala, to je u interesu komunista, da buržoaziji pomognu, kako bi što prije došla na vlast, da bi je zatim opet što prije srušili. Dakle, komunisti moraju, nasuprot vladama, neprestano podržavati liberalnu buržoaziju i samo se čuvati toga, da ne upadnu u samoobmane buržoazije i da ne povjeruju njenim zavodničkim obećanjima o blagotvornim posljedicama za proletarijat, koje će nastati poslije njene pobjede. Jedine koristi koje će komunistima dati pobjeda buržoazije sastojaće se u sljedećem: 1. u različitim koncesijama, koje će komunistima olakšati odbranu, diskusiju i proširenje njihovih principa, a time i ujedinjenje proletarijata u usko povezanu, za borbu spremnu i organiziranu klasu; i 2. u sigurnosti, da od tog dana kad padnu apsolutne vlade, dolazi na red borba između buržoazije i proletarijata. Od tog će dana partijska politika komunista biti ista, kao u onim zemljama, gdje već vlada buržoazija.

Napisano krajem oktobra 1847.

Prvi put štampano
kao zasebno izdanje 1914. god.

(Preveo STANKO BOŠNJAK,
redaktor PREDRAG VRANICKI)

K. Marx — F. Engels

ADRESA CENTRALNOG KOMITETA SAVEZU KOMUNISTA

Mart 1850.

CENTRALNI KOMITET — SAVEZU

Braćo!

U toku dvije revolucionarne godine, 1848—1849, Savez komunista je izdržao dvostruku probu; jedanput time što su njegovi članovi na svim mjestima energično uticali na pokret, što su u štampi, na barikadama i bojištima stajali u prvim redovima jedine odlučno revolucionarne klase, proletarijata. Savez je, dalje, izdržao probu time što se njegovo shvaćanje pokreta, onako kako je izloženo u cirkularnim pismima kongresâ i Centralnog komiteta od 1847. i u »Komunističkom manifestu«, pokazalo kao jedino pravilno; što su se očekivanja izražena u tim dokumentima potpuno ostvarila i što je shvaćanje današnjeg društvenog stanja, koje je Savez prije propagirao samo tajno, postalo sada predmet razgovora u narodu i javno se propovijeda. U isto vrijeme znatno je olabavila ranija čvrsta organizacija Saveza. Veliki dio članova koji je neposredno učestvovao u revolucionarnom pokretu smatrao je da je vrijeme tajnih društava prošlo i da je dovoljno samo javno djelovanje. Pojedini okruzi i općine počeli su zapuštati svoje veze sa Centralnim komitetom i pomalo su ih potpuno zapustili. Dok se tako u Njemačkoj demokratska partija, partija sitne buržoazije, sve više organizirala, radnička partija je gubila svoje jedino čvrsto uporište, ostala je, u najboljem slučaju, organizirana u pojedinim mjestima u lokalne svrhe i uslijed toga je u

općem pokretu potpuno dospjela pod vlast i rukovodstvo sitnoburžoaskih demokrata. Ovakvom stanju mora se učiniti kraj, samostalnost radnikâ mora biti uspostavljena. Centralni komitet shvatio je ovu nužnost, pa je zato već u zimu 1848—1849. poslao emisara Josepha Molla u Njemačku radi reorganiziranja Saveza. Mollova misija ostala je međutim bez trajnog učinka, dijelom zato što njemački radnici tada još nisu stekli dovoljno iskustva, dijelom zato što je ustanak od maja prošle godine tu misiju prekinuo. Sam Moll je uzeo pušku u ruke, stupio u badensko-falačku armiju i pao 19. jula o okršaju kod Murge. Savez je u njemu izgubio jednog od svojih najstarijih, najaktivnijih i najpouzdanijih članova, koji je radio na svim kongresima i u centralnim komitetima, i koji je još ranije veoma uspješno izveo niz emisarskih putovanja. Poslije poraza revolucionarnih partija Njemačke i Francuske gotovo svi članovi Centralnog komiteta opet su se u julu 1849. našli zajedno u Londonu, popunili se novim revolucionarnim snagama i s obnovljenom energijom dali se na reorganiziranje Saveza.

Reorganizacija se može provesti samo preko emisara, i Centralni komitet smatra veoma važnim da emisar pođe baš u ovom trenutku kad predstoji nova revolucija, kad dakle radnička partija mora nastupati što organiziranije, što jednodušnije i što samostalnije ako neće da opet bude, kao 1848, iskorišćavana i rukovođena od buržoazije.

Mi smo vam, braćo, još 1848. govorili da će njemačka liberalna buržoazija uskoro doći na vlast i da će svoju novostečenu vlast odmah okrenuti protiv radnika. Vi ste vidjeli kako se to ispunilo. Buržoazija se doista poslije martovskog pokreta 1848. odmah dokopala državne vlasti i ovu iskoristila za to da bi radnike, svoje saveznike u borbi, odmah potisnula u prijašnji ugnjeteni položaj. Ako buržoazija nije ovo mogla provesti a da se ne poveže s feudalnom partijom uklonjenom u martu i da čak na kraju krajeva ovoj feudalnoj apsolutističkoj partiji ponovo ne ustupi vlast, ona je ipak osigurala sebi uslove koji bi joj, uslijed finansijskih teškoća vlade, na dugo predali vlast u ruke i garantirali sve njene interese kad bi bilo moguće da revolucionarni pokret već sada pođe putem takozvanog mirnog razvoja. Da bi osigurala svoju vlast, buržoazija čak nije imala potrebe da

nasilnim mjerama protiv naroda navuče na sebe mržnju, jer je sve ove nasilne korake već poduzela feudalna kontrarevolucija. Ali razvoj neće poći tim putem. Naprotiv, revolucija koja će taj razvoj ubrzati sasvim je bliska, bilo da će je izazvati samostalni ustanak francuskog proletarijata ili invazija Svete alijanse protiv revolucionarnog Babilona.[1]

A ulogu koju je njemačka liberalna buržoazija 1848. odigrala prema narodu, ovu tako izdajničku ulogu preuzeće u predstojećoj revoluciji demokratska sitna buržoazija, koja sad u opoziciji zauzima isti položaj koji je prije 1848. zauzimala liberalna buržoazija. Ova partija, demokratska partija, koja je za radnike kudikamo opasnija nego ranija liberalna, sastoji se iz tri elementa:

I. Od najnaprednijih dijelova krupne buržoazije, koji imaju za cilj neodložno potpuno obaranje feudalizma i apsolutizma. Ovu frakciju predstavljaju bivši berlinski sporazumaši, oni koji su donijeli odluku da se ne plaćaju porezi.

II. Od ustavnodemokratske sitne buržoazije, čiji je glavni cilj u dosadašnjem pokretu bio uspostavljanje jedne više ili manje demokratske savezne države, onakve kakvoj su težili njeni predstavnici — ljevica Frankfurtske skupštine i kasnije Štutgartski parlament — i ona sama u kampanji za ustav Rajha.

III. Od republikanske sitne buržoazije, čiji je ideal njemačka federativna republika po uzoru na Švajcarsku, a koja sada naziva sebe crvenom i socijaldemokratskom, jer gaji skromnu želju da uništi pritisak krupnog kapitala na sitni kapital, krupnog buržuja na sitnog buržuja. Predstavnici ove frakcije bili su članovi demokratskih kongresa i komitetâ, rukovodioci demokratskih udruženja, urednici demokratskih listova.

Sve ove frakcije nazivaju sebe sada, poslije svog poraza, republikancima ili crvenima, baš kao što sada u Francuskoj republikanski sitni buržuji nazivaju sebe socijalistima. Tamo gdje, kao u Württembergu, Bavarskoj itd., još nalaze mogućnosti da se za svoje ciljeve bore ustavnim putem, oni koriste priliku da zadrže svoje stare fraze i da djelom dokažu kako se nisu nimalo izmijenili. Razumije se, uostalom, da

[1] — tj. Pariza. *Prev.*

promijenjeno ime ove partije ne mijenja baš ništa u odnosu na radnike, nego samo dokazuje da se ona mora sad okrenuti protiv buržoazije, udružene s apsolutizmom, i osloniti na proletarijat.

Sitnoburžoaskodemokratska partija u Njemačkoj vrlo je jaka. Ona obuhvaća ne samo veliku većinu građanskog stanovništva u gradovima, sitni poslovni svijet i zanatlije; za njom idu seljaci i seoski proletarijat, ukoliko ovaj još nije našao oslonac u samostalnom proletarijatu gradova.

Odnos revolucionarne radničke partije prema sitnoburžoaskoj demokratiji je ovaj: radnička partija ide zajedno s njome protiv frakcije čije obaranje hoće da postigne, ona istupa protiv sitnoburžoaske demokratije u svemu u čemu ova hoće da se učvrsti u svom interesu.

Demokratska sitna buržoazija, daleko od toga da bi za revolucionarni proletarijat izvršila prevrat u cijelom društvu nastoji da postigne promjenu društvenih prilika koja bi joj postojeće društvo učinila što snošljivijim i udobnijim. Stoga ona zahtijeva prije svega smanjenje državnih rashoda putem ograničavanja birokratije i prevaljivanje glavnih poreza na krupne zemljoposjednike i buržoaziju. Ona zahtijeva, dalje, uklanjanje pritiska krupnog kapitala na sitni kapital putem državnih kreditnih ustanova i zakona protiv lihve, čime bi njoj i seljacima bilo omogućeno da pod povoljnim uvjetima dobivaju zajmove od države umjesto od kapitalista; dalje, provođenje buržoaskih odnosa vlasništva na selu putem potpunog uklanjanja feudalizma. Da bi sve ovo provela, njoj treba demokratsko — bilo ustavno bilo republikansko — državno uređenje, koje njoj i njenim saveznicima, seljacima, daje većinu, i demokratsko općinsko uređenje, koje joj daje u ruke neposrednu kontrolu nad općinskim vlasništvom i niz funkcija koje sad vrše birokrati.

Vlasti kapitala i njegovom brzom uvećavanju treba se, dalje, suprotstaviti dijelom putem ograničenja prava nasljeđivanja, dijelom putem predaje što većeg broja radova državi. Što se tiče radnika, prije svega je nesumnjivo to da oni treba da ostanu najamni radnici kao dosad, samo što demokratska sitna buržoazija želi radnicima bolju nadnicu i sigurniju egzistenciju, a ovo se nada postići djelimičnim zapošljavanjem radnika od strane države i mjerama dobrotvornosti,

ukratko, nada se da će radnike podmititi više ili manje prikrivenom milostinjom i slomiti njihovu revolucionarnu snagu trenutnim olakšanjem njihovog položaja. Ove zahtjeve sitnoburžoaske demokratije, ovdje ukratko izložene, ne zastupaju sve njene frakcije, i vrlo je mali broj njenih ljudi kojima oni u svojoj cjelokupnosti lebde pred očima kao određeni cilj. Ukoliko pojedini ljudi ili pojedine frakcije sitnoburžoaske demokratije idu dalje, utoliko više od ovih zahtjeva čine svojim zahtjevima, a oni malobrojni koji u gore izloženom vide svoj vlastiti program vjeruju da su postavili i maksimum koji se uopće može očekivati od revolucije. Ali ovi zahtjevi nikako ne mogu zadovoljiti partiju proletarijata. Dok demokratska sitna buržoazija hoće da što brže dovrši revoluciju provođenjem, u najboljem slučaju, gornjih zahtjeva, naš je interes i naš zadatak da revoluciju učinimo permanentnom sve dotle dok sve manje ili više posjedujuće klase ne budu potisnute s vlasti, dok proletarijat ne osvoji državnu vlast i dok asocijacija proletera, ne samo u jednoj zemlji nego u svim vladajućim zemljama cijelog svijeta, ne uznapreduje toliko da u tim zemljama prestane konkurencija među proleterima i dok bar odlučujuće proizvodne snage ne budu koncentrirane u rukama proletera. Za nas se ne postavlja pitanje mijenjanja privatnog vlasništva, nego samo pitanje njegova uništenja, ne zabašurivanja klasnih suprotnosti, nego ukidanja klasa, ne poboljšanja postojećeg društva, nego osnivanja novog. Da će sitnoburžoaska demokratija u toku daljeg razvoja revolucije trenutno zadobiti pretežan uticaj u Njemačkoj, to je izvan sumnje. Pita se, dakle, kakav će biti stav proletarijata i specijalno Saveza prema njoj:

1. dok traju sadašnji odnosi u kojima su sitnoburžoaski demokrati također ugnjeteni?

2. u narednoj revolucionarnoj borbi koja će im dati prevagu?

3. poslije ove borbe, za vrijeme te prevage nad srušenim klasama i proletarijatom?

1. U sadašnjem trenutku, kad je demokratska sitna buržoazija svuda ugnjetena, ona uopće propovijeda proletarijatu ujedinjenje i izmirenje, pruža mu ruku i teži za stvaranjem jedne velike opozicione partije koja bi obuhvatila sve nijanse

u demokratskoj partiji, tj. ona teži za tim da radnike uplete u jednu partijsku organizaciju u kojoj dominiraju opće socijaldemokratske fraze, iza kojih se skrivaju njeni posebni interesi, i u kojoj se određeni zahtjevi proletarijata za ljubav željenoga mira ne smiju iznositi. Ovakvo ujedinjenje išlo bi jedino u njenu korist, a sasvim na štetu proletarijata. Proletarijat bi izgubio svoju samostalnu, teško izvojevanu poziciju i ponovo bi spao na to da bude privjesak službene buržoaske demokratije. Ovo ujedinjenje mora se, dakle, najodlučnije odbiti. Umjesto da se opet spuste dotle da služe buržoaskoj demokratiji kao hor koji aplaudira, radnici, a prije svega Savez, moraju djelovati u tom pravcu da pored službenih demokrata stvore samostalnu tajnu i javnu organizaciju radničke partije i da svaku svoju općinu pretvore u centar i jezgru radničkih udruženja u kojima bi se o položaju i interesima proletarijata diskutiralo nezavisno od buržoaskih uticaja. Koliko je buržoaskim demokratima malo stalo do alijanse u kojoj bi proleteri stajali do njih s jednakom moći i jednakim pravima, pokazuju, na primjer, breslavski demokrati, koji u svom organu »Neue Oder-Zeitung« najbjesomučnije napadaju samostalno organizirane radnike, koje nazivaju socijalistima. U slučaju borbe protiv zajedničkog protivnika nije potrebno nikakvo naročito ujedinjenje. Čim se protiv takvog protivnika treba boriti direktno, interesi obje partije se za momenat poklapaju, pa će se i ubuduće, kao i dosad, ova samo za određeni momenat sračunata veza uspostaviti sama od sebe. Razumije se da će i u predstojećim krvavim sukobima, kao i u svima prijašnjim, uglavnom radnici morati svojom odvažnošću, odlučnošću i požrtvovnošću da izvojuju pobjedu. Kao i dosad, i u ovoj borbi će sitna buržoazija u svojoj masi što je moguće duže oklijevati i držati se neodlučno i pasivno, da bi zatim, čim pobjeda bude izvojevana, prisvojila pobjedu za sebe, pozvala radnike da budu mirni i da se vrate svome radu, spriječila takozvane ekscese i isključila proletarijat od plodova pobjede. Nije u moći radnika da sitnoburžoaske demokrate u tom spriječe, ali je u njihovoj moći da im otežaju uzdizanje nasuprot naoružanom proletarijatu i da im diktiraju takve uvjete da bi vladavina buržoaskih demokrata već od samog početka nosila u sebi klicu propasti i da bi njeno kasnije

potiskivanje vladavinom proletarijata bilo znatno olakšano. Radnici moraju za vrijeme sukoba i neposredno poslije borbe prije svega, koliko god je to moguće, djelovati protiv buržoaskog smirivanja i primoravati demokrate na ispunjavanje njihovih sadašnjih terorističkih fraza. Oni moraju raditi na tome da neposredno revolucionarno uzbuđenje ne bude opet stišano odmah poslije pobjede. Naprotiv, oni ga moraju održavati što je moguće duže. Daleko od toga da se stane na put takozvanim ekscesima, primjerima narodne osvete nad omraženim individuumima i javnim zgradama za koje se vezuju samo uspomene pune mržnje, ove primjere treba ne samo trpjeti nego rukovođenje njima uzeti u svoje ruke. Za vrijeme borbe i poslije borbe radnici moraju u svakoj prilici pored zahtjeva buržoaskih demokrata postavljati svoje vlastite zahtjeve. Oni moraju zahtijevati garancije za radnike čim se demokratski buržuji spremaju da uzmu vlast u ruke. Oni moraju ove garancije, ako ustreba, i iznuditi i uopće brinuti se o tom da se novi upravljači obavežu na sve moguće ustupke i obećanja — što je najpouzdanije sredstvo da ih kompromitiraju. Oni uopće moraju da pobjednički zanos i oduševljenje za novo stanje, koje nastaje poslije svake pobjedonosne ulične borbe, na svaki način i koliko je god moguće potiskuju mirnim i hladnokrvnim shvaćanjem događaja i neskrivenim nepovjerenjem prema novoj vladi. Oni moraju pored novih službenih vlada odmah uspostavljati svoje revolucionarne radničke vlade, bilo u vidu općinskih uprava, općinskih vijeća, bilo u vidu radničkih klubova ili radničkih komiteta, tako da buržoaskodemokratske vlade ne samo odmah izgube oslonac u radnicima nego od samog početka budu kontrolirane i ugrožene od vlasti iza kojih stoji cijela masa radnika. Jednom riječju: od prvog trenutka pobjede treba usmjeravati nepovjerenje ne više prema pobijeđenoj reakcionarnoj partiji, nego prema svojim dosadašnjim saveznicima, prema partiji koja hoće da sama eksploatira zajedničku pobjedu.

2. Ali da bi mogli energično i oštro istupiti prema ovoj partiji čija će izdaja nad radnicima početi sa prvim časom pobjede, radnici moraju biti naoružani i organizirani. Naoružanje čitavog proletarijata puškama, topovima i municijom mora se odmah provesti, a oživljavanju stare, protiv

radnika uperene građanske milicije mora se stati na put. Tamo pak gdje se to ne može provesti, radnici moraju pokušati da se organiziraju samostalno, kao proleterska garda s izabranim šefovima i vlastitim izabranim generalštabom, i da stupe pod komandu revolucionarnih općinskih vijeća koja su postavili radnici, a ne pod komandu državne vlasti. Tamo gdje se upošljavaju za račun države, radnici se moraju naoružati i organizirati kao zaseban korpus s izabranim šefovima ili kao dio proleterske garde. Oružje i municija ne smiju se ni pod kojom izlikom dati iz ruku, svaki pokušaj razoružanja mora se, ako ustreba, osujetiti silom. Uništenje uticaja buržoaskih demokrata na radnike, neodložna samostalna i naoružana organizacija radnika i stvaranje što težih i što kompromitantnijih uslova za trenutnu neizbježnu vladavinu buržoaske demokratije, to su glavne tačke koje proletarijat, a time i Savez, moraju imati u vidu za vrijeme i poslije predstojećeg ustanka.

3. Čim se nove vlade budu donekle učvrstile, odmah će početi njihova borba protiv radnika. Da bi se ovdje moglo snažno istupiti protiv demokratske sitne buržoazije, potrebno je prije svega da radnici budu samostalno organizirani i centralizirani u klubovima. Centralni komitet će, čim to bude ikako moguće, poslije obaranja postojećih vlada preći u Njemačku, sazvaće odmah kongres i podnijeće mu potrebne prijedloge za centralizaciju radničkih klubova pod jednom direkcijom koja će biti smještena u glavnom sjedištu pokreta. Brzo organiziranje bar pokrajinske povezanosti radničkih klubova jedna je od najvažnijih tačaka za jačanje i razvoj radničke partije; prva posljedica obaranja postojećih vlada biće izbor narodnog predstavništva. Tu će proletarijat morati da se brine o sljedećem:

I. Da nikakvim šikanama od lokalnih vlasti ili vladinih komesara ne bude izvjestan broj radnika pod bilo kojim izgovorom isključen od izbora.

II. Da se svuda uz buržoaskodemokratske kandidate postavljaju i radnički kandidati, koji po mogućnosti treba da budu iz redova članova Saveza i za čiji izbor se treba založiti svim mogućim sredstvima. Čak i tamo gdje ne postoje nikakvi izgledi da oni prođu, radnici moraju postavljati svoje vlastite kandidate da bi sačuvali svoju samostalnost,

prebrojali svoje snage, iznijeli pred javnost svoj revolucionarni stav i gledišta partije. Pri tome oni ne smiju dopustiti da ih obmanu fraze demokrata, kao na primjer da se time cijepa demokratska partija i da se reakciji daje mogućnost da pobijedi. Kod svih ovih fraza radi se na kraju krajeva o tome da proletarijat treba da bude prevaren. Uspjesi koje proleterska partija treba da postigne takvim samostalnim istupanjem beskrajno su važniji od štete koju bi moglo da prouzrokuje prisustvo nekolicine reakcionara u predstavništvu. Ako demokratija od samog početka odlučno i teroristički istupi protiv reakcije, onda je uticaj reakcije na izborima već unaprijed uništen.

Prva tačka kod koje će buržoaski demokrati doći u sukob s radnicima biće ukidanje feudalizma; kao i u prvoj francuskoj revoluciji, sitna buržoazija će feudalne zemljišne fondove dati seljacima kao slobodno vlasništvo, to znači ostaviće i dalje seoski proletarijat i htjeće stvoriti sitnoburžoasku seljačku klasu, koja će se vrtjeti u istom krugu osiromašenja i zaduženosti u kome se još sada vrti francuski seljak.

Radnici se moraju u interesu seoskog proletarijata i u svom vlastitom interesu suprotstaviti tom planu. Oni moraju zahtijevati da konfiscirano feudalno vlasništvo ostane državno dobro i da se pretvori u radničke kolonije koje će asocirani seoski proletarijat obrađivati koristeći se svim prednostima krupne zemljoradnje, a time će načelo kolektivnog vlasništva odmah dobiti čvrstu osnovu usred nepostojanih buržoaskih odnosa vlasništva. Kao što se demokrati povezuju sa seljacima, tako se i radnici moraju povezati sa seoskim proletarijatom. Demokrati će, dalje, ili direktno nastojati da postignu federativnu republiku ili će, bar, ako ne budu mogli izbjeći jednu i nedjeljivu republiku, pokušavati da centralnu vladu paraliziraju što većom samostalnošću i nezavisnošću općina i pokrajina. Suprotno tom planu radnici moraju nastojati da postignu ne samo jednu i nedjeljivu njemačku republiku nego i u toj republici najodlučniju centralizaciju sile u rukama državne vlasti. Oni ne smiju dopustiti da ih zavede demokratsko brbljanje o slobodi općina, o samoupravi itd. U zemlji kao što je Njemačka, gdje treba ukloniti još tolike ostatke srednjeg vijeka, gdje treba slomiti to-

liku lokalnu i oblasnu samovolju, ne smije se nipošto trpjeti da svako selo, svaki grad, svaka pokrajina stavlja novu prepreku na put revolucionarne djelatnosti, koja u svoj svojoj snazi može da izlazi samo iz centra. — Ne smije se trpjeti da se obnovi sadašnje stanje, zbog kojeg Nijemci za jedan i isti uspjeh moraju da se bore posebno u svakom gradu, svakoj pokrajini. Ponajmanje se smije trpjeti da se takozvanom slobodnom općinskom samoupravom ovjekovječi jedan oblik vlasništva koji zaostaje i za modernim privatnim vlasništvom i koji se svuda u nj pretvara, naime općinsko vlasništvo i sporovi između siromašnih i bogatih općina koji odavde proizlaze, kao i općinsko građansko pravo, koje postoji uz državno građansko pravo, sa svojim šikanama protiv radnika. Kao 1793. u Francuskoj, tako je i danas u Njemačkoj provođenje najstrože centralizacije zadatak istinske revolucionarne partije.[2]

Vidjeli smo kako će demokrati u toku narednog pokreta doći na vlast, kako će biti primorani da predlože više ili manje socijalističke mjere. Pitaće se, kakve mjere treba da umjesto tih mjera predlože radnici. Razumije se, u početku

---

[2] Danas treba napomenuti da se ovo mjesto zasniva na jednom nesporazumu. Zahvaljujući bonapartističkim i liberalnim falsifikatorima istorije, važilo je tada kao neosporno da je francusku centraliziranu upravnu mašinu uvela velika revolucija i naročito da se njome služio Konvent kao neophodnim i odlučujućim oružjem u borbi protiv rojalističke i federalističke reakcije i vanjskog neprijatelja. Ali sad je poznata činjenica da se za vrijeme čitave revolucije sve do 18. brumairea cjelokupna uprava departmana, arondismana i općina sastojala od vlasti koje su izabirali oni kojima se upravljalo i koje su se u granicama općih državnih zakona kretale potpuno slobodno; da je ova pokrajinska i lokalna samouprava, slična američkoj, postala upravo najjača poluga revolucije, i to u tolikoj mjeri da se Napoleon neposredno poslije svog državnog udara od 18. brumairea požurio da je zamijeni još i sad postojećom upravom prefekata, koja je, dakle, od samog početka bila čisto oruđe reakcije. Ali kao što lokalna i pokrajinska samouprava ne protivrječi političkoj, nacionalnoj centralizaciji, ona isto tako nije nužno povezana s onim ograničenim, kantonalnim ili komunalnim egoizmom koji u tako odvratnom vidu susrećemo u Švajcarskoj i koji su 1849. svi južnonjemački federativni republikanci htjeli da učine pravilom u Njemačkoj. *(Engelsova napomena u izdanju od 1885.)*

pokreta radnici još ne mogu predložiti direktno komunističke mjere. Ali oni mogu:

1. da demokrate primoraju na to da sa što više strana zahvate u dosadašnji društveni poredak, da ometaju njegov normalan tok a sebe kompromitiraju, kao i da koncentriraju u rukama države što više proizvodnih snaga, saobraćajnih sredstava, tvornica, željeznica itd.;

2. oni moraju prijedloge demokrata, koji svakako neće istupati revolucionarno nego čisto reformistički, dovoditi do krajnosti i pretvarati ih u direktne napade na privatno vlasništvo. Tako, na primjer, ako sitna buržoazija predloži da se željeznice i tvornice otkupe, radnici moraju zahtijevati da država te željeznice i tvornice kao vlasništvo reakcionara naprosto i bez odštete konfiscira. Ako demokrati predlože proporcionalni porez, radnici će zahtijevati progresivni; ako demokrati sami predlože umjereni progresivni porez, radnici će insistirati na porezu čije stope rastu tako brzo da krupni kapital pri tom mora propasti. Ako demokrati traže reguliranje državnih dugova, radnici će tražiti državno bankrotstvo. Zahtjevi radnika moraće se, dakle, svuda upravljati prema ustupcima i mjerama demokrata.

Ako njemački radnici ne mogu doći na vlast i ostvariti svoje klasne interese a da do kraja ne prođu kroz duži revolucionarni razvoj, oni su ovog puta sigurni bar u to da će prvi čin ove predstojeće revolucionarne drame pasti u isto vrijeme kad i neposredna pobjeda njihove klase u Francuskoj i da će time biti veoma ubrzan.

Ali oni moraju sami najviše učiniti za svoju konačnu pobjedu time što će razjasniti sebi svoje klasne interese, što će zauzeti što prije svoj samostalni partijski stav i što ni za trenutak neće dozvoliti da ih licemjerne fraze demokratske sitne buržoazije skrenu s puta nezavisne organizacije partije proletarijata. Njihov bojni poklič mora biti: Revolucija u permanenciji.

London, marta 1850.

Umnoženo u obliku letka 1850. god.
Objavio Friedrich Engels u prilozima knjizi:
Karl Marx, »Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln«,
Hottingen — Zürich, 1885.

(Prevela NATAŠA TKALEC)

K. Marx i F. Engels

ADRESA CENTRALNOG KOMITETA SAVEZU KOMUNISTA

Juni 1850.

CENTRALNI KOMITET — SAVEZU

Braćo!

U našem posljednjem cirkularnom pismu koje vam je donio emisar Saveza[1] izložili smo stav radničke partije i posebno Saveza, kako u sadašnjem momentu tako i za slučaj revolucije.

Glavna svrha ovog pisma je izvještavanje o stanju Saveza.

Porazi revolucionarne partije prošlog ljeta za momenat su gotovo potpuno uništili organizaciju Saveza. Najaktivniji članovi Saveza, angažirani u raznim pokretima, bili su raspršeni, veze su se prekinule, adrese su postale neupotrebljive, prepiska je uslijed toga i uslijed opasnosti od otvaranja pisama postala trenutno nemoguća. Na taj način je Centralni komitet do pred kraj prošle godine bio osuđen na potpunu neaktivnost.

Ali onako kako je postepeno prestajalo prvo djelovanje pretrpljenih poraza, tako se svuda javljala potreba za jakom tajnom organizacijom revolucionarne partije koja bi obuhvatila cijelu Njemačku. Ova potreba, koja je kod Centralnog komiteta izazvala odluku o slanju jednog emisara u Njemačku i Švajcarsku, dovela je s druge strane do pokušaja stvaranja jedne nove tajne organizacije u Švajcarskoj, kao

[1] Heinrich Bauer. *Prev.*

i do pokušaja kelnske općine da samoinicijativno organizira Savez u Njemačkoj.

U Švajcarskoj se početkom ove godine veći broj emigranata, manje ili više poznatih iz raznih pokreta, okupio u jednu organizaciju koja je imala za cilj da u pogodnom trenutku učestvuje u obaranju vlade i drži u pripravnosti ljude koji treba da preuzmu rukovođenje pokretom i samu vladu. Ova organizacija nije nosila neki određeni partijski karakter; šaroliki elementi okupljeni u njoj činili su to nemogućim. Njeni članovi sastojali su se od ljudi iz svih frakcija pokreta, od odlučnih komunista i čak ranijih članova Saveza po do najkolebljivijih sitoburžoaskih demokrata i ranijih članova falačke vlade.

Za badensko-falačke karijeriste, tada vrlo brojne u Švajcarskoj, i za ostale sitne častoljupce ovo udruženje bilo je dobrodošla prilika da naprave karijeru.

Instrukcije koje je ova organizacija poslala svojim predstavnicima i koje Centralni komitet ima u ruci nisu isto tako bile nimalo prikladne da uliju povjerenje. Nedostatak određenog partijskog stava, pokušaj da se svi postojeći opozicioni elementi dovedu u prividnu vezu, samo je rđavo prikriven masom detaljnih pitanja o industrijskim, seljačkim, političkim i vojnim odnosima pojedinih lokaliteta. Snage ove organizacije bile su također vrlo neznatne. Prema potpunom popisu članova, koji imamo u ruci, čitavo društvo imalo je u Švajcarskoj u vrijeme najjačeg cvjetanja jedva trideset članova. Karakteristika je da radnici nisu u tom broju gotovo nikako zastupani. To je od samog početka bila vojska od samih podoficira i oficira bez vojnika. Među njima su se nalazili A. Fries i Greiner iz Falačke, Körner iz Elberfelda, Sigel itd.

U Njemačku su poslali dva predstavnika. Prvi, Bruhn iz Holsteina, član Saveza, uspio je lažnim predstavljanjem stvari da skloni pojedine članove Saveza i pojedine općine da se privremeno priključe novoj organizaciji, u kojoj su gledali uskrsli Savez. Bruhn je u isto vrijeme slao izvještaje o Savezu švajcarskom Centralnom komitetu u Zürichu, a o švajcarskoj organizaciji nama. Nezadovoljan ovim položajem izvještača, on je, dok je još s nama bio u prepisci, pisao u

Frankfurt već spomenutim ljudima pridobivenim za švajcarsku organizaciju direktne klevete i naredio im da se ne upuštaju ni u kakve veze s Londonom. Zbog toga je bio odmah izbačen iz Saveza. Stvari u Frankfurtu sredio je emisar Saveza. U ostalome je Bruhnovo djelovanje za švajcarski Centralni komitet bilo bezuspješno. Drugi predstavnik, student Schurz iz Bonna, nije obavio ništa, jer je, kako je pisao u Zürich, »sve upotrebljive snage zatekao već u rukama Saveza«. Zatim je iznenada ostavio Njemačku i sad se skita po Bruxellesu i Parizu, gdje ga Savez kontrolira. Centralni komitet je u toj novoj organizaciji utoliko manje mogao gledati neku opasnost po Savez što u Centralnom odboru švajcarske organizacije sjedi jedan potpuno pouzdan član Saveza[2], koji ima nalog da mjere i planove tih ljudi, ukoliko idu protiv Saveza, kontrolira i saopćava. Centralni komitet je, dalje, poslao jednog emisara u Švajcarsku da zajedno sa spomenutim članom Saveza privuče upotrebljive snage u Savez i uopće da u Švajcarskoj organizira Savez. Ovdje data obavještenja osnivaju se na posve autentičnim dokumentima.

Jedan drugi pokušaj slične vrste učinili su još prije Struve, Sigel i drugi koji su tada bili okupljeni u Ženevi. Ti ljudi nisu zazirali od toga da svoj pokušaj udruživanja oglase direktno za Savez i da imena članova Saveza zloupotrebe baš u tu svrhu. S ovom laži nisu, dakako, obmanuli nikog. Njihov pokušaj bio je u svakom pogledu toliko bezuspješan da se ono malo članova ove nikad ostvarene organizacije koji su ostali u Švajcarskoj konačno moralo priključiti prvospomenutoj organizaciji. Ali ukoliko je ova koterija bila nemoćnija, utoliko se više šepurila zvučnim nazivima kao »Centralni odbor evropske demokratije« itd. I ovdje u Londonu Struve je zajedno sa nekim razočaranim velikim ljudima nastavio te pokušaje. Manifesti i apeli za priključenje »Centralnom birou čitave njemačke emigracije« i »Centralnom odboru evropske demokratije« bili su poslani u sve dijelove Njemačke, ali i ovog puta bez i najmanjeg uspjeha.

Tobožnje veze ove koterije s francuskim i drugim nenjemačkim revolucionarima uopće ne postoje. Čitava njena

---

[2] Wilhelm Wolff. *Prev.*

djelatnost proteže se na nekoliko sitnih intriga među ovdašnjim njemačkim emigrantima koji direktno ne tangiraju Savez, koje su neopasne i lako se kontroliraju.

Svi ovakvi pokušaji ili imaju istu svrhu kao i Savez, naime revolucionarnu organizaciju radničke partije; u tom slučaju uništavaju centralizaciju i snagu partije cjepkanjem, pa su zato neosporno štetni separatizmi, ili mogu imati samo tu svrhu da radničku partiju opet zloupotrebe za svrhe koje su joj tuđe ili direktno neprijateljske. Radnička partija može u nekim okolnostima vrlo dobro upotrijebiti druge partije i frakcije partija za svoje svrhe, ali ona se ne smije podrediti nijednoj drugoj partiji. A oni ljudi koji su u posljednjem pokretu bili na vlasti i svoj položaj iskoristili za to da izdaju pokret, a uguše radničku partiju tamo gdje je htjela samostalno istupiti, — ti ljudi moraju pošto-poto biti držani podalje.

O položaju Saveza treba izvijestiti sljedeće:

I. BELGIJA

Organizacija Saveza među belgijskim radnicima kakva je postojala 1846. i 1847. prestala je, razumije se, da postoji otkako su glavni članovi 1848. bili uhapšeni, osuđeni na smrt i zatim pomilovani na doživotno zatočenje. Uopće je Savez u Belgiji poslije februarske revolucije i poslije protjerivanja najvećeg dijela članova njemačkog radničkog udruženja iz Bruxellesa znatno oslabio. Postojeći policijski uvjeti nisu mu dozvolili da se opet podigne. Ipak se u Bruxellesu sve vrijeme održala jedna općina koja još danas postoji i radi prema svojim snagama.

II. NJEMAČKA

Namjera je Centralnog komiteta bila da u ovom cirkularnom pismu podnese specijalni izvještaj o položaju Saveza u Njemačkoj. Međutim, taj se izvještaj u sadašnjem momentu ne može dati jer pruska policija upravo traga za jednom rasprostranjenom organizacijom u revolucionarnoj

partiji. Ovo cirkularno pismo, koje će sigurnim putem stići u Njemačku ali koje pri širenju u unutrašnjosti Njemačke može tu i tamo pasti u ruke policiji, mora zbog toga biti tako sastavljeno da joj njegov sadržaj ne dadne oružje u ruke protiv Saveza. Zato se Centralni komitet ovog puta ograničava na sljedeće:

Savez ima u Njemačkoj svoje glavne centre u Kölnu, Frankfurtu na Majni, Hanauu, Mainzu, Wiesbadenu, Hamburgu, Schwerinu, Berlinu, Breslavi, Liegnitzu, Glogauu[3], Leipzigu, Nürnbergu, Münchenu, Bambergu, Würzburgu, Stuttgartu, Badenu.

Rukovodećim okruzima su imenovani:

Hamburg, za Schleswig-Holstein; Schwerin za Mecklenburg; Breslava za Šlesku; Leipzig za Sasku i Berlin; Nürnberg za Bavarsku; Köln za Rajnsku pokrajinu i Vestfaliju.

Općine u Göttingenu, Stuttgartu i Bruxellesu ostaju privremeno u direktnoj vezi sa Centralnim komitetom dok im ne uspije da dovoljno prošire svoj uticaj, kako bi mogle stvoriti nove rukovodeće okruge.

Položaj Saveza u Badenu odrediće se poslije izvještaja emisara koji je poslan u Baden i u Švajcarsku.

Ondje gdje, kao u Schleswig-Holsteinu ili Mecklenburgu, postoje udruženja seljaka i nadničara, članovi Saveza uspjeli su da zadobiju direktan utjecaj na njih, a djelimično da ih dobiju sasvim u ruke. Saska, franačka, hesenska i nasauska radnička i nadničarska udruženja također su najvećim dijelom pod rukovodstvom Saveza. Najutjecajniji članovi Radničkog bratstva[4] također pripadaju Savezu. Centralni komitet skreće pažnju svim općinama i članovima Saveza da je taj utjecaj na radnička, gimnastička, seljačka i nadničarska udruženja itd. od najveće važnosti i da svuda mora biti zadobiven. Centralni komitet apelira na rukovodeće okruge i one općine koje se s njima direktno dopisuju da ga u narednim pismima specijalno izvještavaju šta je urađeno u tom pogledu.

---

[3] Poljska imena: Wroclaw, Legnica, Glógow. *Prev.*

[4] *Radničko bratstvo* — organizacija njemačkih radnika i zanatlija koju je osnovao član Saveza komunista Stephan Born 1848. u Berlinu. *Prev.*

Emisar za Njemačku, koji je za svoju djelatnost dobio priznanje od Centralnog komiteta, svuda je primio u Savez samo najpouzdanije ljude, a širenje Saveza prepustio njihovom većem poznavanju lokalnih prilika. Od lokalnih uvjeta zavisiće mogu li odlučni revolucionarni ljudi biti primljeni u Savez. Gdje to nije moguće, mora se od ljudi koji su revolucionarno upotrebljivi i pouzdani, ali još ne razumiju komunističke konsekvence sadašnjeg pokreta, formirati druga kategorija daljih članova Saveza. Ova druga kategorija, kojoj udruženje treba prikazati kao čisto lokalno ili pokrajinsko, mora stalno ostati pod rukovodstvom pravih članova Saveza i njegovih foruma. Pomoću ovih daljih udruženja može se vrlo čvrsto organizirati utjecaj naročito na seljačka i gimnastička udruženja. Reguliranje u pojedinostima prepušta se rukovodećim okruzima, od kojih Centralni komitet i o tome očekuje što skoriji izvještaj.

Jedna općina predložila je Centralnom komitetu da odmah sazove kongres Saveza, i to u samoj Njemačkoj. Općine i okruzi će sami uvidjeti da u sadašnjim uslovima čak pokrajinski kongresi rukovodećih okruga nisu svuda preporučljivi, a da je opći kongres Saveza zasada potpuno nemoguć. Centralni komitet će ipak, čim to bude moguće, sazvati kongres Saveza na pogodnom mjestu. — Emisar rukovodećeg okruga Köln nedavno je posjetio Rajnsku Prusku i Vestfaliju. Izvještaj o rezultatu tog putovanja nije još stigao u Köln. Mi apeliramo na sve rukovodeće okruge da, čim to bude moguće, isto tako pošalju emisare da proputuju njihove oblasti i da o rezultatu što prije izvijeste. Napokon još saopćavamo da su u Schleswig-Holsteinu uspostavljene veze s vojskom. Očekuje se podrobniji izvještaj o utjecaju koji Savez tamo može zadobiti.

III. ŠVAJCARSKA

Izvještaj emisara se još očekuje. Stoga će tačnija obavještenja moći da budu dana tek u narednom cirkularnom pismu.

IV. FRANCUSKA

Veze s njemačkim radnicima u Besançonu i drugim mjestima u Juri biće ponovo uspostavljene preko Švajcarske. U Parizu je član Saveza koji je dugo stajao na čelu tamošnje općine, Everbeck, izjavio da istupa iz Saveza jer smatra svoju literarnu djelatnost važnijom. Veza je zbog toga trenutno prekinuta i njeno ponovno uspostavljanje mora se izvesti s utoliko većim oprezom što su Parižani primili određeni broj ljudi koji su potpuno neupotrebljivi i čak su ranije bili u otvorenom neprijateljstvu sa Savezom.

V. ENGLESKA

Okrug London je najjači u čitavom Savezu. On se naročito odlikovao time što je godinama gotovo isključivo snosio troškove Saveza, osobito troškove za putovanja emisara. U posljednje vrijeme on je ojačao primanjem novih elemenata i stalno rukovodi ovdašnjim njemačkim radničkim udruženjem kao i odlučnom frakcijom ovdje prisutnih njemačkih emigranata.

Centralni komitet stoji u vezi, preko nekoliko u tu svrhu delegiranih članova, s odlučno revolucionarnom partijom Francuza, Engleza i Mađara.

Od francuskih revolucionara nama se poimenice priključila prava proleterska partija čiji je šef Blanqui. Delegati blankističkih tajnih društava stoje u redovnoj i oficijelnoj vezi s delegatima Saveza, na koje su prenijeli važne pripremne radove za narednu francusku revoluciju.

Šefovi revolucionarne čartističke partije također stoje u normalnoj tijesnoj vezi s delegatima Centralnog komiteta. Njihovi listovi stoje nam na raspolaganju. Raskid između ove revolucionarne samostalne radničke partije i O' Connorove frakcije, koja sve više naginje pomirljivosti, delegati Saveza su bitno ubrzali.

Isto tako Centralni komitet stoji u vezi s najnaprednijom partijom mađarske emigracije. Ova partija je važna jer ima mnoge odlične vojnike koji bi u revoluciji stajali Savezu na raspolaganju.

Centralni komitet apelira na rukovodeće okruge da što brže raširе ovo pismo među svoje članove i da uskoro pošalju izvještaj. On apelira na sve članove Saveza da razviju najveću aktivnost baš sada kad su odnosi tako napeti da izbijanje jedne nove revolucije ne može više dugo izostati.

Umnoženo u obliku letka 1850. god.

Objavio F. Engels u prilozima knjizi:
Karl Marx: »Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln«,
Hottingen — Zürich, 1885.

(Prevela NATAŠA TKALEC)

K. Marx

INAUGURALNA ADRESA MEĐUNARODNOG RADNIČKOG UDRUŽENJA

Osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu održanom u St. Martin's Hallu, Long Acre, u Londonu

Radnici!

Neosporna je činjenica da se bijeda radnih masa nije smanjila od 1848. do 1864, pa ipak ovaj period nema sebi ravna u razvoju svoje industrije i u porastu svoje trgovine. Jedan umjereni organ britanske buržoazije, koji je bio prilično dobro obaviješten, predskazao je 1850. da će engleski pauperizam spasti na nulu ako se engleski izvoz i uvoz povećaju za 50%. Avaj! Britanski ministar finansija je 7. aprila 1864. oduševio svoje slušaoce u parlamentu izjavom da se ukupna uvozna i izvozna trgovina Engleske 1863. popela »do 443955000 funti sterlinga, do te nevjerovatne sume koja je tri puta veća od prometa u razmjerno skoroj prošlosti 1843. godine!« Pored svega toga on je uvjerljivo govorio i o siromaštvu. »Pomislite«, uzviknuo je, »na one koji se nalaze na rubu siromaštva«, na »nadnice ... koje još nisu povećane«, na »ljudski život ... koji je u devet od deset slučajeva samo borba za opstanak!« On nije govorio o narodu u Irskoj koji je postepeno potiskivala mašina na sjeveru a ovce na jugu, mada i ovaca u ovoj nesretnoj zemlji nestaje, doduše ne tako brzo kao ljudi. On nije ponovio ono što su tada tek nagovijestili najviši predstavnici gornjih deset hiljada u iznenadnom nastupu straha. Kada je panika zbog garotera[1]

[1] *Garroters* — tako su se zvali razbojnici koji su svoju žrtvu hvatali za gušu. Napadi te vrste počeli su bivati sve češći u Lon-

dostigla određene razmjere, dom lordova je naredio da se povede istraga o deportaciji i robiji i da se o tome objavi izvještaj. U pozamašnoj Plavoj knjizi iz 1863. izašla je istina na vidjelo i dokazano je oficijelnim činjenicama i ciframa da najgori od osuđenih zločinaca, engleski i škotski robijaši, rade mnogo manje, a žive mnogo bolje od engleskih i škotskih poljoprivrednih radnika. Međutim, to nije bilo sve. Kada su poslije građanskog rata u Americi radnici Lancashira i Cheshira bili bačeni na ulicu, isti dom lordova poslao je u industrijske oblasti jednog liječnika s nalogom da ustanovi koje najmanje količine ugljika i dušika, ako se daju na najjeftiniji i najjednostavniji način, mogu u prosjeku biti upravo dovoljne da »spriječe boleštine prouzrokovane glađu«. Liječnički izaslanik dr Smith utvrdio je da su 28.000 grana ugljika i 1.330 grana dušika nedjeljna količina koja bi prosječnog odraslog čovjeka... održavala upravo iznad granice pobolijevanja od gladi, i našao je, dakle, da ta količina gotovo sasvim odgovara oskudnoj hrani na koju su spali radnici pamučne industrije pod pritiskom krajnje bijede.[2] Ali, sad pazite. Istoga učenog doktora je kasnije ponovo delegirao sanitetski ured Tajnog savjeta da izvrši ispitivanje ishrane najsiromašnijeg dijela radničke klase. Rezultati njegovog ispitivanja sadržani su u »Šestom izvještaju o narodnom zdravlju«, koji je po naredbi parlamenta objavljen u toku ove godine. Šta je taj doktor pronašao? Da tkači svile, švalje, rukavičari, pletači čarapa itd., prosječno uzev, ne dobivaju čak ni onoliko koliko dobivaju radnici pamučne industrije, da ne dobivaju čak ni onu količinu ugljika i dušika »upravo dovoljnu da spriječi boleštine prouzrokovane glađu«.

---

donu početkom šezdesetih godina i bili su predmet posebne debate u parlamentu. *Prev.*

[2] Jedva i treba da podsjetim čitaoca da, pored vode i izvjesnih neorganskih sastojaka, ugljik i dušik predstavljaju sirovinu ljudske hrane. Međutim, radi ishrane čovječjeg organizma ovi jednostavni hemijski sastojci treba da se uzimaju putem biljnih i životinjskih sastojaka. Krumpir, na primjer, sadrži uglavnom ugljik, dok pšenični kruh sadrži ugljične i dušične sastojke u potrebnoj srazmjeri. *(Marxova napomena.)*

»Štaviše« — čitamo u izvještaju — što se tiče pregledanih porodica poljoprivrednog stanovništva, pokazalo se da više od jedne petine dobiva manje ugljične hrane, a više od jedne trećine manje dušične hrane nego što je procijenjeno kao potrebno, i da prosječna hrana u trima grofovijama (Berkshire, Oxfordshire i Somersetshire) sadrži nedovoljno dušika.« »Moramo imati na umu«, dodaje se u službenom izvještaju, »da se ljudi vrlo teško mire s oskudicom u hrani, da po pravilu bijedna ishrana dolazi tek poslije drugih lišavanja... Čak se i čistoća osjeća kao teret i smatra skupom i, ako kod pojedinaca postoji osjećanje dostojanstva da se čistoća održi, onda svaki takav napor predstavlja novo povećanje muka od gladi.« »Ovo su bolna razmišljanja, naročito ako imamo na umu da siromaštvo o kome govorimo nije siromaštvo od nerada; u svim slučajevima je to bijeda ljudi koji rade. U stvari, rad za koji se dobiva tako oskudna količina hrane traje u većini slučajeva pretjerano dugo.«

Izvještaj iznosi čudnu i prilično neočekivanu činjenicu »da se od dijelova Ujedinjenog Kraljevstva« — Engleske, Walesa, Škotske i Irske — »poljoprivredno stanovništvo Engleske«, najbogatijeg dijela, »razmjerno najgore hrani«; ali da se čak i poljoprivredni radnici Berkshirea, Oxfordshirea i Somersetshirea hrane bolje od velikog broja kvalifikovanih radnika kućne industrije istočnog dijela Londona.

To su službeni podaci objavljeni po naređenju parlamenta 1864, u zlatnom vijeku slobodne trgovine, u vrijeme kada je britanski ministar finansija izjavio u Donjem domu

»da su se prosječni životni uslovi britanskih radnika poboljšali u srazmjeri za koju znamo da je izvanredna i bez primjera u istoriji bilo koje zemlje ili bilo koga doba«.

Ova službena hvalisanja su u oštroj suprotnosti sa suhom primjedbom službenog Izvještaja o narodnom zdravlju:

»Narodno zdravlje jedne zemlje znači zdravlje njenih masa, a mase teško da će biti zdrave ako njihovi najniži slojevi ne budu živjeli koliko-toliko pristojnim životom.«

Zanesen igrom statističkih cifara u izvještajima o »napretku nacije«, ministar finansija uzvikuje u neobuzdanom oduševljenju:

»Od 1842. do 1852. prihod države koji podliježe porezu povećao se za 6%; za osam godina, od 1853. do 1861, taj se prihod povećao, uzimajući 1853. godinu kao osnovu, za 20%! Ova činjenica toliko iznenađuje da je gotovo nevjerovatna!... Ovo vrtoglavo povećanje bogatstva i moći«, dodaje g. Gladstone, »potpuno je ograničeno na posjedujuće klase!«

Ako želite znati pod kojim je uslovima skrhanog zdravlja, zatrovanog morala i umnog upropašćivanja radnička klasa proizvodila i još uvijek proizvodi »ovo vrtoglavo povećanje bogatstva i moći koje je potpuno ograničeno na posjedujuće klase«, pogledajte opis koji se nalazi u posljednjem Izvještaju o narodnom zdravlju, opis štamparije i krojačke radionice za muška i ženska odijela! Uporedite »Izvještaj komisije o dječjem radu« iz 1863, gdje je na primjer rečeno da

»lončari, kako muškarci tako i žene, predstavljaju i tjelesno i umno jako degeneriranu grupu stanovništva«, da će »nezdravo dijete u svoje vrijeme biti nezdrav roditelj«, da je »progresivno pogoršanje rase neminovno« i da bi »degeneracija stanovništva Staffordshirea bila mnogo veća, da nema stalnog pridolaska iz susjednih oblasti i sklapanja brakova sa zdravijim grupama stanovništva«.

Bacite pogled na Plavu knjigu g. Tremenheerea o »žalbama pekarskih radnika«. A ko se nije zgrozio od paradoksalne izjave tvorničkih inspektora, potkrijepljene knjigama glavnog matičara, da se zdravlje lankaširskih radnika stvarno popravljalo dok su dobivali obroke za nezaposlene, jer su tekstilne tvornice zbog nedostatka pamuka bile privremeno obustavile rad, i da je mortalitet djece opao, jer je njihovim majkama napokon bilo omogućeno da ih hrane svojim grudima umjesto opijumskim preparatima.

Opet naličje medalje! Izvještaji o porezu na prihod i imovinu iznijeti pred Donji dom 20. jula 1864. pokazuju da se osobama s godišnjim prihodom procijenjenim od poreske vlasti na 50000 funti sterlinga i više — pridružilo od 5. aprila 1863. još trinaest osoba te da se njihov broj u toj jednoj godini povećao od 67 na 80. Isti izvještaj otkriva činjenicu da oko 3000 osoba dijele između sebe godišnji prihod od 25000000 funti sterlinga, a što je više od ukupnog godišnjeg prihoda koji otpada na cijelu masu poljoprivrednih radnika u Engleskoj i u Wallesu. Otvorite popis iz 1861. i naći ćete

da se broj zemljoposjednika u Engleskoj i Wallesu smanjio od 16934 u 1851. na 15066 u 1861, tako da se za deset godina koncentracija zemlje povećala za 11%. Ako se koncentracija zemlje u ruke malog broja vlasnika produži istom brzinom, pitanje zemlje će biti neobično uprošćeno, kao što je to bilo u Rimskom carstvu kada se Neron zlurado nasmijao čuvši za činjenicu da je polovica afričke provincije vlasništvo šestorice ljudi.

Mi smo se toliko dugo zadržali na ovim »činjenicama koje su toliko neočekivane da izgledaju gotovo nevjerovatne«, jer je u pogledu trgovine i industrije Engleska na prvom mjestu u Evropi. Sjetite se da je prije nekoliko mjeseci jedan od izbjeglih sinova Luja Filipa javno čestitao engleskim poljoprivrednim radnicima na boljoj sreci nego što je imaju njihovi manje sretni drugovi s druge strane La Manchea. U stvari, u drugim lokalnim uslovima i u manjem opsegu engleske činjenice se ponavljaju u svim industrijskim i naprednim zemljama Evrope. U svim tim zemljama je od 1848. došlo do nečuvenog razvoja industrije i do neslućenog porasta uvoza i izvoza. U svim tim zemljama je »povećanje bogatstva i moći, potpuno ograničeno na posjedujuće klase«, bilo zaista »vrtoglavo«. U svim tim zemljama, kao i u Engleskoj, povećanje realne nadnice dobivala je samo manjina radničke klase, dok je u najvećem broju slučajeva nominalno povećanje nadnica isto toliko malo predstavljalo realno poboljšanje života kao što, na primjer, ni stanovnici prijestoničkog sirotinjskog doma ili pitomci doma siročadi nisu imali ni najmanje koristi od toga što je njihov minimum egzistencije koštao 9 funti, 15 šilinga i 8 pensa 1861. godine prema 7 funti, 7 šilinga i 4 pensa 1852. godine. Svuda su široke mase radničke klase padale sve niže, bar onom istom brzinom kojom su se one klase iznad njih penjale po društvenim ljestvicama. U svima državama Evrope postalo je sada očiglednom istinom za sve ljude bez predrasuda, opovrgavanom samo od onih kojima je u interesu da je kriju od ljudi, da nikakvo usavršavanje mašina, nikakvo primjenjivanje nauke na proizvodnju, nikakvo poboljšanje saobraćaja, nikakve nove kolonije, nikakva iseljavanja, nikakvo otvaranje novih tržišta, nikakva slobodna trgovina ni sve ove stvari zajedno neće ukloniti bijedu industrijskih masa, već da na

sadašnjoj licemjernoj osnovi svaki novi razvoj proizvodnih snaga rada mora voditi produbljivanju društvenih razlika i zaoštravanju društvenih suprotnosti. Smrt od gladi se uzdigla gotovo na stepen institucije za vrijeme ove vrtoglave epohe ekonomskog napretka u metropoli Britanskog imperija. U analima svijeta ova epoha je obilježena sve češćim ponavljanjem u sve većim razmjerama i sa sve ubistvenijim djelovanjem one društvene kuge koja je poznata pod imenom trgovinske i industrijske krize.

Poslije neuspjeha revolucije od 1848. sve partijske organizacije i svi partijski listovi radničke klase na kontinentu bili su ugušeni gvozdenom rukom sile, najnapredniji sinovi radničke klase bježali su u očajanju u prekooceansku republiku i kratkotrajni snovi oslobođenja iščezli su s dolaskom epohe industrijske groznice, moralne iskvarenosti i političke reakcije. Poraz radničke klase na kontinentu, dijelom zasluga diplomatije engleske vlade koja je i tada radila kao što i sada radi bratski solidarno s vladom u Petrogradu, ubrzo je proširio svoj zarazni utjecaj na ovu stranu La Manchea. Poraz braće na kontinentu obeshrabrio je englesku radničku klasu i ubio joj vjeru u vlastitu stvar, a zemljišnoj i novčanoj aristokratiji povratio njeno nešto poljuljano pouzdanje. Oni su drsko povukli ustupke koje su već naširoko reklamirali. Otkrića novih nalazišta zlata dovela su do ogromnog iseljavanja, ostavljajući za sobom prazninu u redovima britanskog proletarijata koja se ne može popuniti. Drugi njegovi raniji aktivni članovi dali su se zavesti time što su privremeno dobili više rada i veće nadnice i pretvorili se u »političke štrajkbrehere«. Svi napori činjeni radi održanja i reorganizacije čartističkog pokreta pretrpjeli su potpun neuspjeh; organi štampe radničke klase prestajali su jedan za drugim da izlaze zbog apatije masa i, zaista, nikada prije toga nije radnička klasa Engleske izgledala tako potpuno pomirena sa stanjem svoje političke beznačajnosti. Ako dotle između britanske i kontinentalne radničke klase nije bilo solidarnosti u akciji, sad je, u svakom slučaju, bilo solidarnosti u porazu.

Pa ipak je period koji je protekao od revolucije 1848. godine imao i svoju pozitivnu crtu. Mi ćemo ovdje ukazati samo na dvije značajne činjenice.

Poslije tridesetogodišnje borbe, vođene s istrajnošću dostojnom najvećeg divljenja, engleska radnička klasa je uspjela, koristeći se trenutnim rascjepom između zemljoposjedničke i novčane aristokratije, da provede zakon o desetosatnom radnom danu. Izvanredno blagotvorne posljedice u fizičkom, moralnom i intelektualnom pogledu koje su odatle potekle za tvorničke radnike i koje svako pola godine bilježe izvještaji tvorničkih inspektora, sad se priznaju svuda. Većina evropskih vlada je morala usvojiti engleski tvornički zakon u više ili manje izmijenjenim oblicima, a i sam engleski parlament bio je primoran da svake godine proširuje njegov djelokrug. Međutim, pored njegovog praktičnog značenja bilo je i nešto drugo što je pojačavalo izvanredan uspjeh ove mjere radničke klase. Preko svojih najpoznatijih učenjaka, kao dra Urea, profesora Seniora i drugih mudraca te vrste, buržoazija je proricala i bez kraja i konca dokazivala da će svako zakonsko ograničavanje radnog vremena biti posmrtno zvono britanske industrije koja, kao vampir, može živjeti jedino sisajući krv, pa i dječju krv. U staro vrijeme je ubijanje djece bilo tajanstveni obred Molohova kulta, ali je ono vršeno samo u nekim veoma svečanim prilikama, možda jednom godišnje, a pri tome Moloh nije imao isključivo naklonost prema djeci sirotinje. Ova borba oko zakonskog ograničenja radnog vremena bješnjela je utoliko žešće što su tu, pored ugrožavanja gramžljivosti, radilo o velikom sporu između slijepog zakona ponude i tražnje, koji predstavlja političku ekonomiju buržoazije, i društvene proizvodnje kontrolirane društvenim predviđanjem, koja predstavlja političku ekonomiju radničke klase. Otuda zakon o desetosatnom radnom danu nije bio samo veliki praktični uspjeh nego je bio i pobjeda principa. To je bilo prvi put da je politička ekonomija buržoazije otvoreno podlegla političkoj ekonomiji radničke klase.

Međutim, predstojala je još značajnija pobjeda političke ekonomije rada nad političkom ekonomijom vlasništva. Riječ je o zadrugarskom pokretu, naročito o zadružnim tvornicama koje su podignute nepotpomognutim naporima nekoliko smjelih »ruku«. Vrijednost ovih velikih društvenih eksperimenata ne može se dovoljno ocijeniti. Oni su djelima umjesto riječima pokazali da proizvodnja na širokoj osnovi

i u skladu sa zahtjevima moderne nauke može da se ostvaruje bez postojanja klase gazda koja upošljava klasu radnika; da sredstva za rad, da bi donosila plodove, ne moraju biti monopolizirana kao sredstva za porobljavanje i eksploatiranje samih radnika, i da najamni rad, kao i ropski i kmetski, predstavlja samo prelazni i niži oblik, određen da ustupi mjesto udruženom radu koji se obavlja dobre volje, vedra duha i radosna srca. U Engleskoj je Robert Owen posijao sjeme zadružnog sistema; eksperimenti radnika koji su pokušani na kontinentu bili su u stvari praktičan ishod teorija koje 1848. godina, doduše nije pronašla ali ih je glasno objavila.

U isto vrijeme iskustvo iz razdoblja od 1848. do 1864. dokazalo je izvan sumnje da zadružni rad, ma koliko izvrstan u načelu i ma koliko koristan u praksi, ako ostaje u uskom krugu slučajnih napora pojedinih radnika, neće nikad biti u mogućnosti da zaustavi porast monopola, koji se kreće geometrijskom progresijom, niti da oslobodi mase, pa čak ni da primjetno olakša teret njihove bijede. Možda upravo iz toga razloga su na izgled dobronamjerni aristokrati, brbljavi buržoaski filantropi i pedantni ekonomisti odjednom svi počeli odvratno da hvale taj isti zadružni sistem rada koji su uzalud pokušali da uguše u začetku, ismijavajući ga kao utopiju sanjalica ili žigošući ga kao zlodjelo socijalista. Da bi se spasile trudbeničke mase, zadružni rad bi trebalo da se razvija do općedržavnih razmjera i, prema tome, trebalo bi da bude potpomognut državnim sredstvima. Pa ipak, gospodari zemlje i gospodari kapitala uvijek će se koristiti svojim političkim privilegijama za odbranu i ovjekovječenje svojih ekonomskih monopola. Oni ne samo da neće pomoći oslobođenje radnika, oni će njemu i dalje stavljati sve moguće prepreke na put. Sjetite se prezira s kojim je na posljednjem zasjedanju parlamenta lord Palmerston ušutkao pobornike zakonskog nacrta o pravima irskih farmera. »Donji dom« — uzviknuo je — »dom je zemljoposjednika.«

Osvajanje političke vlasti postalo je stoga velikom dužnošću radničke klase. Ona je to, čini se, i shvatila, jer je u Engleskoj, Njemačkoj, Italiji i Francuskoj u isti mah došlo

do oživljavanja radničke partije i u isti mah se čine napori da se ona politički reorganizira.

Jedan od elemenata uspjeha — brojnost — radnička klasa već ima; ali brojnost odlučuje samo ako je organizirana, ako njome rukovodi znanje. Iskustvo iz prošlosti je pokazalo kako zanemarivanje ove bratske veze koja treba da postoji između radnika svih zemalja i da ih pobuđuje da u svojim borbama za oslobođenje stoje čvrsto jedan uz drugog — biva kažnjeno općim osujećivanjem njihovih nepovezanih napora. Ova misao je pobudila radnike raznih zemalja okupljene na javnom skupu u St. Martin's Hallu 28. septembra 1864. da osnuju Međunarodno udruženje.

Još jedno uvjerenje nadahnjivalo je ovaj skup.

Ako oslobođenje radničke klase zahtijeva bratsku saradnju radnika, kako mogu oni ispuniti ovu veliku misiju dok se vanjska politika nosi zločinačkim planovima, koristeći se nacionalnim predrasudama i ne štedeći u pljačkaškim ratovima ni narodnu krv ni narodno bogatstvo? Ne mudrost vladajućih klasa, nego herojski otpor radničke klase Engleske prema zločinačkoj ludosti vladajuće klase spasio je Zapadnu Evropu da ne uleti naglavce u sramotan križarski rat za ovjekovječavanje i širenje ropstva s druge strane Atlantika. Bestidno odobravanje, lažno saosjećanje ili idiotska ravnodušnost kojom su više klase u Evropi gledale kako planinska tvrđava Kavkaza pada kao plijen Rusije i kako Rusija ubija junačku Poljsku; ogromni, ničim ne suzbijani zahtjevi ove barbarske sile, čija je glava u Petrogradu, a prsti u svim evropskim kabinetima, naučili su radničku klasu da joj je dužnost da sama ovlada tajnama međunarodne politike, da pazi na diplomatske postupke svojih vlada i, ako je potrebno, da im se suprotstavi svim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju; ako nije u mogućnosti da ih spriječi, onda da ih dogovorno u isti mah raskrinka i da zahtijeva da obični zakoni morala i pravde, kojima treba da se rukovode pojedinci u međusobnim odnosima, budu vrhovni zakoni u odnosima među narodima.

Borba za takvu vanjsku politiku čini dio opće borbe za oslobođenje radničke klase.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

Napisano 21—27. oktobra 1864.

Štampano u brošuri »Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association...« izdanoj u Londonu novembra 1864.

Autorizovani prevod na njemačkom jeziku štampan je u listu »Social-Demokrat« br. 2 i 3, 21. i 30. decembra 1864.

(Prevela VIDA MARKOVIĆ, redaktor MARA FRAN)

K. Marx

OPĆI STATUT MEĐUNARODNOG RADNIČKOG UDRUŽENJA[1]

Uzimajući u obzir:

da oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase; da borba za oslobođenje radničke klase nije borba za klasne privilegije i monopole, nego za jednaka prava i dužnosti i za uništenje svake klasne vladavine;

da je ekonomsko potčinjavanje radnika onome ko ima u rukama monopol sredstava za rad, to jest izvora života, osnova ropstva u svim njegovim oblicima, osnova svekolike društvene bijede, intelektualne zaostalosti i političke zavisnosti;

da je stoga ekonomsko oslobođenje radničke klase onaj veliki cilj kome svaki politički pokret treba da bude potčinjen kao sredstvo;

da su svi napori upravljeni tome velikom cilju dosad propadali zato što nije bilo solidarnosti među radnicima raznih grana rada u pojedinim zemljama i zato što nisu postojale bratske veze među radnicima raznih zemalja;

da oslobođenje rada nije ni lokalni ni nacionalni, nego socijalni problem koji obuhvata sve zemlje u kojima postoji moderno društvo, i da njegovo rješenje zavisi od praktične i teoretske saradnje najnaprednijih zemalja;

---

[1] Ovaj statut usvojen je u septembru 1871. na Londonskoj konferenciji Međunarodnog radničkog udruženja. Kao osnova poslužio je »Privremeni statut« koji je izradio Marx 1864, prilikom osnivanja I Internacionale. *Red.*

da sadašnje oživljavanje pokreta radničke klase u evropskim zemljama s najrazvijenijom industrijom, budeći nove nade, svečano opominje neka se ne ponavljaju stare greške i zahtijeva neodložno povezivanje još nepovezanih pokreta.

Iz tih razloga osnovano je Međunarodno radničko udruženje.

Udruženje izjavljuje da sva društva i pojedinci koji stupaju u nj priznaju istinu, pravdu i moral za osnovu svog ponašanja u međusobnom odnosu i u odnosu prema svim ljudima bez obzira na boju kože, vjeroispovijest ili nacionalnost.

Udruženje smatra da *nema prava bez dužnosti, nema dužnosti bez prava.*

U duhu tih principa sastavljen je ovaj statut:

1. Udruženje je osnovano da služi kao centar za održavanje veza i saradnju među radničkim društvima koja postoje u raznim zemljama i koja idu za istim ciljem, tj. zaštitom, napretkom i potpunim oslobođenjem radničke klase.

2. Društvo nosi ime »Međunarodno radničko udruženje«.

3. Svake godine saziva se opći radnički kongres, koji se sastoji iz delegata sekcija Udruženja. Kongres proklamira zajedničke težnje radničke klase, poduzima potrebne mjere za uspješan rad Međunarodnog udruženja i postavlja Generalno vijeće Udruženja.

4. Svaki kongres određuje vrijeme i mjesto zasjedanja narednog kongresa. Delegati se skupljaju o određenom roku u naznačenom mjestu bez posebnog poziva. Generalno vijeće ima pravo da u slučaju potrebe promijeni mjesto zasjedanja kongresa, ali nema pravo da odgodi vrijeme zasjedanja. Kongres svake godine određuje sjedište Generalnog vijeća i bira njegove članove. Na taj način izabrano Generalno vijeće ima pravo da popunjava svoj sastav novim članovima.

Na svojim godišnjim zasjedanjima opći kongres saslušaće javni izvještaj o djelatnosti Generalnog vijeća za proteklu godinu. U slučaju hitne potrebe Generalno vijeće može sazvati kongres prije utvrđenog godišnjeg roka.

5. U sastav Generalnog vijeća ulaze radnici raznih zema-

lja zastupanih u Međunarodnom udruženju. Ono bira iz svoje sredine funkcionere potrebne za vođenje poslova, i to: blagajnika, generalnog sekretara, sekretare-dopisnike za razne zemlje itd.

6. Generalno vijeće fungira kao međunarodno predstavništvo raznih nacionalnih i lokalnih grupa udruženja, nastojeći da radnici jedne zemlje budu stalno obavještavani o pokretima svoje klase u svim drugim zemljama; da se ispitivanje socijalnih prilika u raznim evropskim zemljama provodi u isto vrijeme i pod zajedničkim rukovodstvom; da pitanja od općeg interesa koja su pokrenuta u jednom društvu budu pretresana u svim društvima i da onda kad budu potrebni hitni praktični koraci, kao na primjer u slučaju međunarodnih sporova, akcije društva Udruženja budu istodobne i jednoobrazne. U svim slučajevima kad je to potrebno Generalno vijeće treba da uzme inicijativu u iznošenju prijedlogâ pred razna nacionalna ili lokalna društva. Radi olakšanja veza Generalno vijeće izdaje periodične izvještaje.

7. Pošto uspjeh radničkog pokreta u svakoj pojedinoj zemlji može biti osiguran samo snagom jedinstva i organizacijom, a s druge strane korisnost Međunarodnog generalnog vijeća u mnogome će zavisiti od toga da li će ono imati da radi s malim brojem nacionalnih centara radničkih udruženja ili s velikim brojem malih i nepovezanih lokalnih društava, — članovi Međunarodnog udruženja treba da svaki u svojoj zemlji ulože najveće napore da ujedine nepovezana radnička društva u nacionalne organizacije, predstavljene centralnim nacionalnim organima. Samo po sebi se razumije, međutim, da će primjenjivanje ovog člana statuta zavisiti od posebnih zakona svake pojedine zemlje i da, osim u slučaju zakonskih smetnja, svako nezavisno lokalno društvo može neposredno stupiti u vezu s Generalnim vijećem.

7a. U svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti posjedujućih klasa proletarijat može djelovati kao klasa samo ako se organizira u posebnu političku partiju koja stoji nasuprot svim starim partijama stvorenim od posjedujućih klasa.

Ovo organiziranje proletarijata u političku partiju potrebno je radi toga da bi se osigurala pobjeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klasa.

Ujedinjenje snaga radničke klase, koje je ona već postigla zahvaljujući ekonomskim borbama, treba također da joj posluži kao poluga u njenoj borbi protiv političke vlasti njenih eksploatatora.

Pošto se magnati zemlje i kapitala uvijek koriste svojim političkim privilegijama da bi odbranili i ovjekovječili svoje ekonomske monopole i da bi porobljavali rad, osvajanje političke vlasti postalo je velika dužnost proletarijata[2].

8. Svaka sekcija ima pravo da imenuje svog vlastitog sekretara-dopisnika za veze s Generalnim vijećem.

9. Član Međunarodnog radničkog udruženja može biti svako ko priznaje i brani njegove principe. Svaka sekcija odgovara za besprijekornost primljenih članova.

10. Svakom članu Međunarodnog udruženja koji se preseli iz jedne zemlje u drugu treba da bude ukazana bratska pomoć od strane radnika organiziranih u Udruženju.

11. Ujedinjujući se u neraskidljivi savez bratske saradnje, radnička društva koja ulaze u Međunarodno udruženje zadržavaju svoje već postojeće organizacije netaknute.

12. U ovaj statut mogu da se unose izmjene na svakom kongresu ako se za izmjenu izjasne $^{2}/_{3}$ prisutnih delegata.

13. Sve što nije predviđeno ovim statutom biće dopunjeno posebnim pravilnikom, u koji se mogu unositi izmjene na svakom kongresu.

(Prevela VIDA MARKOVIĆ,
redaktor MARA FRAN)

---

[2] Član 7a, koji predstavlja skraćeno izlaganje rezolucije usvojene na Londonskoj konferenciji 1871, uvršten je u statut prema odluci Haškog kongresa I Internacionale (septembra 1872). *Red.*

K. Marx

KRITIKA GOTSKOG PROGRAMA

S predgovorom F. Engelsa

PREDGOVOR F. ENGELSA

Ovdje odštampani rukopis — kritika nacrta programa s popratnim pismom Brackeu — bio je 1875, pred sam Gotski kongres ujedinjenja[1], poslan Brackeu da ovaj upozna s njim Geiba, Auera, Bebela i Liebknechta i da ga zatim vrati Marxu. Kako je Halski partijski kongres diskusiju o Gotskom programu stavio na dnevni red partije, smatram da bih izvršio utaju kad ovaj važni — možda najvažniji — dokument koji zasijeca u tu diskusiju još ni sad ne bih predao javnosti.

Ali ovaj rukopis ima i jedno drugo i zamašnije značenje. U njemu je prvi put jasno i određeno izložen Marxov stav prema pravcu kojim je udario Lassalle otkad je počeo svoju agitaciju, i to i što se tiče ekonomskih principa Lassallovih i što se tiče Lassallove taktike.

Bezobzirna oštrina s kojom se ovdje raščlanjuje nacrt programa, neumoljivost s kojom se izriču dobiveni rezultati i otkrivaju slabosti nacrta, — sve to danas, poslije petnaest godina, ne može više nikog da povrijedi. Specifični lasalovci postoje još samo u inostranstvu kao usamljene ruševine, a Gotski program napustili su u Halleu čak i njegovi tvorci kao sasvim nezadovoljavajući.

Pa ipak, ja sam neke oštre izraze i sudove koji se tiču pojedinih lica, ondje gdje je to za stvar bilo indiferentno, ispustio, i umjesto njih stavio tačke. Marx bi sam to uradio

---

[1] Na kongresu u Goti (Gotha) (22—27. maja 1875) ujedinile su se u Socijalističku radničku partiju Njemačke obje tadašnje njemačke radničke organizacije: Socijaldemokratska radnička partija, koju su 1869. osnovali Liebknecht i Bebel u Eisenachu (takozvani ajzenahovci), i lasalovski Opći njemački radnički savez, kojim su rukovodili Hasenclever, Hasselmann i Tölke. *Prev.*

kad bi rukopis danas objavljivao. Oštar ton rukopisa na nekim mjestima bio je izazvan dvjema okolnostima. Prvo, Marx i ja bili smo s njemačkim pokretom tješnje srasli nego i s jednim drugim; odlučan korak nazad koji je izražen u tom nacrtu programa morao nas je, prema tome, naročito jako uzbuditi. Drugo, mi smo onda, kad je bilo prošlo svega dvije godine od Haškog kongresa Internacionale[2], vodili najžešću borbu s Bakunjinom i njegovim anarhistima, koji su nas činili odgovornim za sve što se događalo u radničkom pokretu u Njemačkoj; mi smo morali, prema tome, očekivati da će nam se imputirati i to da smo tajni očevi tog programa. Ovi razlozi sad otpadaju, a s njima otpada i nužnost mjesta o kojima je riječ.

I zbog zakona o štampi neke su rečenice označene samo tačkama. Ondje gdje sam morao izabrati blaži izraz, stavljen je taj izraz u uglaste zagrade[3]. Inače je tekst doslovan.

Fr. Engels

London, 6. januara 1891.

---

[2] *Haški kongres I Internacionale* u septembru 1872. protekao je u znaku borbe protiv bakunjinovaca. Većina kongresa stala je na stranu Generalnog vijeća, kojim je rukovodio Marx. Bakunjin je bio isključen iz Internacionale. *Prev.*

[3] Naš prevod je rađen po izvornom Marxovom tekstu pa zato ovih tačaka i uglastih zagrada nema. *Prev.*

PISMO K. MARXA W. BRACKEU

London, 5. maja 1875.

Dragi Bracke,

Budite dobri pa ove kritičke glose uz koalicioni program pošaljite, kad ih pročitate, Geibu i Aueru, Bebelu i Leibknechtu da se s njima upoznaju. Ja sam prezauzet i moram ionako mnogo više raditi nego što mi je liječnik dozvolio. Zato za mene nije bilo nikakvo »uživanje« da ispišem ovoliko papira. Ipak je to bilo potrebno, da partijski prijatelji, kojima je ovo saopćenje namijenjeno, ne bi pogrešno protumačili korake koje ću ja kasnije morati da učinim. — Naime, poslije koalicionog kongresa Engels i ja objavićemo kratku izjavu u kojoj će biti rečeno da mi stojimo daleko od spomenutog načelnog programa i da s njim nemamo nikakve veze.

To je prijeko potrebno, jer u inostranstvu vlada mišljenje — potpuno pogrešno mišljenje — koje najbrižljivije podržavaju neprijatelji partije, da mi odavde potajno dirigiramo pokretom takozvane ajzenaške partije. U jednoj knjizi koja je nedavno izašla na ruskom jeziku[4] Bakunjin me, na primjer, čini odgovornim ne samo za sve programe itd. ove partije nego čak i za svaki korak koji je Liebknecht učinio od dana svoje saradnje s Narodnom partijom[5].

---

[4] Misli se na Bakunjinovu knjigu »Gosudarstvennost' i anarhija« (»Država i anarhija«), Zürich 1873. *Prev.*

[5] *Narodna partija* osnovana je u septembru 1865. u Darmstadtu, a organizaciono učvrćena na svom kongresu u Stuttgartu 1868. Sitnoburžoaska partija suprotstavljala je ujedinjenju Njemačke pod hegemonijom junkerske Pruske, kojemu je težio Bismarck, principe federalizma. *Prev.*

Bez obzira na to, moja je dužnost da program koji je po mom mišljenju apsolutno neprihvatljiv i koji demoralizira partiju ne priznam čak ni diplomatskom šutnjom.

Svaki korak stvarnog pokreta važniji je nego tuce programa. Ako se, dakle, nije moglo — a prilike nisu to dopuštale — poći dalje od Ajzenaškog programa, trebalo je zaključiti naprosto sporazum o akciji protiv zajedničkog neprijatelja. A kad se prave načelni programi (umjesto da se ta stvar odloži dotle dok ona ne bude pripremljena dužim zajedničkim radom), onda se pred cijelim svijetom postavljaju međaši po kojima se mjeri visina partijskog pokreta. Vođe lasalovaca došle su zato što su ih prilike na to natjerale. Da je njima unaprijed rečeno da je svaka trgovina principima isključena, oni bi se *morali* zadovoljiti akcionim programom ili organizacionim planom zajedničke akcije. Umjesto toga dopušta im se da dođu naoružani mandatima i priznaju im se ti mandati za važeće; vrši se, dakle, predaja na milost i nemilost onima kojima je i samima pomoć potrebna. A da bi stvar bila kompletna, oni opet drže kongres *prije kompromisnog kongresa*, dok vlastita partija saziva svoj kongres *post festum*[6]. Išlo se očigledno za tim da se eskamotira svaka kritika i da se ne da vlastitoj partiji da dobije vremena za razmišljanje. Tačno je da sama činjenica ujedinjenja zadovoljava radnike, ali se griješi kad se misli da taj trenutni uspjeh nije plaćen odveć skupo.

Uostalom, program ne vrijedi ništa, ni kad apstrahiramo njegovo koniziranje lasalovskog Creda.

Poslaću vam u najskorije vrijeme posljednje sveske francuskog izdanja »Kapitala«. Dalje štampanje sprečavala je dugo vremena francuska vlada svojom zabranom. Ove ili početkom iduće nedjelje stvar će biti gotova. Da li ste dobili prvih 6 svezaka? Javite mi, molim vas, i adresu Bernharda Beckera, kome također moram poslati posljednje sveske.

Knjižara »Volksstaat« ima svoje naročite manire. Tako mi, na primjer, do ovog trenutka nije poslala nijedan primjerak novog izdanja »Kelnskog komunističkog procesa«.

S najljepšim pozdravom

Vaš *Karl Marx*

---

[6] — poslije praznika, tj. sa zakašnjenjem. *Prev.*

PRIMJEDBE UZ PROGRAM NJEMAČKE RADNIČKE PARTIJE

I

1. »Rad je izvor svega bogatstva i sve kulture, *a kako* je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva, prinos rada pripada neokrnjen, po jednakom pravu, svim članovima društva.«

Prvi dio paragrafa: »Rad je izvor svega bogatstva i sve kulture.«

Rad *nije izvor* svega bogatstva. *Priroda* je izvor upotrebnih vrijednosti (a od njih se i sastoji materijalno bogatstvo!) isto toliko koliko i rad, koji i sam nije ništa drugo do ispoljavanje jedne prirodne sile, ljudske radne snage. Gornja fraza nalazi se u svim dječjim bukvarima, i tačna je utoliko ukoliko se *pretpostavlja* da se rad vrši odgovarajućim predmetima i sredstvima. Ali jedan socijalistički program ne smije takvim buržoaskim frazama dopustiti da šutke prelaze preko onih uslova koji im jedino i daju smisao. Ukoliko se čovjek prema prirodi, prvom izvoru svih sredstava za rad i predmetâ rada, već unaprijed odnosi kao vlasnik, tretira je kao nešto što pripada njemu, utoliko njegov rad postaje izvor upotrebnih vrijednosti, dakle i bogatstva. Buržuji imaju vrlo jakih razloga da radu pripisuju *natprirodnu stvaralačku snagu;* jer upravo iz prirode uslovljenosti rada proizlazi da čovjek koji nema nikakva drugog vlasništva osim svoje radne snage u svim društvenim i kulturnim stanjima mora biti rob drugih ljudi koji su se učinili vlasnicima predmetnih uslova rada. On može samo s njihovom dozvolom raditi, dakle, samo s njihovom dozvolom — živjeti.

Ostavimo sad ovu rečenicu onakvom kakva je, sa svima njenim nedostacima. Šta bi trebalo očekivati kao zaključak? Očigledno ovo:

»Kako je rad izvor svega bogatstva, niko u društvu ne može prisvajati sebi bogatstvo na drugi način osim kao proizvod rada. Ako, dakle, neko sam ne radi, on živi od tuđeg rada i svoju kulturu stiče također na račun tuđeg rada.«

Umjesto toga pomoću riječi: »*a kako*« prišarafljuje se druga rečenica, da se iz nje, a ne iz prve, izvede zaključak.

Drugi dio paragrafa: »Koristonosan rad moguć je samo u društvu i putem društva.«

Iz prve rečenice doznajemo da je rad izvor svega bogatstva i sve kulture, dakle da nijedno društvo nije moguće bez rada. Sad doznajemo obrnuto: da nijedan »koristonosan rad« nije moguć bez društva.

Moglo se isto tako reći da nekoristan i čak općeštetan rad samo u društvu može postati privredna grana, da je samo u društvu moguće živjeti ne radeći ništa itd. itd., — ukratko, mogao se prepisati cijeli Rousseau.

A šta je »koristonosan« rad? Svakako samo rad koji postiže željeni korisni efekat. Divljak — a čovjek je divljak kad je prestao da bude majmun — koji kamenom ubija životinju, skuplja plodove itd. vrši »koristonosan« rad.

Treće: Zaključak: »A kako je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva — prinos rada pripada neokrnjen, s jednakim pravom, svim članovima društva.«

Lijep zaključak! Ako je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva, onda prinos rada pripada društvu — i na pojedinog radnika dolazi od toga prinosa samo onaj dio koji nije neophodno potreban da se »uslov« rada, društvo, održi.

U stvari, tu postavku su u svim vremenima isticali pobornici *svakog datog društvenog stanja*. Prvo dolaze zahtjevi vlade sa svim što uz to ide, jer vlada je društveni organ za održanje društvenog poretka; zatim dolaze zahtjevi raznih vrsta privatnog vlasništva, jer su razne vrste privatnog vlasništva temelji društva itd. Te šuplje fraze, kao što se vidi, mogu se vrtjeti i okretati po miloj volji.

Prvi i drugi dio paragrafa imaju neku razumnu vezu samo u ovoj formulaciji:

»Rad postaje izvor bogatstva i kulture samo kao društveni rad« ili, što je isto, »u društvu i putem društva«.

Ta postavka je neosporno tačna, jer ako izolirani rad (pretpostavlja se da njegovi materijalni uslovi postoje) i može stvarati upotrebne vrijednosti, on ne može stvarati ni bogatstvo ni kulturu.

Ali isto tako je neosporna i druga postavka:

»U istoj mjeri u kojoj se rad društveno razvija i time postaje izvor bogatstva i kulture, razvijaju se siromaštvo i zapuštenost na strani radnika, bogatstvo i kultura na strani neradnika.«

To je zakon cijele dosadašnje istorije. Trebalo je, dakle, umjesto općih fraza o »radu« i »društvu« jasno pokazati kako su u sadašnjem kapitalističkom društvu najzad stvoreni materijalni i drugi uslovi koji radnike osposobljavaju i primoravaju da učine kraj tom društvenom prokletstvu.

U stvari, cijeli ovaj stilistički i sadržajno promašeni paragraf nalazi se ovdje samo zato da se Lassallova parola o »neokrnjenom prinosu rada« napiše kao prva parola na partijskoj zastavi. Ja ću se kasnije vratiti na »prinos rada«, na »jednako pravo« itd., jer se ista stvar ponavlja u nešto drukčijem obliku.

> 2. »U današnjem društvu sredstva za rad su monopol kapitalističke klase. Time uslovljena zavisnost radničke klase uzrok je bijede i ropstva u svim formama.«

Ova iz statuta Internacionale uzeta rečenica u ovom je »popravljenom« izdanju pogrešna.

U današnjem društvu sredstva za rad su monopol vlasnika zemlje (monopol zemljišnog vlasništva je čak baza monopola kapitala) *i* kapitalista. Statut Internacionale ne spominje u dotičnom pasusu ni jednu ni drugu klasu monopolista. On govori o *»monopolu sredstava za rad, tj. izvorâ života«*. Dodatak: *»izvora života«* pokazuje dovoljno jasno da je u sredstva za rad uključena i zemlja.

Ispravak je izvršen zato što je Lassalle, iz sada općepoznatih razloga, napadao *samo* kapitalističku klasu, ne vlasnike zemlje. U Engleskoj kapitalist najčešće nije vlasnik čak ni zemlje na kojoj se nalazi njegova tvornica.

3. »Oslobođenje rada traži uzdizanje sredstava za rad do zajedničkog dobra društva i kolektivno reguliranje cjelokupnog rada uz pravednu raspodjelu prinosa rada.«

»Uzdizanje sredstava za rad do zajedničkog dobra« treba valjda da znači njihovo »pretvaranje u zajedničko dobro«, ali ovo samo onako, uzgred.

Šta je »prinos rada«? Proizvod rada ili vrijednost proizvoda rada? A u drugom slučaju: ukupna vrijednost proizvoda ili samo onaj dio vrijednosti koji je rad dodao vrijednosti utrošenih sredstava za proizvodnju?

»Prinos rada« je jedna neodređena predstava koju je Lassalle stavio na mjesto određenih ekonomskih pojmova.

Šta je »pravedna raspodjela«?

Zar buržuji ne tvrde da je današnja raspodjela »pravedna«? I zar ona faktično nije jedina »pravedna« raspodjela na bazi današnjeg načina proizvodnje? Zar pravni pojmovi reguliraju ekonomske odnose, a ne obrnuto: ne proizlaze li pravni odnosi iz ekonomskih? Zar i socijalistički sektaši nemaju najrazličitije predstave o »pravednoj« raspodjeli?

Da bismo znali šta u ovoj prilici moramo razumijevati pod frazom »pravedna raspodjela«, moramo prvi paragraf uporediti s ovim paragrafom. Ovaj drugi pretpostavlja društvo u kojem su »sredstva za rad zajedničko dobro i u kojem je cjelokupan rad kolektivno reguliran«, a iz prvog paragrafa vidimo da »prinos rada neokrnjen, po jednakom pravu, pripada svim članovima društva«.

»Svim članovima društva«? I onima koji ne rade? A gdje je onda »neokrnjeni prinos rada«? Samo onim članovima društva koji rade? A gdje je onda »jednako pravo« svih članova društva?

»Svi članovi društva« i »jednako pravo« — očigledno su samo fraze. Bitno je to da u tom komunističkom društvu svaki radnik mora dobiti »neokrnjen« Lassallov »prinos rada«.

Ako izraz »prinos rada« uzmemo najprije u smislu proizvoda rada, onda je kolektivni prinos rada — *cjelokupni društveni proizvod.*

Od njega treba odbiti:

Prvo: ono što je potrebno da se nadoknade utrošena sredstva za proizvodnju.

Drugo: dodatni dio za proširenje proizvodnje.

Treće: rezervni fond ili fond osiguranja od nesretnih slučajeva, smetnja zbog elementarnih nepogoda itd.

Ovi odbici od »neokrnjenog prinosa rada« su ekonomska nužnost, a njihova veličina se određuje prema postojećim sredstvima i snagama, donekle na osnovu računa vjerovatnosti, ali oni se nikako ne mogu iskalkulirati iz pravednosti.

Ostaje drugi dio cjelokupnog proizvoda, dio koji je određen da služi kao sredstvo potrošnje.

Prije nego što dođe do individualne podjele, od njega se opet odbijaju:

Prvo: opći troškovi oko upravljanja koji se ne odnose na proizvodnju.

Taj dio će se odmah znatno smanjiti u poređenju s onim koliki je on u sadašnjem društvu i smanjivaće se u onoj mjeri u kojoj se razvija novo društvo.

Drugo: ono što je namijenjeno zajedničkom zadovoljavanju potreba — školama, zdravstvenim ustanovama itd.

Taj dio će odmah znatno porasti u poređenju s onim koliki je on u sadašnjem društvu i povećaće se u onoj mjeri u kojoj se razvija novo društvo.

Treće: fondovi za nesposobne za rad itd., ukratko, za ono što danas spada u takozvano službeno staranje o sirotinji.

Tek sad dolazimo do »raspodjele« koju program bornirano, pod Lassallovim uticajem, ima jedino u vidu, naime do onog dijela sredstava potrošnje koji se dijeli među individualne proizvođače kolektiva.

»Neokrnjeni prinos rada« već se neprimjetno pretvorio u »okrnjeni«, mada proizvođač ono što gubi kao privatno lice dobija direktno ili indirektno kao član društva.

Kao što je iščezla fraza o »neokrnjenom prinosu rada«, iščezava sad i fraza »o prinosu rada« uopće.

Unutar kolektivnog, na zajedničkom vlasništvu sredstva za proizvodnju baziranog društva, proizvođači ne razmjenjuju svoje proizvode; ni rad koji je utrošen na proizvode ne pojavljuje se ovdje *kao vrijednost* tih proizvoda, kao neko

materijalno svojstvo koje oni posjeduju, jer sad već, suprotno onom što imamo u kapitalističkom društvu, individualni radovi postoje ne okolišno, nego neposredno kao sastavni dijelovi cjelokupnog rada. Izraz »prinos rada«, i dan-danas zbog svoje dvosmislenosti neupotrebljiv, gubi tako svaki smisao.

Ovdje imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono *razvilo* na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo *izlazi;* s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođač dobija nazad od društva — poslije odbitka — tačno ono što mu daje. Ono što mu je on dao — njegov je individualni kvantum rada. Na primjer, društveni radni dan sastoji se od zbroja individualnih radnih sati; individualno radno vrijeme pojedinog proizvođača jeste onaj dio društvenog radnog dana koji je on dao, njegov udio u njemu. On dobija od društva potvrdu da je dao toliko i toliko rada (poslije odbitka njegova rada za zajedničke fondove), i na osnovu te potvrde dobija iz društvenih zaliha sredstva potrošnje onu količinu predmeta potrošnje na koju je utrošeno isto toliko rada. Isti kvantum rada koji je dao društvu u jednom obliku dobija nazad u drugom obliku.

Ovdje očigledno vlada isti princip koji regulira razmjenu robe ukoliko je ta razmjena — razmjena jednakih vrijednosti. Sadržaj i oblik su promijenjeni, jer u promijenjenim okolnostima niko ne može dati nešto drugo osim svog rada i jer, s druge strane, ništa ne može preći u vlasništvo pojedinih osoba osim individualnih sredstava potrošnje. Što se pak tiče raspodjele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmjeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednom obliku razmjenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku.

Zato je ovdje *jednako pravo* još uvijek po principu — *buržoasko pravo,* iako princip i praksa nisu više u opreci, dok razmjena ekvivalenata pri robnoj razmjeni postoji samo *u prosjeku* a ne u svakom pojedinom slučaju.

I pored toga napretka ovo *jednako pravo* ima još uvijek

buržoaske granice. Pravo proizvođača *proporcionalno* je radu koji oni daju; jednakost se sastoji u tome što se mjerenje vrši *jednakim mjerilom* — radom.

Ali jedan čovjek je fizički ili intelektualno jači od drugog, daje, dakle, za isto vrijeme više rada i može da radi duže vremena; a rad, da bi mogao služiti kao mjera, mora biti određen po trajanju ili po intenzivnosti, inače on ne bi mogao biti mjerilo. Ovo *jednako* pravo je nejednako pravo za nejednak rad. Ono ne priznaje nikakve klasne razlike, jer je svaki samo radnik kao i drugi; ali ono priznaje prešutno nejednaku individualnu obdarenost i, prema tome, nejednaku radnu sposobnost kao prirodne privilegije. *Zato je ono, po svome sadržaju, pravo nejednakosti kao i svako pravo.* Pravo može, po svojoj prirodi, postojati samo u primjenjivanju jednakog mjerila; međutim nejednaki individuumi (a oni ne bi bili različiti individuumi kad ne bi bili nejednaki) mogu se mjeriti jednakim mjerilom samo ukoliko ih gledamo pod jednim uglom, uzmimo s jedne *određene* strane, u danom slučaju, na primjer, posmatramo *samo kao radnike* i u njima ne gledamo ništa drugo, apstrahiramo sve ostalo. Dalje: jedan radnik je oženjen, drugi nije; jedan ima više djece nego drugi itd. itd. Pri jednakom radnom učinku i, prema tome, jednakom udjelu u društvenom fondu potrošnje jedan će faktično dobiti više nego drugi, jedan će biti bogatiji od drugog itd. Da bi se izbjegli svi ti nedostaci, pravo bi moralo, umjesto da bude jednako biti nejednako.

Ali ti nedostaci ne mogu se izbjeći u prvoj fazi komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva poslije dugih porođajnih muka. Pravo ne može nikad biti iznad ekonomske formacije i njom uslovljenog kulturnog razvitka društva.

U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individuuma podjeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individuuma porastu i produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteku obilnije — tek tada će biti moguće sasvim prekorači-

ti uski horizont buržoaskog prava i društvo će moći na svoje zastave napisati: Svako prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!

Opširnije sam se pozabavio »neokrnjenim prinosom rada« s jedne strane, i »jednakim pravom«, »pravednom raspodjelom« s druge strane, da bih pokazao koliko se mnogo griješi kad se, s jedne strane, našoj partiji hoće da ponovo nature kao dogme one predstave koje su u određeno vrijeme imale neki smisao, ali koje su sada postale zastarjele fraze, a, s druge strane, opet izvitoperuje realističko shvaćanje — koje je s toliko napora usađeno partiji, ali je sada uhvatilo dubokog korijena u njoj — ideološkim, pravnim i drugim burgijama kojima su demokrati i francuski socijalisti tako vični.

Nezavisno od svega dosad rečenog, bilo je uopće pogrešno dizati galamu oko takozvane *raspodjele* i stavljati glavni naglasak na nju.

Svaka raspodjela sredstava potrošnje samo je posljedica raspodjele uslova proizvodnje. A raspodjela uslova proizvodnje je svojstvo samog načina proizvodnje. Kapitalistički način proizvodnje, na primjer, zasniva se na tome što se materijalni uslovi proizvodnje nalaze u rukama neradnika u obliku vlasništva kapitala i vlasništva zemlje, dok je masa samo vlasnik ličnog uslova proizvodnje, radne snage. Kad su elementi proizvodnje tako raspodijeljeni, dobija se sama od sebe današnja raspodjela sredstava potrošnje. Kad su materijalni uslovi proizvodnje kolektivno vlasništvo samih radnika, dobija se isto tako raspodjela sredstava potrošnje koja se razlikuje od današnje. Vulgarni socijalizam (a od njega jedan dio demokratije) naslijedio je od buržoaskih ekonomista to da distribuciju posmatra i tretira kao nezavisnu od načina proizvodnje i da stoga socijalizam prikazuje kao da se on uglavnom vrti oko distribucije. Kad je istinski odnos odavno objašnjen, zašto opet ići natrag?

> 4. »Oslobođenje rada mora biti djelo radničke klase, nasuprot kojoj su sve ostale klase *samo jedna reakcionarna masa.*«

Prva strofa uzeta je iz uvodnih riječi statuta Internacionale, ali je »popravljena«. Tamo se kaže: »Oslobođenje rad-

ničke klase mora biti djelo samih radnika«; ovdje, naprotiv, »radnička klasa« ima da oslobodi — šta? »rad«. Neka razumije tko može.

Ali je zato, kao naknada, došla antistrofa, najčistiji citat iz Lassalla: »nasuprot kojoj (radničkoj klasi) sve ostale klase sačinjavaju *samo jednu reakcionarnu masu*«.

U »Komunističkom manifestu« kaže se: »Od svih klasa koje danas stoje nasuprot buržoaziji samo je proletarijat *istinski revolucionarna klasa.* Ostale klase propadaju i nestaju s razvitkom krupne industrije, proletarijat je njen vlastiti proizvod.«

Buržoazija je ovdje shvaćena kao revolucionarna klasa — kao nosilac krupne industrije — nasuprot feudalcima i srednjim staležima, koji hoće da zadrže sve društvene pozicije koje su tvorevina zastarjelih načina proizvodnje. One, dakle, ne sačinjavaju *zajedno s buržoazijom* samo jednu reakcionarnu masu.

S druge strane, proletarijat je revolucionaran nasuprot buržoaziji, jer on, pošto je i sam izrastao na tlu krupne industrije, nastoji da proizvodnji oduzme kapitalistički karakter koji buržoazija nastoji da ovjekovječi. Ali »Manifest« dodaje da »srednji staleži... postaju revolucionarni s obzirom na svoj predstojeći prelaz u proletarijat«.

S tog gledišta, dakle, opet je besmislica reći da oni, zajedno s buržoazijom i povrh toga još s feudalcima, nasuprot radničkoj klasi »sačinjavaju samo jednu reakcionarnu masu«.

Zar se na posljednjim izborima[7] zanatlijama, sitnim industrijalcima itd. i *seljacima* govorilo: nasuprot nama vi sačinjavate zajedno s buržoazijom i feudalcima samo jednu reakcionarnu masu?

Lassalle je znao »Komunistički manifest« napamet, kao što njegovi vjernici znaju svete spise koje je on napisao. Kad ga je, dakle, tako grubo falsificirao, on je to uradio samo zato da uljepša svoj savez s apsolutističkim i feudalnim protivnicima protiv buržoazije.

---

[7] Riječ je o izborima za Rajhstag održanim 10. januara 1874. *Prev.*

U gornjem paragrafu je, osim toga, njegova mudra izreka dovučena za kosu, bez ikakve veze s »popravljenim« citatom iz statuta Internacionale. Ovdje je, dakle, posrijedi prosto jedan bezobrazluk, i to ni najmanje neprijatan gospodinu Bismarcku, jedna od onih jeftinih drskosti s kojima radi berlinski Marat[8].

5. »Radnička klasa radi za svoje oslobođenje prije svega u *okviru današnje nacionalne države,* svjesna da će nužni rezultat njena nastojanja, koje je zajedničko radnicima svih kulturnih zemalja, biti internacionalno bratstvo naroda.«

Lassalle je, suprotno »Komunističkom manifestu« i cijelom ranijem socijalizmu, shvatio radnički pokret s najužeg nacionalnog stanovišta. Njega u tome slijede, i to poslije djelatnosti Internacionale!

Samo po sebi se razumije da se radnička klasa, da bi se uopće mogla boriti, mora u svojoj zemlji organizirati *kao klasa,* i da je njena zemlja neposredna arena njene borbe. Utoliko je njena klasna borba, ne po sadržaju nego, kao što kaže »Komunistički manifest«, »po obliku« nacionalna. Ali »okvir današnje nacionalne države«, na primjer Njemačkog Rajha, nalazi se i sam ekonomski »u okviru« svjetskog tržišta, politički — »u okviru« sistema državâ. Svaki trgovac zna da je njemačka trgovina u isto vrijeme inostrana trgovina, i veličina g. Bismarcka sastoji se baš u neke vrste *internacionalnoj* politici.

A na šta svodi njemačka radnička partija svoj internacionalizam? Na svijest »da će« rezultat njena nastojanja »biti *internacionalno bratstvo naroda*«. Ta fraza, uzeta od buržoaske Lige mira i slobode[9], — treba da prođe kao ekvivalent internacionalnog bratstva radničkih klasa raznih zemalja u zajedničkoj borbi protiv vladajućih klasa i njihovih

[8] Maratom ovdje Marx ironično naziva Hasselmanna, glavnog urednika lista »Neuer Social-Demokrat« koji je izlazio u Berlinu 1871—1876. triput sedmično. *Prev.*

[9] *Međunarodna liga mira i slobode* — organizacija buržoaskih demokrata i pacifista, osnovana 1867. u Ženevi. I Internacionala vodila je borbu protiv demagoških parola Lige kojima se proletarijat odvlačio od klasne borbe. *Prev.*

vlada. O *internacionalnim funkcijama* njemačke radničke klase dakle ni riječi! I to treba da bude njeno uzvraćanje vlastitoj buržoaziji, koja se protiv nje već zbratimila s buržoazijama svih drugih zemalja, i politici internacionalne zavjere gospodina Bismarcka.[10]

U stvari internacionalizam programa stoji još *beskrajno niže* od internacionalizma partije slobodne trgovine. Ona također tvrdi da će rezultat njena nastojanja biti »internacionalno bratstvo narodâ«. Ali ona i *radi* nešto da trgovinu učini internacionalnom, i njoj nipošto nije dovoljna svijest da svi narodi vode trgovinu u svojoj zemlji.

Internacionalna djelatnost radničkih klasa ne zavisi nikako od postojanja *»Međunarodnog radničkog udruženja«*. Ovo udruženje bilo je samo prvi pokušaj da se za tu djelatnost stvori jedan centralni organ; pokušaj koji je, zahvaljujući podsticaju što ga je dao, ostavio trajne rezultate, ali koji, u svom *prvom istorijskom obliku,* poslije pada Pariske komune nije više bio izvodljiv.

Bismarckova »Norddeutsche« bila je potpuno u pravu kad je objavila, na zadovoljstvo svoga gazde, da se njemačka radnička partija u novom programu odrekla internacionalizma.

II

> »Polazeći od tih principa, njemačka radnička partija bori se svim zakonitim sredstvima za *slobodnu državu — i —* socijalističko društvo; za ukidanje najamnog sistema *sa gvozdenim zakonom najamnine* — i — eksploatacije u svakom obliku; za uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti.«

Na »slobodnu« državu vratiću se kasnije.

Dakle, ubuduće njemačka radnička partija ima da vjeruje u Lassallov »gvozdeni zakon najamnine«! Da ovaj ne bi

---

[10] Poslije pada Pariske komune Bismarck je nastojao da s Austrijom i Rusijom zaključi formalni ugovor u cilju zajedničkog proganjanja revolucionarnog pokreta, a naročito I Internacionale. U oktobru 1873. zaključen je na Bismarckovu inicijativu takozvani Trojecarski savez, konvencija između vlada Njemačke, Rusije i Austro-Ugarske o zajedničkom postupku u slučaju »evropskih potresa«. *Prev.*

propao, pravi se glupost: govori se o »ukidanju najamnog sistema« (trebalo bi značiti: sistem najamnog rada) »*sa* gvozdenim zakonom najamnine«. Ako ukidam najamni rad, onda ukidam, prirodno, i njegove zakone, bili oni »gvozdeni« ili meki kao spužva. Ali Lassallovo pobijanje najamnog rada vrti se gotovo isključivo oko tog takozvanog zakona. Stoga, da bi se dokazalo da je Lassallova sekta pobijedila, »najamni sistem« mora biti ukinut »*sa* gvozdenim zakonom najamnine« a ne bez njega.

Od »gvozdenog zakona najamnine« ne pripada Lassallu, kao što je poznato, ništa osim riječi »gvozden«, uzete iz Goetheovih »vječnih gvozdenih velikih zakona«. Riječ *gvozden* je signatura po kojoj se raspoznaju pravovjerni. Ali ako uzmem zakon s Lassallovim žigom i, prema tome, u njegovu smislu, onda ga moram uzeti i s njegovim obrazloženjem. A šta je to obrazloženje? Kao što je Lange uskoro poslije Lassallove smrti pokazao: Malthusova teorija populacije[11] (koju propovijeda sam Lange). Ako je pak ta teorija tačna, onda ja zakon *ne* mogu ukinuti makar sto puta ukidao najamni rad, jer zakon u tom slučaju vlada ne samo sistemom najamnog rada nego *svakim* društvenim sistemom. Baš oslanjajući se na tu teoriju, ekonomisti već pedeset i više godina dokazuju da socijalizam ne može odstraniti bijedu *koja ima osnove u samoj prirodi*, nego je može samo *učiniti općom*, ravnomjerno raspodijeliti po čitavoj površini društva!

Ali sve to nije najglavnije. *Sasvim nezavisno* od Lassallova *pogrešnog* razumijevanja tog zakona, korak unazad koji zaista revoltira sastoji se u ovom:

Poslije Lassallove smrti prokrčio je sebi put u *našoj* partiji naučni pogled da najamnina nije ono što ona *izgleda* da jeste, naime *vrijednost*, odnosno *cijena* rada, nego da je ona samo maskirani oblik *vrijednosti*, odnosno *cijene radne snage*. Time je čitavo dotadašnje buržoasko shvatanje

---

[11] *Malthusova teorija populacije* — reakcionarno učenje engleskog buržoaskog ekonomista Malthusa, koji siromaštvo i bijedu radnih masa ne pripisuje rastenju eksploatacije koje je svojstveno kapitalističkom društvu, nego umnožavanju stanovništva. Po Malthusovu tvrđenju sredstva za život povećavaju se sporije nego stanovništvo, i zato nedostaju za sve. Malthus je zahtijevao da država ograničava porast stanovništva. *Prev.*

najamnine, kao i čitava dotadašnja kritika toga shvatanja, bilo jednom zauvijek srušeno, i utvrđeno je jasno da najamni radnik ima samo dozvolu da radi za svoj vlastiti život, tj. *da živi* ukoliko određeno vrijeme radi besplatno za kapitalista (otud i za njegove supotrošače viška vrijednosti); da se cijeli kapitalistički sistem proizvodnje vrti oko toga da taj besplatni rad produži povećanjem radnog dana ili razvitkom produktivnosti, odnosno većim naprezanjem radne snage itd.; da je, dakle, sistem najamnog rada sistem ropstva, i to ropstva koje postaje utoliko teže ukoliko se više razvijaju društvene produktivne snage rada, bez obzira na to da li radnik dobija bolju ili lošiju plaću. I sada, kad u našoj partiji ovo shvaćanje sve više i više krči sebi put, udara se nazad k Lassallovim dogmama, mada bi se sad moralo znati da Lassalle *nije znao* šta je najamnina nego je, povodeći se za buržoaskim ekonomistima, privid uzeo za suštinu stvari.

To je kao kad bi među robovima koji su naposljetku otkrili tajnu ropstva i digli ustanak jedan rob koji je još sav u vlasti zastarjelih predstava unio u program ustanka: ropstvo mora biti ukinuto, jer ishranjivanje robova u sistemu ropstva ne može preći određeni niski maksimum!

Zar sama činjenica što su predstavnici naše partije mogli da izvrše tako čudovišan atentat na pogled koji je proširen u partijskoj masi ne dokazuje s kakvom su kriminalnom lakomislenošću, s kakvom su besavjesnošću pristupili poslu sastavljanja kompromisnog programa!

Umjesto neodređene posljednje rečenice paragrafa: »uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti«, trebalo je reći da s uništenjem klasnih razlika iščezava sama od sebe svaka socijalna i politička nejednakost koja iz njih proizlazi.

III

»Da bi *prokrčila put rješenju socijalnog pitanja,* njemačka radnička partija zahtijeva stvaranje proizvođačkih zadruga *s državnom pomoći pod demokratskom kontrolom radnog naroda.* Proizvođačkih zadruga *mora da bude* u industriji i zemljoradnji *stvoreno* toliko *da iz njih nastane socijalistička organizacija cjelokupnog rada.*«

Poslije Lassallova »gvozdenog zakona najamnine« — spasonosno sredstvo proroka. »Put se krči« na dostojan način. Na mjesto postojeće klasne borbe dolazi žurnalistička fraza: »socijalno *pitanje«* čijem se *»rješenju«* »krči put«. Umjesto iz procesa revolucionarnog preobražaja društva, »socijalistička organizacija cjelokupnog rada »nastaje« iz »državne pomoći« što je država daje proizvođačkim zadrugama, koje *»stvara«* ona, a ne radnik. Ovo je dostojno Lassallova uobraženja da se državnim zajmovima može graditi novo društvo isto onako kao nova željeznička pruga!

Zbog ono malo stida što je ostalo, »državna pomoć« se stavlja — pod demokratsku kontrolu »radnog naroda«.

Prvo, »radni narod« u Njemačkoj sastoji se u većini od seljaka, a ne od proletera.

Drugo, riječ »demokratski« u prevodu na njemački znači »volksherrschaftlich«.[12] A šta znači »narodnovlasna kontrola radnog naroda«? I to kod jednog radnog naroda koji, obraćajući se državi s takvim zahtjevima, izražava svoju potpunu svijest o tome da niti je na vlasti niti je za vlast zreo!

Izlišno je upuštati se ovdje u kritiku recepta koji je za vrijeme Luja Filipa propisao Buchez, *nasuprot* francuskim socijalistima, i koji su prihvatili reakcionarni radnici »Ateliera«.[13] Najgore i nije to što je ova specifična čudotvorna kura unijeta u program, nego što se uopće od gledišta klasnog pokreta ide natrag ka gledištu sektaškog pokreta.

Što radnici žele stvoriti uslove za kolektivnu proizvodnju u društvenim razmjerima, i prije svega u nacionalnim razmjerima u svojoj zemlji, to samo znači da oni rade na prevratu u sadašnjim uslovima proizvodnje, i to nema ničeg zajedničkog s osnivanjem kooperativnih udruženja s državnom pomoću. A što se tiče sadašnjih kooperativnih udruže-

---

[12] — pridjev od imenice Volksherrschaft — narodna vlast; doslovno: narodnovlasni. *Prev.*

[13] *»Atelier«* — časopis za radnike koji je izlazio u Parizu 1840. do 1850. i bio pod uticajem ideja Buchezova katoličkog socijalizma. *Prev.*

nja, ona su od vrijednosti *samo* ukoliko su nezavisne tvorevine radnika, neprotežirane ni od vlada ni od buržujâ.

IV

Prelazim sad na odjeljak o demokratiji.

A. *»Slobodna osnova države«*

Prvo i prvo, po II odjeljku, njemačka radnička partija bori se za »slobodnu državu«.

Slobodna država — šta je to?

Cilj radnika koji su se otresli ograničenog podaničkog mentaliteta nije nipošto da državu učine slobodnom. U Njemačkom Rajhu je »država« gotovo tako »slobodna« kao u Rusiji. Sloboda se sastoji u tome da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen; i danas su državne forme slobodnije ili neslobodnije prema tome koliko ograničavaju »slobodu države«.

Njemačka radnička partija — bar ukoliko ona program usvaja — pokazuje kako su je socijalističke ideje vrlo malo prožele; umjesto da ona postojeće društvo (a to vrijedi i za svako buduće društvo) tretira kao osnovu postojeće države (ili buduće države za buduće društvo), ona, naprotiv, tretira državu kao neko samostalno biće koje ima svoju vlastitu *duhovnu, moralnu, slobodnu osnovu.*

Koliko je gruba zloupotreba koju program čini s izrazima *»današnja država«, »današnje društvo«*, i koliko je još grublje njegovo nerazumijevanje države kojoj upućuje svoje zahtjeve!

»Današnje društvo« je kapitalističko društvo, koje postoji u svim kulturnim zemljama, manje ili više slobodno od srednjovjekovne primjese, manje ili više modificirano posebnim istorijskim razvitkom svake zemlje, manje ili više razvijeno. Naprotiv, »današnja država« mijenja se sa svakom državnom granicom. Ona je drukčija u pruskonjemačkom Rajhu nego u Švajcarskoj, drukčija u Engleskoj nego u Sjedinjenim Državama. »Današnja država« je, dakle, fikcija.

Ipak, i pored sve različitosti svojih forma, različite države različitih kulturnih zemalja imaju zajedničko to što stoje na tlu modernog buržoaskog društva, samo buržoaskog dru-

štva jače ili slabije kapitalistički razvijenog. One imaju otuda i neka zajednička bitna obilježja. U tom smislu može se govoriti o »današnjoj državnosti«, u suprotnosti prema budućnosti u kojoj će njen sadašnji korijen, buržoasko društvo, odumrijeti.

Pita se onda: kakav će preobražaj pretrpjeti državnost u komunističkom društvu? Drugim riječima, koje će društvene funkcije, analogne sadašnjim državnim funkcijama, ostati u komunističkom društvu? Na ovo pitanje se može odgovoriti samo naučno, i pravili mi hiljade kombinacija s riječima narod i država, nećemo prići problemu ni za dlaku bliže.

Između kapitalističkog društva i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, a država tog perioda ne može da bude ništa drugo do *revolucionarna diktatura proletarijata.*

Program se međutim, ne bavi ni ovom posljednjom niti se bavi budućom državnošću komunističkog društva.

Njegovi politički zahtjevi ne sadrže ništa osim stare, dobro poznate demokratske litanije: opće izborno pravo, direktno zakonodavstvo, narodno pravo, milicija itd. Oni su naprosto odjek buržoaske Narodne stranke, Lige za mir i slobodu. To su sve zahtjevi koji su, ukoliko nisu u fantastičnoj predstavi pretjerani, već *realizirani.* Samo što se država kojoj oni pripadaju ne nalazi unutar njemačkih državnih granica, nego u Švajcarskoj, Sjedinjenim Državama itd. »Država budućnosti« te vrste je današnja država, mada ona postoji izvan »okvira« njemačkog Rajha.

Ali, zaboravilo se jedno. Budući da njemačka radnička partija izričito izjavljuje da se kreće unutar »današnje nacionalne države«, dakle *svoje* države, pruskonjemačkog Rajha — inače bi njeni zahtjevi bili najvećim dijelom besmisleni, jer zahtijeva se samo ono što se nema — ona ne bi smjela zaboravljati glavnu stvar, naime da sve te lijepe stvarčice počivaju na priznavanju takozvanog narodnog suvereniteta, da su zato samo u *demokratskoj republici* na svom mjestu.

Kako se nema smjelosti — i to je pametno, jer prilike nalažu opreznost — da se zahtijeva demokratska republika,

kao što su to činili francuski radnički programi pod Lujem Filipom i pod Lujem Napoleonom — nije trebalo pribjegavati ni triku, koji nije ni »pošten«[14] ni dostojan, da se stvari koje imaju smisla samo u demokratskoj republici zahtijevaju od jedne države koja nije ništa drugo nego parlamentarnim formama optočen, feudalnim dodatkom pomiješan, od buržoazije već uplivisan, birokratski otesan, policijski čuvan vojni despotizam; i još tu državu svečano uvjeravati da se nešto tako misli od nje postići »zakonitim sredstvima«!

Čak vulgarna demokratija, koja u demokratskoj republici vidi hiljadugodišnje carstvo božje na zemlji i koja ne sluti da baš u toj posljednjoj državnoj formi buržoaskog društva klasna borba ima da se vodi do konačne pobjede — čak i ona stoji visoko iznad te vrste demokratizma u granicama policijski dopuštenog i logički nedopuštenog.

Da se pod »državom« u stvari razumije državna mašina ili država ukoliko ona uslijed podjele rada predstavlja od društva odvojeni, vlastiti organizam, pokazuju već riječi: »njemačka radnička partija zahtijeva *kao privrednu osnovu države:* jedinstven progresivni porez na dohodak itd.« Porezi su privredna osnova državne mašinerije i ništa drugo. U državi budućnosti koja postoji u Švajcarskoj taj zahtjev je prilično ispunjen. Porez na dohodak pretpostavlja različite izvore dohotka različitih društvenih klasa, dakle kapitalističko društvo. Nije, dakle, ništa čudno što liverpulski pobornici finansijske reforme — buržuji s Gladstonovim bratom na čelu — postavljaju isti zahtjev koji i program.

> B. »*Njemačka radnička partija zahtijeva kao duhovnu i moralnu osnovu države:*
> 1. Opći i *jednaki narodni odgoj* od strane države. Opće i obavezno pohađanje škole. Besplatnu nastavu.«

Jednaki narodni odgoj? Šta se zamišlja pod tim riječima? Misli li se da u današjem društvu (a samo je o njemu riječ) odgoj može biti *jednak* za sve klase? Ili se zahtijeva da i više klase budu prinudno reducirane na skromnu mjeru odgoja — osnovne škole — koja je jedino spojiva s ekonomskim prilikama ne samo najamnih radnika nego i seljaka?

---

[14] Ajzenahovce su zvali i »pošteni«. *Prev.*

»Opće i obavezno pohađanje škole. Besplatnu nastavu.« Prvo postoji čak i u Njemačkoj, drugo u Švajcarskoj i Sjedinjenim Državama što se tiče osnovnih škola. Što su u nekim državama Sjedinjenih Država i više nastavne ustanove »besplatne«, to faktično znači samo da više klase podmiruju troškove svog odgoja iz općih poreskih sredstava. Uzgred budi rečeno, to isto vrijedi za »besplatno pravosuđe« koje se zahtijeva pod A. 5. Krivično pravosuđe je svuda besplatno; građansko pravosuđe vrti se gotovo isključivo oko sporova o vlasništvu, tiče se dakle gotovo isključivo imućnih klasa. Treba li da one svoje parnice vode na račun narodnih sredstava?

Trebalo bi da paragraf o školama zahtijeva bar tehničke škole (teoretske i praktične) u vezi s osnovnom školom.

»*Narodni odgoj od strane države*« treba sasvim odbaciti. Određivati općim zakonom sredstva za osnovne škole, kvalifikaciju učiteljskog osoblja, grane nastave itd., i, kao što se to radi u Sjedinjenim Državama, nadzirati ispunjavanje tih zakonskih propisa putem državnih inspektora, nešto je sasvim drugo nego postaviti državu za odgojitelja naroda! Naprotiv, vlada i crkva treba da budu podjednako isključene od svakog utjecaja na školu. U pruskonjemačkom Rajhu (a ovdje ne pomaže šuplji izgovor da je riječ o »državi budućnosti«; vidjeli smo kako u tom pogledu, stoje stvari), obrnuto, državi je potreban vrlo surov odgoj od strane naroda.

Cio program, pored sveg demokratskog zveketa, okružen je skroz naskroz podaničkom vjerom Lassallove sekte u državu ili, što nije ništa bolje, vjerom u demokratska čudesa, ili je on čak kompromis između te dvije vrste vjere u čudesa koje su jednako daleko od socijalizma.

»*Sloboda nauke*« glasi jedan paragraf pruskog ustava. Čemu, dakle, ovdje?

»*Sloboda savjesti*«. Ako se išlo za tim da se danas, u vrijeme »Kulturkampfa«,[15] stave liberalizmu na srce njegove

[15] »*Kulturkampf*« — »borba za kulturu«, Bismarckova borba sedamdesetih godina prošlog vijeka protiv njemačke katoličke partije, »centruma«, putem policijskih progona katolicizma. *Prev.*

stare parole, onda se to moglo učiniti samo u ovom obliku: Svako mora imati mogućnost da obavlja svoju vjersku kao i svoju tjelesnu potrebu, a da policija ne zabada u to svoj nos. Ali radnička partija morala je tom prilikom ipak izraziti da je svjesna da buržoaska »sloboda savjesti« nije ništa drugo nego toleriranje svih mogućih vrsta *vjerske slobode savjesti*, a da ona, naprotiv, hoće da oslobodi savjest od vjerskih utvara. Međutim, ne želi se prekoračiti »buržoaski« nivo.

Sad sam došao do kraja, jer ono što u programu dalje dolazi kao dodatak ne čini njegov karakteristični sastavni dio. Zato ovdje mogu da budem sasvim kratak.

2. »*Normalni radni dan.*«

Ni u jednoj drugoj zemlji radnička partija se ne ograničava na tako neodređen zahtjev, nego uvijek fiksira dužinu radnog dana koju ona u danim prilikama smatra za normalnu.

3. »*Ograničenje ženskog rada i zabrana dječjeg rada.*«

Normiranje radnog dana mora već uključivati ograničenje ženskog rada ukoliko se ono odnosi na trajanje, pauze itd. radnog dana; inače ono može samo da znači isključenje ženskog rada iz onih grana rada koje su specijalno štetne za ženski organizam ili su kod ženskog spola protivne moralu. Ako se mislilo na to, trebalo je to reći.

»*Zabrana dječjeg rada*«*!* Tu je bilo apsolutno potrebno navesti granicu starosti.

Opća zabrana dječjeg rada nespojiva je s postojanjem krupne industrije i zato je pusta pobožna želja. Njeno provođenje — kad bi bilo moguće — bilo bi reakcionarno, jer pri strogom reguliranju radnog vremena prema različitom uzrastu i pri ostalim mjerama opreznosti za zaštitu djece rano povezivanje produktivnog rada s nastavom jedno je od najmoćnijih sredstava za preobražaj današnjeg društva.

4. »*Državni nadzor nad fabričkom, zanatskom i kućnom industrijom.*«

S obzirom na pruskonjemačku državu trebalo je određeno zahtijevati da inspektore može smjenjivati samo sud; da

ih svaki radnik može tužiti sudu zbog kršenja dužnosti; da oni moraju pripadati liječničkom staležu.

5. »*Reguliranje zatvoreničkog rada.*«

Sitan zahtjev u jednom općem radničkom programu. U svakom slučaju, trebalo je jasno reći da radnici ne žele, zato što se tobože boje konkurencije, da se s običnim kriminalcima postupa kao s marvom, i ne žele prije svega da im se oduzima njihovo jedino sredstvo za popravak — produktivan rad. To je minimum koji se mogao očekivati od socijalista.

6. »*Djelotvoran zakon o odgovornosti.*«

Trebalo je reći šta se razumije pod »djelotvornim« zakonom o odgovornosti.

Da uzgred napomenem: kod normalnog radnog dana zaboravljen je onaj dio tvorničkog zakonodavstva koji se tiče zdravstvenih mjera i sredstava za zaštitu od opasnosti itd. Zakon o odgovornosti primjenjuje se tek onda kad su ti propisi prekršeni.

Ukratko, i dodatak se odlikuje aljkavom redakcijom. Dixi et salvavi animam meam.[16]

(Preveo ZVONKO TKALEC)

[16] Rekoh i spasoh dušu svoju (tj. izvršio sam svoju dužnost). *Prev.*

F. Engels

O GOTSKOM PROGRAMU

PISMO A. BEBELU

London, 18/28. marta 1875.

Dragi Bebele

Primio sam Vaše pismo od 23. februara i radujem se što ste sa zdravljem tako dobro.

Pitate me šta mi mislimo o istoriji s ujedinjenjem? Na žalost, mi smo se našli u istoj situaciji u kojoj i Vi. Niti nam je Liebknecht niti ko drugi išta javio, i zato i mi znamo samo ono što piše u novinama, a u njima nije pisalo ništa sve dok prije nekih osam dana nije došao nacrt programa. On nas je, dabome, nemalo iznenadio.

Naša partija je toliko puta pružala lasalovcima ruku izmirenja ili bar saradnje i toliko su je puta i s takvim prezirom odbijali Hasencleveri, Hasselmanni i Tölkei da je iz toga svako dijete moralo izvesti zaključak: kad ta gospoda sad sama dolaze i nude izmirenje, onda mora da su u đavolski teškom škripcu. Kad dobro poznajemo karakter tih ljudi, naša je dužnost da taj škripac iskoristimo da sebi isposlujemo sve moguće garancije, da ti ljudi ne bi na račun naše partije ponovo učvrstili svoj uzdrmani položaj u radničkom javnom mnijenju. Njih je trebalo primiti sasvim hladno i s nepovjerenjem, ujedinjenje uvjetovati stupnjem njihove gotovosti da napuste svoje sektaške parole i svoju državnu pomoć i da u osnovnom prime Ajzenaški program od 1869. ili jedno njegovo, današnjem momentu prilagođeno, popravljeno izdanje. Naša partija nema od lasalovaca u teoretskom pogledu, dakle u onom što je za program odlučujuće, *apsolutno ništa da nauči,* a lasalovci od nje imaju; kao prvi uvjet ujedinjenja trebalo je staviti da oni prestanu biti sektaši, lasalovci, dakle da se oni prije svega odreknu univerzalnog

lijeka državne pomoći, ako ne sasvim, a ono bar da je priznaju za podređenu prelaznu mjeru između i pored mnogih drugih mogućih mjera. Nacrt programa dokazuje da su naši ljudi u teoretskom pogledu sto puta nadmoćniji od lasalovskih vođa, ali su isto toliko puta slabiji od njih u političkom lukavstvu; nepošteni su još jedanput »poštene« grdno namagarčili.

Prvo, usvojena je zvučna, ali istorijski pogrešna Lassallova fraza: nasuprot radničkoj klasi sve ostale klase su samo jedna reakcionarna masa. Ova postavka je samo u pojedinim izuzetnim slučajevima tačna, na primjer u revoluciji proletarijata kao što je bila Komuna, ili u zemlji u kojoj je ne samo buržoazija preobrazila državu i društvo po svojoj slici i prilici nego je poslije nje također demokratska sitna buržoazija provela taj preobražaj do njegovih krajnjih konsekvenca. Ako, na primjer, u Njemačkoj demokratska sitna buržoazija pripada toj reakcionarnoj masi, kako je onda mogla Socijaldemokratska radnička partija godinama s njom, s Narodnom partijom, ići ruku pod ruku? Kako može »Volksstaat«[1] gotovo sav svoj politički sadržaj uzimati iz sitnoburžoaskodemokratskog »Frankfurter Zeitung«-a? I kako je moguće u ovaj isti program uzeti ništa manje nego sedam zahtjeva koji se direktno i doslovno podudaraju s programom Narodne partije i sitnoburžoaske demokratije? Mislim na sedam političkih zahtjeva, 1. do 5. i 1. do 2, od kojih je svaki *buržoasko*demokratski.

Drugo, princip internacionalnosti radničkog pokreta praktično se za sadašnjicu potpuno negira, i to od ljudi koji su punih pet godina i pod najtežim okolnostima taj princip najslavnije provodili. Njemački radnici našli su se na čelu evropskog pokreta *u stvari* zahvaljujući svom zaista internacionalnom držanju za vrijeme rata; nijedan drugi proletarijat ne bi se tako dobro ponio. A sad bi trebalo da negiraju taj princip, da ga negiraju u momentu kad ga radnici svugdje u inozemstvu naglašavaju u istoj mjeri u kojoj vlade nastoje da uguše svaki pokušaj njegova ostvarenja u nekoj

---

[1] *»Der Volksstaat«* (»Narodna država«) — centralni organ Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovaca); izlazio od 1869. do 1876. u Leipzigu; urednik W. Liebknecht. *Prev.*

organizaciji! Šta onda ostaje od internacionalizma radničkog pokreta? Blijeda perspektiva — čak ne neke kasnije saradnje evropskih radnika u borbi za njihovo oslobođenje, ne — budućeg »internacionalnog bratstva naroda«, »Sjedinjenih Država Evrope« gospode buržuja iz Lige za mir!

Nije bilo, razumije se, potrebno govoriti o Internacionali kao takvoj. Ali je u najmanju ruku bilo potrebno ne činiti korak nazad u odnosu na program od 1869. i reći otprilike: *iako* njemačka radnička partija radi *prije svega* unutar postavljenih joj državnih granica (ona nema prava da govori u ime evropskog proletarijata, naročito nema prava da kaže nešto pogrešno), ona je svjesna svoje solidarnosti s radnicima svih zemalja i uvijek će biti spremna da ispunjava i ubuduće, kao dosad, obaveze koje joj ta solidarnost nameće. Takve obaveze postoje i bez obzira na to da li ona sebe formalno proglašava ili smatra za dio »Internacionale«, na primjer: pomoć, zaustavljanje imigracije za vrijeme štrajkova, briga o tome da partijski organi obavještavaju njemačke radnike o pokretu u inostranstvu, agitacija protiv dinastičkih ratova koji prijete ili koji izbijaju, taktika za vrijeme takvih ratova slična onoj koja je bila uzorno provedena 1870. i 1871.

Treće, naši ljudi pustili su da im se nametne Lassallov »gvozdeni zakon najamnine«, koji se bazira na potpuno zastarjelom ekonomskom gledištu, naime: da radnik dobija prosječno samo *minimum* najamnine, i to zato što po Malthusovoj teoriji populacije ima uvijek odviše radnika (ovo je bila Lassallova argumentacija). Međutim, Marx je u »Kapitalu« iscrpno dokazao da su zakoni koji reguliraju najamninu vrlo složeni, da, prema prilikama, preteže čas jedan čas drugi, da oni dakle nisu nimalo gvozdeni nego, naprotiv, da su vrlo elastični i da se stvar ne može likvidirati s nekoliko riječi, kao što je to uobražavao Lassalle. Malthusovsko obrazloženje zakona koji je Lassalle prepisao od Malthusa i Ricarda (falsificirajući ovog drugog), kakvo se nalazi, uzeto iz jedne druge Lassallove brošure, na primjer na strani 5. »Radničke čitanke«, iscrpno je pobio Marx u odjeljku o »procesu akumulacije kapitala«. Usvajanjem Lassallova »gvozdenog zakona« priznaje se, dakle, pogrešna postavka i pogrešno obrazloženje te postavke.

Četvrto, program postavlja kao *jedini socijalni* zahtjev — Lassallovu državnu pomoć u njenom najneprikrivenijem obliku, onakvu kakvu ju je Lassalle ukrao od Bucheza. I to pošto je Bracke vrlo dobro pokazao svu ništavost toga zahtjeva[2]; pošto su gotovo svi, ako ne svi govornici naše partije u borbi protiv lasalovaca bili primorani da istupe protiv te »državne pomoći«! Gore se naša partija nije mogla poniziti. Internacionalizam spušten na nivo Amanda Gögga, socijalizam spušten na nivo buržoaskog republikanca Bucheza koji je postavio taj zahtjev *nasuprot socijalizma* da bi ih tukao!

Međutim, »državna pomoć« u Lassallovu smislu, u najboljem slučaju, samo je *jedna* mjera između mnogih drugih da se postigne cilj koji je u nacrtu programa izražen bespomoćnim riječima: »da bi prokrčila put rješenju socijalnog pitanja«; kao da za nas postoji neko teorijski još *neriješeno* socijalno *pitanje!* Ako se, dakle, rekne: njemačka radnička partija bori se za ukidanje najamnog rada i samim tim klasnih razlika putem ostvarenja kolektivne proizvodnje u industriji i zemljoradnji i u nacionalnim razmjerima; ona je za svaku mjeru koja je podesna za postizanje tog cilja! — onda nijedan lasalovac ne može imati ništa protiv toga.

Peto, o organizaciji radničke klase, kao klase, putem sindikata nije rečeno ni riječi. A to je veoma bitna tačka, jer to je prava klasna organizacija proletarijata u kojoj on vodi svoje svakodnevne borbe protiv kapitala, u kojoj se on školuje i koju danas čak ni najgora reakcija (kao sad u Parizu) prosto naprosto ne može više da uguši. S obzirom na važnost koju ta organizacija dobija i u Njemačkoj, bilo bi, po našem mišljenju, bezuvjetno potrebno spomenuti je u programu i ostaviti joj, po mogućnosti, određeno mjesto u organizaciji partije.

Sve to učinili su naši ljudi za ljubav lasalovcima. A kakav su ustupak ovi napravili? Da u programu figurira sijaset prilično zbrkanih *čisto demokratskih zahtjeva,* od kojih su mnogi čista modna stvar, kao na primjer »direktno zakono-

---

[2] Engels misli na brošuru Wilhelma Brackea »Der lassallesche Vorschlag«, koju je ovaj izdao 1873. *Prev.*

davstvo od strane naroda«, koje postoji u Švajcarskoj i koje donosi više štete nego koristi, ako neku korist uopće donosi. »*Upravljanje* od strane naroda« — to bi još bilo nešto. Isto tako nema ni prvog uvjeta svake slobode: da su svi činovnici za sve svoje službene radnje u odnosu prema svakom građaninu odgovorni pred redovnim sudovima i po općem pravu. O tome da zahtjevi kao: sloboda nauke, sloboda savjesti, figuriraju u svakom liberalnom buržoaskom programu i da ovdje izgledaju nekako čudno, — o tome neću dalje govoriti.

Slobodna narodna država pretvorena je u slobodnu državu. Gramatički uzevši, slobodna država jeste takva gdje je država slobodna u odnosu prema svojim građanima, dakle država s despotskom vladom. Trebalo bi baciti cijelo to brbljanje o državi, naročito poslije Komune, koja više nije bila država u pravom smislu. »Narodnu državu« su nam anarhisti preko svake mjere nabijali na nos, iako već Marxov spis protiv Proudhona[3] i zatim Komunistički manifest direktno kažu da se s uvođenjem socijalističkog društvenog poretka država sama od sebe rastvara i nestaje. Kako je pak država samo prolazna institucija kojom se valja služiti u borbi, u revoluciji, da bismo svog protivnika silom ugušili, čista je besmislica govoriti o »slobodnoj narodnoj državi«: dok je proletarijatu još *potrebna* država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim bude moguće govoriti o slobodi, država kao takva prestaće postojati. Mi bismo stoga predložili da se umjesto »država« stavi svuda »Gemeinwesen« (»općina«), dobra stara njemačka riječ koja vrlo dobro može zastupati francusku riječ »komuna«.

»Uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti« tako isto je vrlo sumnjiva fraza umjesto: »ukidanje svih klasnih razlika«. Od zemlje do zemlje, od pokrajine do pokrajine, čak od mjesta do mjesta uvijek će postojati *izvjesna* nejednakost životnih uslova, koja se može svesti na minimum, ali koja se ne može nikad potpuno ukloniti. Stanovnici Alpa imaće uvijek drukčije životne uslove nego ljudi ravnice. Predstava socijalističkog društva kao carstva *jednakosti* jednostrana je francuska predstava, koja se naslanjala na staru

[3] Riječ je o Marxovoj »Bijedi filozofije«. *Prev.*

»slobodu, jednakost, bratstvo«, predstava koja je *kao etapa u razvitku* za svoje vrijeme i za svoje mjesto bila opravdana, ali koja bi, kao i sve jednostranosti ranijih socijalističkih škola, trebalo da sad bude prevladana, jer samo unosi zbrku u glave i jer su nađeni precizniji načini izlaganja stvari.

Završavam, iako bi se gotovo svaka riječ u ovom programu, pored svega drugog suho i mlako napisanom, mogla kritikovati. On je takav da Marx i ja, ako bude primljen, *nikad* nećemo moći da se deklariramo za *novu* partiju koja je izgrađena na takvoj bazi i da ćemo morati vrlo ozbiljno porazmisliti o tome kakav stav moramo — i javno — zauzeti prema njoj. Ne zaboravljajte da u inozemstvu *nas* čine odgovornim za sve izjave i postupke njemačke Socijaldemokratske radničke partije. Tako Bakunjin u svojoj knjizi »Država i anarhija«, u kojoj se na nas svaljuje odgovornost za svaku nepromišljenu riječ koju je Liebknecht rekao i napisao poslije osnivanja »Demokratisches Wochenblatt«-a. Ljudi prosto uobražavaju da mi odavde komandiramo cijelom stvari, međutim, Vi znate isto tako dobro kao i ja da se mi gotovo nikad nismo ni najmanje miješali u unutrašnje partijske poslove; i kad smo se miješali, miješali smo se samo da bismo po mogućnosti ispravili pogreške koje su, po našem mišljenju bile učinjene, i to *samo teoretske.* A Vi ćete sami vidjeti da ovaj program predstavlja prekretnicu koja bi nas lako mogla natjerati da skinemo sa sebe svaku odgovornost za partiju koja ga priznaje.

Uopće službeni program neke partije ima manju važnost nego ono što ona radi. Ali ipak *nov* program je uvijek javno pobodena zastava, i vanjski svijet po njoj sudi o partiji. Zato on nipošto ne bi smio biti korak nazad, kao što je ovaj u odnosu na Ajzenaški program. Trebalo je pomisliti i na to šta će reći o ovom programu radnici drugih zemalja, kakav će utisak učiniti ovako poklecavanje cijelog njemačkog socijalističkog proletarijata pred lasalovstvom.

Pri tome sam uvjeren da ujedinjenje na *toj* bazi neće trajati ni godinu dana. Zar će najbolje glave naše partije pristati na to da verglaju napamet naučene Lassallove fraze o gvozdenom zakonu najamnine i o državnoj pomoći? Htio bih, na primjer, da vidim Vas u toj ulozi! A ako to urade,

njihovi slušaoci će ih izviždati. Siguran sam da lasalovci insistiraju baš na *tim* tačkama programa, kao lihvar Shylock na svojoj funti mesa. Rascjep će doći; ali mi ćemo Hasselmanna, Hasenclevera, Tölkea i kompaniju opet »učiniti poštenim«; mi ćemo iz rascjepa izići slabiji, a lasalovci jači; naša partija će izgubiti svoje političko djevičanstvo i neće više nikad moći da smjelo istupa protiv lasalovskih fraza, koje je neko vrijeme sama pisala na zastavu; i kad lasalovci budu opet govorili: mi smo prava i jedina radnička partija, vaši ljudi su buržuji, oni će kao dokaz za to moći navesti ovaj program. Sve socijalističke mjere u programu *njihove* su, a *naša* partija nije unijela u nj ništa drugo osim zahtjeva sitnoburžoaske demokratije, koju je *i ona* **u tom istom** programu okarakterizirala kao dio »reakcionarne mase«!

Ovo pismo nisam odmah poslao, jer ćete Vi izaći na slobodu tek 1. aprila, u čast Bismarckova rođendana, i zato ga nisam htio izložiti opasnosti da bude uhvaćeno pri doturanju. A evo je upravo stiglo pismo od Brackea, kod kojega su se također pojavile teške sumnje što se tiče programa i koji želi da čuje naše mišljenje. Zato ovo pismo, koje treba da bude uručeno Vama, šaljem njemu da ga on pročita i da cijelu stvar ne moram pisati još jedanput. Uostalom, ja sam i Rammu rekao svu istinu. Liebknechtu sam pisao samo ukratko. Ne opraštam mu što nam o cijeloj stvari nije javio *ni riječi* (dok su Ramm i ostali mislili da nas je on tačno obavijestio) sve dotle dok tako reći nije bilo kasno. Doduše, tako je on radio oduvijek, — i otuda mnogo neprijatne prepiske koju smo mi, i Marx i ja, s njim vodili — ali ovog puta je ipak previše, i *mi apsolutno nećemo da idemo s njim.*

Nastojte udesiti da ljetos dođete ovamo. Stanovaćete naravno, kod mene, i ako bude lijepo vrijeme, možemo poći na more da se kupamo nekoliko dana; to će vam mnogo koristiti poslije dugog sjedenja u zatvoru.

S prijateljskim pozdravom

Vaš F. E.

PISMO W. BRACKEU

London, 11. oktobra 1875.

Dragi Bracke,

Otezao sam dosad s odgovorom na Vaša posljednja pisma (posljednje od 28. juna) prvo zato što Marx i ja nismo bili zajedno šest nedjelja — on u Karlovim Varima, a ja na moru gdje nisam vidio »Volksstaat« — a onda i zato što sam htio da malo pričekam pa vidim kako se novo ujedinjenje i kombinirani komitet[4] ponašaju u praksi.

Mi se potpuno slažemo s Vama da je Liebknecht svojim usrdnim nastojanjem da postigne ujedinjenje, da za nj plati *svaku* cijenu, cijelu stvar pokvario. Ovo se moglo smatrati za neophodno, ali to nije trebalo ni reći ni pokazati drugom kontrahentu. Poslije se jedna pogreška uvijek mora opravdati drugom. Kad je kongres ujedinjenja već bio na truloj osnovi pokrenut i rastrubljen, nije ni po koju cijenu smio da propadne, i tako se moralo ponovo u bitnim tačkama popuštati. Vi ste sasvim u pravu: ovo ujedinjenje nosi u sebi klicu rascjepa, i ja ću biti sretan ako onda otpadnu *samo* neizlječivi fanatici, a ne i sve, inače valjane, pristalice koje bi se pri dobrom školovanju mogle učiniti upotrebljivima. To će zavisiti od vremena kada će i od uslova u kojima će ova neizbježnost nastupiti.

Program se u svojoj definitivnoj redakciji sastoji od tri sastavna dijela:

1. od lasalovskih fraza i parola koje ni pod kojim uslovom nisu smjele biti prihvaćene. Ako se dvije frakcije ujedinjuju, onda se u program stavlja ono u čemu su složne, a ne ono što je sporno. Time što su naši ljudi ovo ipak dopustili, pošli su dobrovoljno pod kaudinski jaram[5];

---

[4] Na Gotskom kongresu formirani su rukovodeći organi od predstavnika obiju ujedinjenih organizacija. Komitet se sastojao od lasalovaca Hasenclevera, Hartmanna, de Rossija i od ajzenahovaca Geiba i Auera. *Prev.*

[5] Kaudinski jaram = sramotni jaram. U blizini grada Kaudija, u kaudinskim klancima (furculae caudine) Samnićani su 321. prije n. e. pobijedili Rimljane i natjerali ih da sagnuti, jedan po jedan, prođu ispod jarma načinjenog od koplja. *Prev.*

2. od niza vulgarnodemokratskih zahtjeva formuliranih u duhu i stilu Narodne stranke;

3. od određenog broja postavki koje bi trebalo da budu komunističke i koje su većinom uzete iz »Manifesta«, ali su tako izredigirane da sve odreda, ako se dobro razmotre, sadrže strahovite besmislice. Kad neko ne razumije te stvari, ne treba da se u njih petlja ili neka doslovno prepisuje od onih koji, po općem priznanju, stvar razumiju.

Srećom je program prošao bolje nego što zaslužuje. Radnici, a isto tako i buržoazija i sitna buržoazija, čitaju u njemu ono što bi zapravo u njemu trebalo da bude, ali čega nema, i ni s koje strane se niko nije sjetio da jednu od ovih čudesnih postavki javno podvrgne ispitivanju u pogledu njenog pravog sadržaja. Zbog toga nam je bilo moguće da o tom programu šutimo. K tome još dolazi činjenica da se sve ove postavke ne mogu prevesti ni na koji strani jezik a da čovjek ne bude *prinuđen* napisati ili sasvim očiglednu glupost ili im poturiti komunistički smisao, a ovo posljednje čine svi, i prijatelji i neprijatelji. Ja sam i sâm to morao činiti kod prevoda za naše španjolske prijatelje.

Što se tiče aktivnosti komiteta, ono što sam dosad vidio nije baš utješno. U prvom redu ofanziva protiv Vaših i B. Beckerovih spisa; što ona nije uspjela, nije krivica komiteta. Drugo, Sonnemann, koga je Marx vidio na svom proputovanju, pripovijedao je da je Waltheichu ponudio da bude dopisnik »Frankfurter Zeitung«-a, ali je komitet Waltheichu *zabranio* da to prihvati! Pa to nadmašuje cenzuru, i ne razumijem kako je Waltheich mogao dopustiti da mu se tako nešto zabrani. A uz to takva nespretnost! Trebalo je radije da se pobrinu za to da naši ljudi svuda u Njemačkoj pišu u »Frankfurter Zeitung«! Najzad, ni postupak lasalovskih članova pri osnivanju berlinske zadružne štamparije ne čini mi se mnogo korektan; nakon što su u lajpciškoj štampariji naši ljudi s punim povjerenjem komitet imenovali za nadzorni odbor, one u Berlinu treba na to tek *prisiliti!* No podrobnosti o tome nisu mi tačno poznate.

Međutim, dobro je što komitet ne razvija veliku aktivnost i što se, kako kaže Karl Hirsch koji je ovih dana bio ovdje, ograničava na to da vegetira kao biro za dopise i in-

formacije. Svaka življa intervencija od strane komiteta samo bi ubrzala krizu, i čini se da ljudi to osjećaju.

A kakva je tek slabost pristati da u komitet uđu tri lasalovca a dva od naših!

Sve u svemu, izgleda da ćemo se izvući s jednom modricom, makar i povelikom. Nadajmo se da će pri tome ostati i da će u međuvremenu propaganda među lasalovcima učiniti svoje. Ako se stvar bude držala do idućih izbora za Rajhstag[6], moglo bi da ide dobro. No onda će Stieber i Tessendorf učiniti sve što mogu, a doći će i vrijeme kad će se najzad vidjeti šta smo preuzeli s Hasselmannom i Hasencleverom.

Marx se vratio sasvim izmijenjen iz Karlovih Vari — snažan, svjež, raspoložen i zdrav, i moći će uskoro da se opet ozbiljno prihvati posla. On i ja srdačno Vas pozdravljamo. Javite nam se opet kojom prilikom da čujemo kako ide s tom pričom. Lajpcižani[7] su svi suviše na tome zainteresirani a da bi nam rekli čistu istinu. A *unutrašnja* istorija partije upravo sada nikako ne dopire u javnost.

Iskreno odani Vaš *F. E.*

PISMO A. BEBELU

London, 12. oktobra 1875.

Dragi Bebele,

Vaše pismo potpuno potvrđuje naše mišljenje da je ujedinjenje s naše strane prenagljeno i da nosi u sebi klicu budućeg rascjepa. Bude li pošlo za rukom odgoditi taj rascjep do poslije idućih izbora za Rajhstag, biće dobro...

Program, kakav je sada, sastoji se od tri dijela:

1) od Lassallovih postavki i parola; njihovo prihvaćanje ostaje za našu partiju bruka. Kad se dvije frakcije sporazumijevaju o zajedničkom programu, onda u njega stavljaju ono u čemu se slažu, a ne diraju u ono u čemu se ne slažu. Lassallova državna pomoć nalazila se, doduše, u Ajzenaškom programu, ali kao *jedna* od mnogih *prelaznih mjera* i, prema

---

[6] Idući izbori za Rajhstag održani su 10. januara 1877. *Prev.*

[7] Pod »Lajpcižanima« Engels misli na Liebknechta, Bebela i druge članove redakcije »Volksstaat«-a. *Prev.*

svemu što sam čuo, bilo je prilično sigurno da bi, bez ujedinjenja, na ovogodišnjem kongresu, na Brackeov prijedlog, bila izbačena. A sad figurira kao nepogrešiv i isključiv lijek za sva socijalna zla. Za našu partiju bio je ogroman moralni poraz što je dopustila da joj se oktroira »gvozdeni zakon najamnine« i druge Lassallove fraze. Time se ona obratila na Lassallovu vjeroispovijed. To se nikako ne može poreći. Ovaj dio programa je kaudinski jaram pod koji je naša partija pošla za veću slavu svetoga Lassalla;

2) od demokratskih zahtjeva, koji su formulirani potpuno u smislu i u stilu Narodne stranke;

3) od zahtjeva postavljenih *»današnjoj* državi« (pri čemu se ne zna kome se postavljaju ostali »zahtjevi«) koji su vrlo konfuzni i nelogični;

4) od općih postavki, većinom uzetih iz »Komunističkog manifesta« i Statuta Internacionale, ali koji su tako izredigirani da ili sadrže *totalno pogrešne* tvrdnje ili pak *čiste gluposti,* kako je to Marx u pojedinostima dokazao u članku koji vam je poznat[8].

Sve zajedno je u najvećoj mjeri nesređeno, konfuzno, nesuvislo, nelogično i postiđujuće. Kad bi se u buržoaskoj štampi našao ma i jedan jedini čovjek s kritičkom mišlju, on bi pretresao program stavak po stavak, svaki stavak ispitao u pogledu njegova stvarnog sadržaja, sasvim opipljivo raščlanio gluposti, izložio protivrječnosti i ekonomske gafove (npr.: da su sredstva za rad danas »monopol kapitalističke klase«, kao da vlasnici zemlje ne postoje, pričanje o »oslobođenju *rada«* umjesto radničke klase, dok je rad danas upravo i *odviše slobodan!)* i cijelu našu partiju učinio strahovito smiješnom. Umjesto toga magarci iz buržoaskih

[8] Engels ima u vidu »Primjedbe uz program njemačke radničke partije.« Ali on se varao kad je pretpostavio da ih je Bebel poznavao. Prilikom njihova objavljivanja, 1891, konstatiralo se da Wilhelm Liebknecht, uprkos Marxovu izričitom traženju, ovaj dokument nije pokazao Bebelu. Bebel ga je upoznao tek 1891, pošto je objavljen u »Neue Zeit«-u. No Bebel je, pročitavši ga prije nego što je odnosna sveska »Neue Zeit«-a došla u ruke čitaocima, pokušao u posljednjem momentu da spriječi objavljivanje; međutim njegov telegram stigao je prekasno. *Prev.*

listova shvatili su program sasvim ozbiljno, pročitali iz njega ono što u njemu ne stoji i protumačili ga komunistički. Izgleda da radnici čine to isto. *Jedino ta okolnost* omogućila je Marxu i meni da se javno ne odreknemo takvog programa. Dotle dok naši protivnici, a isto tako i radnici, ovom programu poturaju naša shvaćanja, mi smijemo da o njemu šutimo.

Ako ste zadovoljni rezultatom u pitanju ličnog sastava, mora da su zahtjevi na našoj strani spušteni prilično nisko. Dva naša a tri lasalovca! Dakle, naši nisu ni tu ravnopravni saveznici, nego pobijeđeni i unaprijed nadglasani. Akcija komiteta, ukoliko nam je poznata, također nije ohrabrujuća: 1. odluka da se Brackeova i B. Beckerova dva spisa o lasalovstvu *ne* stave na spisak partijske literature; što je ta odluka povučena, nije krivica komiteta a ni Liebknechtova; 2. zabrana Waltheichu da prihvati Sonnemannovu ponudu da bude dopisnik »Frankfurter Zeitung«-a. To je sam Sonnemann pričao Marxu kad je ovaj bio na proputovanju. Više nego aroganciji komiteta i spremnosti kojom se Waltheich tome pokorio, umjesto da fućka na komitet, čudim se kolosalnoj gluposti te odluke. Trebalo je radije da se komitet brine za to da list kao što je »Frankfurter Zeitung« bude posluživan samo od naših ljudi ...

Imate potpuno pravo da je cijela stvar pedagoški eksperiment koji i pod ovim uvjetima obećava veoma povoljan rezultat. Ujedinjenje kao takvo je velik uspjeh ako se održi dvije godine. Ali ono se moglo, bez sumnje, postići kudikamo jeftinije ...

F. E.

PISMA K. KAUTSKOM

London, 7. januara 1891.

Dragi Kautsky,

Juče sam ti poslao *preporučeno* Marxov rukopis[9] kome si se zacijelo obradovao. Sumnjam da će ovako moći da izađe u svetom njemačkom carstvu. Pogledaj ga u tom smislu

[9] Riječ je o »Kritičkim primjedbama uz program njemačke radničke partije« (o »kritici Gotskog programa«), objavljenim poslije Marxove smrti. *Prev.*

i ondje gdje se može, izostavi delikatna mjesta i zamijeni ih tačkama. A gdje kontekst to ne dopušta, budi dobar pa mi u korekturnom otisku označi ta mjesta i, ako je moguće, saopći u dva retka iz kojih su *razloga* delikatna, pa ću učiniti što bude moguće. Ja bih ono što bude izmijenjeno stavio u zagrade i u svom uvodu rekao da su to *izmijenjena* mjesta. Zato molim korekturu u špaltama!

No možda se štampanje neće svidjeti i nekim drugim ljudima, a ne samo visokoj policiji. Ako misliš da u tom pogledu moraš imati neke obzire, molio bih te da rukopis *preporučeno* pošalješ Adleru. Tamo u Beču moći će se vjerojatno (na žalost s izuzetkom odličnog mjesta o religioznoj nuždi) štampati onakav kakav jeste, a *biće štampan u svakom slučaju.* Mislim da te ova moja *vrlo pozitivna* namjera, koju ti ovim saopćavam, potpuno osigurava od bilo kakvih eventualnih žalbi. Pošto štampanje ionako ne možete spriječiti, mnogo je bolje da stvar izađe u samoj Njemačkoj i u partijskom organu koji je osnovan upravo za takve stvari, u »Neue Zeit«-u.

Prekinuo sam rad na Brentanu[10] da bih završio tu stvar za tebe; naime, ondje moram da iskoristim mjesta o gvozdenom zakonu najamnine, pa ne bi vrijedilo muke da tu stvar ne priredim odmah za štampu. Mislio sam da ću ove nedjelje završiti s Brentanom, ali bilo je opet toliko smetnja i korespondencije da to gotovo neće biti moguće. Dakle, bude li kakvih prepreka, budi dobar pa me obavijesti...

Tvoj F. Engels

London, 15. januara 1891.

Dragi barone,

Iz priloženih korektura vidjećeš da nisam nečovjek i da sam čak i u uvodu dao malko umirujućeg morfija i kalijbromata, što će na englesko raspoloženje našeg prijatelja Dietza zacijelo imati dovoljno ublažavajuće djelovanje. Bebelu ću pisati još danas. Ranije mu o toj stvari nisam ništa re-

[10] Riječ je o Engelsovu radu »In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Citatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente« (»U stvari Brentano protiv Marxa zbog tobožnjeg krivotvorenja citata. Istorijat i dokumenti«), Hamburg 1891. *Prev.*

kao, jer nisam htio da ga u odnosu na Liebknechta dovedem u nezgodan položaj. On bi bio *obavezan* da njemu o tom govori, a Liebknecht, koji je — kao što dokazuje njegov govor o programu na kongresu u Halleu[11] — učinio sebi izvode iz rukopisa, pokrenuo bi sve sile neba i zemlje da spriječi štampanje.

Ako mjesto: »da obavlja svoje vjerske *kao i svoje tjelesne* (potrebe)« ne može da ostane, onda precrtaj četiri podvučene riječi i stavi tačke. Aluzija će onda biti finija, a ipak još dovoljno razumljiva. Nadam se da onda više neće biti nikakvih kolebanja.

Inače sam tebi i Dietzu učinio sve onako kako ste tražili i, kao što vidiš, više od toga...

Tvoj F. E.

London, 5. februara 1891.

Dragi Kautsky,

Ti misliš da smo mi ovdje bombardirani pismima zbog Marxova članka — baš naprotiv, ne čujemo i ne vidimo ništa. Kad u subotu nije stigao »Neue Zeit«, odmah sam pomislio da se opet nešto desilo. U nedjelju je došao Ede[12] i pokazao mi tvoje pismo. Tada sam mislio da je udar protiv objavljivanja ipak uspio. Najzad je u ponedjeljak stigao »Neue Zeit«, a nešto kasnije otkrio sam i preštampani tekst u »Vorwärts«-u.

Pošto su mjere kakve predviđa zakon protiv socijalista ostale bez uspjeha, ovaj smjeli skok bio je najbolje što su ljudi mogli da učine. Osim toga, dobro je i to što on ispoljava veliki dio teško premostivog jaza o kojem govori August[13] pod prvim dojmom straha. Bez sumnje, taj strah se, u suštini, zasniva na misli: šta će iz toga učiniti protivnici? Štampajući stvar u službenom organu, otupljujemo oštricu protivničkom iskorištavanju i stavljamo se u pozu u kojoj možemo reći: Gledajte kako mi sami sebe kritikujemo — mi

[11] Misli se na Liebknechtov referat o partijskom programu održan 15 oktobra 1890. godine na kongresu njemačke socijaldemokratije u Halleu. *Prev.*

[12] Eduard Bernstein. *Prev.*

[13] August Bebel. *Prev.*

smo jedina partija koja može da to sebi dopusti; pokušajte da jedanput učinite to isto! A to i jeste pravilno stanovište na koje je trebalo stati u samom početku.

Poslije ovog teško će se moći poduzeti neka mjera protiv tebe. Moja molba da stvar eventualno pošalješ Adleru trebalo je, s jedne strane, da izvrši pritisak na Dietza, a s druge strane — skine odgovornost s tebe time što sam te u neku ruku stavio u bezizlazan položaj. Pisao sam i Augustu da sam uzimam na sebe svu odgovornost.

Ako odgovornost pada još na koga, onda pada na Dietza. On zna da sam se u takvim stvarima uvijek prema njemu kulantno ponio. Ne samo što sam ispunio sve njegove želje u pogledu ublažavanja nego sam ublažio i više. Da je još više podvukao, i to bi bilo uzeto u obzir. Ali zašto da ja ne ostavim ono što nije smetalo Dietza.

Uostalom, najveći broj njih, osim Liebknechta, poslije prvog straha biće zahvalni što sam tu stvar objavio. Ona čini nemogućom svaku polovičnost i fraziranje u idućem programu i daje neodoljive argumente, koje najveći broj njih možda ne bi smio da iznese iz vlastite inicijative. Što pod zakonom protiv socijalista nisu mijenjali još program zato što nisu mogli — to nije prebacivanje. A sad su ga i sami napustili. Da su se prije 15 godina pri ujedinjenju glupo ponijeli i dopustili da ih Hasselmann i ostali nasamare, to sad zaista mogu bez ženiranja priznati. U svakom slučaju, tri sastavna dijela programa jesu: 1. specifično lasalovstvo, 2. vulgarna demokratija Narodne stranke, 3. besmisao koji nije postao manji od toga što se 15 godina kiselio kao službeni partijski program. Ako se ovo ne smije otvoreno kazati danas, kad će se onda smjeti?

Ako čuješ što novo, molim te da me obavijestiš.

Mnogo pozdrava

tvoj F. E.

London, 11. februara 1891.

Dragi Kautsky,

Zahvaljujem najljepše za oba tvoja pisma. Bebelova i Sch-ova[14] vraćam u prilogu.

---

[14] Očigledno je riječ o Maksu Schippelu. *Prev.*

Berlinci još nisu digli s mene bojkot, ne čujem ništa i ne vidim ništa pismeno, sigurno se još nisu odlučili. Naprotiv, »Hamburger Echo« donio je jedan vrlo pristojan uvodnik, ako se uzme u obzir da su ovi ljudi još veoma lasalovski nastrojeni i da čak vjeruju u sistem stečenih prava[15]. Iz toga članka i iz »Frankfurter Zeitung«-a vidio sam da je juriš protivničke štampe već u punom zamahu, ako već nije i iscrpen. Čim on jedanput bude odbijen — a dosad je bio, koliko sam vidio, veoma blag — ljudi će se oporaviti od prvog straha. Nasuprot tome, Adlerov berlinski dopisnik (A. Braun?) formalno mi zahvaljuje za objavljivanje. Još nekoliko takvih glasova i otpor će oslabiti.

Da je Bebelu dokument u maju — junu 1875. bio namjerno zatajen i prešućen, postalo mi je jasno odmah čim mi je kao datum svog otpusta iz zatvora naveo prvi aprila; ja sam mu i pisao da ga je *morao* vidjeti ukoliko se nije desilo »ništa nepravilno«. Bude li potrebno, zamoliću u svoje vrijeme da na to odgovori. Dokument je dugo bio u Liebknechtovim rukama, i Bracke ga je jedva dobio nazad. Liebknecht ga je htio zadržati sasvim za sebe, da bi ga upotrijebio pri definitivnoj redakciji programa. Na koji način, to se vidi.

Lafargueov članak mi pošalji preporučeno u krstopletu kao rukopis: ja ću već tu stvar dovesti u red. Uostalom, njegov članak o Padlewskom bio je sasvim dobar i veoma koristan nasuprot izvrtanjima »Vorwärts«-a o francuskoj politici. Uopće, Wilhelm[16] tu nema sreće. On svugdje ističe francusku republiku, a njegov korespondent, koga je specijalno angažirao, Guesde, svugdje je nemilice kritikuje.

Izjava frakcije[17], koju najavljuje Sch., ostavlja me sasvim ravnodušnim. Ako žele, spreman sam im potvrditi da nisam navikao na to da od njih molim dozvolu. Da li je njima objavljivanje po volji ili nije, to mi je sasvim svejedno. Pravo da iskazuju svoje nepovoljno mišljenje o ovom ili onom rado im ostavljam. Ako stvar ne ispadne tako da

---

[15] Engels aludira na Lassallov spis »Sistem stečenih prava« (System der erworbenen Rechte«) Leipzig, 1861. *Prev.*

[16] Wilhelm Liebknecht. *Prev.*

[17] Engels ima u vidu socijaldemokratsku frakciju u Rajhstagu. *Prev.*

bih bio apsolutno prinuđen upuštati se u nju, ne mislim uopće da odgovaram. Pričekaćemo dakle.

Bebelu neću pisati i zbog toga jer on, prvo, sam mora da mi kaže kakvo je njegovo konačno mišljenje o toj stvari, a drugo — svaki zaključak frakcije nosiće potpise svih, bez obzira da li je neko glasao za nj ili nije. Uostalom, Bebel se vara ako misli da ću dopustiti da budem uvučen u neku ogorčenu polemiku. Za takvo što morali bi najprije da iziđu s neistinama itd. preko kojih ne bih mogao da pređem. Naprotiv, ja sam formalno sav prožet pomirljivošću, nemam nikakvog razloga da se ljutim, i gorim od želje da podignem bilo kakav most — pontonski, na nogarima, gvozdeni ili kameni, čak zlatni — preko eventualne provalije ili jaza koji Bebel nazire u daljini.

Čudnovato! Sada Sch. piše o mnogim starim lasalovcima koji su ponosni na svoju lasalovštinu — a kad su bili ovdje, govorili su u jedan glas: nema više lasalovaca u Njemačkoj. To je upravo bio jedan od glavnih razloga koji je raspršio mnogu moju sumnju. A sad dolazi Bebel i nalazi da će veliki broj najboljih drugova biti teško povrijeđen. No, onda je trebalo prikazati stvari onakve kakve su bile.

Uostalom, ako se sad, poslije petnaest godina, ne smije otvoreno govoriti o teoretskim glupostima Lassallovim i njegovom proroštvu — kad će se onda smjeti?

A sama partija, direkcija, frakcija i tutti quanti[18] zaštićeni su zakonom protiv socijalista od svakog prijekora, osim od prijekora da su takav program prihvatili (taj prijekor se ne može mimoići). Dok je taj zakon bio na snazi, svaka revizija bila je isključena. Čim je ukinut, oni stavljaju reviziju na dnevni red. Dakle, šta se još hoće?

A potrebno je i to da ljudi najzad prestanu jedanput da s partijskim funkcionerima — svojim slugama — vječno postupaju u rukavicama i da pred njima, kao pred nepogrešivim birokratima, stoje pokorno umjesto kritički.

Tvoj F. E.

---

18 — svi zajedno. *Prev.*

PISMO F. SORGEU

London, 11. februara 1891.

Dragi Sorge,

Pismo 16. januara primio...

Marxov članak u »New Zeit«-u si pročitao. On je u početku kod socijalističkih vlastodržaca u Njemačkoj izazvao veliku srdžbu, koja se, izgleda, već nešto stišava. Naprotiv, u samoj partiji — izuzevši stare lasalovce — izazvao je veliku radost. Berlinski dopisnik bečkog »Arbeiter-Zeitung«-a, koji ti šaljem *idućom* poštom, formalno mi zahvaljuje za uslugu koju sam učinio partiji (mislim da je to Adolf Braun, šurak Viktora Adlera i Liebknechtov pomoćni redaktor kod »Vorwärts«-a). Liebknecht je, prirodno, bijesan, jer cijela kritika specijalno je ciljala na njega, a on je bio otac koji je, zajedno sa krpiguzom Hasselmannom, stvorio truli program. Razumijem kakvo je zaprepašćenje u početku obuzelo ljude koji su insistirali na tom da od »drugova« budu dohvatani samo izvanredno nježno kad su ovog puta bili tretirani ovako »sans façon«[19] a njihov program razobličen kao čista glupost. Karl Kautsky, koji se u cijeloj stvari veoma odvažno ponio, piše mi o postojanju namjere da se objavi ukaz frakcije u kojem će biti rečeno da je spis objavljen bez njihova znanja i da ga oni ne odobravaju. Ovo veselje mogu sebi da učine. Međutim, možda do toga neće ni doći ako se odobravajući glasovi iz partije budu množili i ako oni budu vidjeli da se vikom o »oružju koje time neprijatelju dajemo u ruke protiv nas samih« neće daleko doći.

Međutim me gospoda bojkotiraju, a to mi je sasvim pravo, jer mi to ušteđuje mnogi gubitak vremena. Suviše dugo to ionako neće trajati...

Tvoj F. E.

PISMA K. KAUTSKOM

London, 23. februara 1891.

Dragi Kautsky,

Moju hitnu čestitku od prekjuče svakako si primio. Dakle, sad opet na započeti razgovor, na Marxovo pismo.

---

[19] — bez ustručavanja. *Prev.*

Bojazan da će ono dati oružje u ruke protivnicima bila je neosnovana. Pakosne insinuacije mogu se izmišljati o svemu i svačemu, ali ipak, sve u svemu, utisak kod protivnika bio je potpuna zapanjenost tom nemilosrdnom samokritikom i osjećanje: kakvu unutrašnju snagu mora imati partija koja može sebi tako nešto dozvoliti! To izlazi iz protivničkih listova koje si mi ti poslao (najljepša hvala!) i onih koje sam na drugi način dobio. I, otvoreno da kažem, to mi je i bio cilj kad sam objavljivao dokument. Da on ponekog u prvi moment mora vrlo neprijatno pogoditi — to sam ja znao, ali to se nije moglo izbjeći, i stvarni sadržaj je to, u mojim očima, više nego kompenzirao. Znao sam i da je partija dosta jaka da to izdrži i računao sam da će ona danas moći da podnese i taj, prije 15 godina upotrijebljeni, otvoreni način izražavanja; da će biti moguće s opravdanim ponosom ukazati na to mjerenje snage i reći: gdje je druga partija koja smije uraditi nešto tako? Ovo se međutim prepustilo saskom i bečkom »Arbeiter Zeitung«-u i »Züricher Post«-u.

Kad ti u broju 21. »Neue Zeit«-a uzimaš na sebe odgovornost za objavljivanje, onda je to vrlo lijepo od tebe, ali ne zaboravi da sam prvi podstrek dao ja, i uz to te u nekoj mjeri prinudio da to uradiš. Zato polažem pravo na to da glavnu odgovornost snosim ja. Što se tiče pojedinosti, o njima uvijek mogu postojati različita mišljenja. Ja sam precrtao i izmijenio sve što ste ti i Dietz tražili, i da je Dietz još više precrtao, ja bih i u tom slučaju bio koliko je moguće kulantan; o tome sam vam uvijek davao dokaza. Ali što se tiče glavnoga, bila je *moja dužnost* da stvar objavim čim je program bio stavljen na diskusiju. Naročito sada, poslije Liebknechtova referata u Halleu, u kome on svoje izvatke iz nje dijelom upotrebljava kao svoje vlasništvo, bez ikakva ženiranja, dijelom, naprotiv, polemizira protiv nje ne spominjući je. Marx bi bezuvjetno toj preradi suprotstavio original, i ja sam bio dužan da to učinim umjesto njega. Na žalost, tada još nisam imao sam dokument, njega sam našao tek mnogo kasnije, poslije dugog traženja.

Veliš da ti Bebel piše o tome da je način na koji Marx tretira Lassalla stvorio zlu krv kod starih lasalovaca. Može biti. Ljudi ne znaju pravo stanje stvari, a izgleda da nije

ništa ni urađeno da im se ono objasni. Što ovi ljudi ne znaju da se cijela Lassallova veličina zasnivala na tome što mu je Marx dozvoljavao da se godinama kiti rezultatima Marxovih ispitivanja kao svojim vlastitim, i da ih uz to zbog svog nedovoljnog poznavanja ekonomije izvrće, to nije moja krivica. Ali ja sam literarni izvršilac Marxova testamenta i kao takav imam i svoje dužnosti.

Lassalle pripada istoriji ima već 26 godina. Ako je za vrijeme izuzetnog zakona istorijska kritika o njemu šutjela, vrijeme je najzad da ona dođe do svog prava i da se rasvijetli Lassallov stav prema Marxu. Legenda koja obavija pravi lik Lassalla i uzdiže ga do neba ne može da bude partijski simbol vjere. Ma koliko se visoko cijenile Lassallove zasluge za pokret, njegova istorijska uloga u pokretu ostaje dvojaka. Socijalista Lassalla prati u stopu Lassalle demagog. Iz agitatora i organizatora Lassalla svugdje izbija advokat koji vodi proces Hatzfeldtove[20]: isti cinizam u izboru sredstava, ista sklonost da se okruži sumnjivim i korumpiranim ljudima koji se kao slijepo oruđe mogu iskoristiti odnosno odbaciti. Do 1862. u praksi specifično pruski vulgarni demokrat s jakim bonapartističkim simpatijama (baš sad sam pregledao njegova pisma Marxu), on je iznenada, iz čisto ličnih razloga, okrenuo drugim pravcem i počeo svoju agitaciju; i nisu prošle ni dvije godine, a on je već tražio da radnici stanu na stranu monarhije protiv buržoazije i počeo je sa sebi bliskim po karakteru Bismarckom da šuruje na jedan način koji bi morao dovesti do stvarne izdaje pokreta da nije bio, na svoju sreću, u pravi čas ustrijeljen. U njegovim agitacionim spisima tačne stvari, koje je uzeo od Marxa, toliko su protkane vlastitim, i po pravilu pogrešnim, Lassallovim zaključcima da se jedno od drugog gotovo ne može odvojiti. Dio radnika koji se Marxovim sudom osjeća pogođen poznaje samo dvije godine Lassallove agitacije, pa i njih — samo gledajući kroz obojene naočari. Ali istorijska kritika ne može pred takvim predrasudama stajati vječito sa šeširom u ruci. Moja je dužnost bila da najzad jedanput stvorim čistu situaciju što se tiče odnosa između Marxa i Lassalla. To se do-

[20] Riječ je o brakorazvodnoj parnici grofice Hatzfeldt koju je Lassalle, kao advokat, vodio od 1845. do 1854. *Prev.*

godilo. Zasad mi je to dovoljno. Osim toga, sad imam drugih poslova. A objavljeni bezobzirni Marxov sud o Lassallu sâm će već učiniti svoje i okuražiti druge. Ali ako budem na to prinuđen, onda mi ne ostaje drugi izbor: moraću da jednom zauvijek razbijem legendu o Lassallu.

Što su se u frakciji čuli glasovi da »Neue Zeit« treba podvrgnuti cenzuri, to je zaista divno. Pojavljuju li se još duhovi frakcijske diktature iz doba zakona protiv socijalista (diktature koja je bila nužna i odlično vođena) ili su to sjećanja na pokojnu čvrstu organizaciju von Schweitzera? Zaista je briljantna ideja — njemačku socijalističku nauku, pošto se oslobodila Bismarckova zakona protiv socijalista, staviti pod novi zakon protiv socijalista koji treba da bude isfabriciran i proveden u život od samog partijskog vodstva. Uostalom, sama priroda se pobrinula da drveće ne raste do neba.

Članak u »Vorwärts«-u[21] ne uzbuđuje me mnogo. Pričekaću dok Liebknecht iznese cijelu stvar i onda ću odgovoriti na jedno i na drugo, po mogućnosti u prijateljskom tonu. U članku u »Vorwärts«-u treba ispraviti samo neke netačnosti (npr. da mi nismo htjeli ujedinjenje, da događaji nisu dali Marxu za pravo itd.) i potvrditi ono što je samo po sebi razumljivo. S tim odgovorom mislim završiti diskusiju sa svoje strane, ukoliko ne budem prinuđen na dalje korake novim napadima ili netačnim tvrđenjima.

Reci Dietzu da radim na »Porijeklu«[22]. Ali evo danas mi piše Fischer i traži i on tri nova predgovora!

Tvoj F. E.

---

[21] U tom članku, objavljenom u »Vorwärts«-u od 13. februara 1891. reproducira se pod naslovom »Marxovo pismo o programu« oficijelni stav Direkcije partije prema »Kritici Gotskog programa«. Članak je osuđivao Marxovu ocjenu Lassalla, a partiji upisivao u zaslugu što je ova, uprkos Marxovoj kritici, usvojila nacrt programa i što su vođe ajzenahovaca savjetima takvog naučnog autoriteta kao što je Marx suprotstavili »kategoričko Ne!« *Prev.*

[22] Riječ je o pripremanju četvrtog izdanja Engelsove knjige »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, koje je izašlo 1891. *Prev.*

PISMO F. SORGEU

London, 4. marta 1891.

Dragi Sorge,

Primio sam tvoje pismo od 19. februara. U međuvremenu zacijelo si čuo još i više o velikom negodovanju socijaldemokratske frakcije zbog objavljivanja Marxove kritike programa u »Neue Zeit«-u. Stvar još nije legla. Puštam zasad da se ljudi blamiraju, a u tom pogledu je Liebknecht u »Vorwärts«-u prilično uradio. Kad bude vrijeme, ja ću, razumije se, odgovoriti, ali teško da će to moći da prođe bez nepotrebne svađe, bez tihe ironije. Prirodno, svi ljudi koji teoretski nešto znače stoje na mojoj strani — moram samo da izuzmem Bebela, koji u stvari ni nema sasvim krivo što se osjeća povrijeđenim — ali to je bilo neizbježno. Zbog prevelike zaposlenosti »Volkszeitung« nisam vidio već četiri nedjelje, ne znam, dakle, da li je u Americi bilo refleksnih munja — u Evropi se pjenuše lasalovski ostaci, a tih ima dosta...

Tvoj F. E.

PISMO A. BEBELU

London, 1/2. maja 1891.

Dragi Bebele,

Odgovaram danas na oba tvoja pisma, od 30. marta i od 25. aprila. S radošću sam pročitao da je Vaš srebrni pir lijepo protekao i izazvao želju za budućim zlatnim. Da ga oboje doživite, želim Vam od srca. Nama si još dugo potreban, pošto je mene — da se izrazim riječima starog Dessauera — đavo odnio.

Moram da se vratim, nadam se posljednji put, na Marxovu kritiku programa. Da »protiv objavljivanja samog po sebi *niko* nije protestirao«, moram da osporim. Liebknecht ne bi *nikada* na nj dobrovoljno pristao i učinio bi sve da ga spriječi. Ova kritika toliko mu od 1875. leži u želucu da na nju misli čim je riječ o »programu«. Čitav njegov govor u Halleu vrti se oko nje. Njegov naduven članak u »Vorwärts«-u samo je izraz njegove zle savjesti zbog te iste kritike. I faktično je ona u prvom redu uperena protiv njega. Mi smo gledali a još i sad gledam na njega kao na oca programa

ujedinjenja — s njegove *trule* strane. I baš taj moment opredijelio me je za jednostrano istupanje. Da sam mogao samo s tobom do kraja raspraviti stvar i zatim odmah poslati K. Kautskomu radi štampanja, složili bismo se u roku od dva sata. Ali ovako sam smatrao tebe — lično i partijski — obaveznim da konsultiraš i Liebknechta. Znao sam šta će tada doći. Ili sprečavanje objavljivanja, ili otvoren spor, bar kroz neko vrijeme, pa i s tobom ako ipak istupim. Da nisam imao krivo, dokazuje mi ovo: budući da si ti 1. aprila izašao iz zatvora, a dokument je datiran tek 5. maja, jasno je — do drukčijeg objašnjenja — da je tebi stvar bila *namjerno zatajena*, a to je mogao da izvede samo *Liebknecht*. A ti za volju blaženog mira dopuštaš da on širi po svijetu laž da stvar nisi dobio da vidiš zbog toga što si sjedio u zatvoru. I tako bi ti prije štampanja imao obzira prema njemu, da izbjegneš skandal u Direkciji. Smatram to objašnjivim, ali se nadam da ćeš onda i ti smatrati objašnjivim što sam uzeo u obzir da bi tako po svoj prilici bilo postupljeno.

Upravo sam stvar još jedanput pregledao. Možda se moglo još ponešto izostaviti a da cjelina ne trpi štetu. Ali *mnogo* se zacijelo nije moglo. Kakva je bila situacija? Znali smo isto tako dobro kao i vi, i kao na primjer »Frankfurter Zeitung« od 9. marta 1875, koji sam našao, da je prihvaćanjem nacrta od strane ovlaštenih *stvar* bila *odlučena*. Stoga je Marx napisao stvar da bi spasao svoju savjest, »Dixi et salvavi animam meam«[23] stoji kao svjedočanstvo na kraju teksta i bez ikakve nade u uspjeh. Zato Liebknechtovo hvalisanje kategoričkim »Ne« nije drugo do čista renomaža, a on to i zna. Ako ste u izboru vaših predstavnika pogriješili i zatim, da čitavo ujedinjenje ne bi propalo, morali progutati program, vi ne možete zaista imati ništa protiv toga da se sada, *poslije 15 godina*, objavi upozorenje koje ste primili prije konačne odluke. To vas ne žigoše ni kao glupake ni kao varalice, osim ako u vašim službenim postupcima polažete pravo na nepogrešivost.

U svakom slučaju, ti nisi upozorenje pročitao. Pa i to je objavljeno, i tako si ti u izuzetno povoljnom položaju prema

---

[23] Rekoh i spasoh dušu svoju (tj. izvršio sam svoju dužnost). *Prev.*

drugima, koji su upozorenje pročitali a ipak se nacrtu pokorili.

Popratno pismo smatram veoma važnim. Jer u njemu se izlaže jedino pravilna politika. Paralelna akcija kroz jedno probno vrijeme, to je bilo jedino što vas je moglo spasiti od trgovine principima. Ali Liebknecht nije ni po koju cijenu htio da mu izmakne slava da je izvršio ujedinjenje, pa je pravo čudo da u svojim koncesijama nije otišao još dalje. On je još davno iz buržoaske demokratije ponio i zadržao opsesiju ujedinjenja.

Da su lasalovci došli zato što su morali doći, zato što se cijela njihova partija raspadala u komade, zato što su njihove vođe bili lopuže ili magarci za kojima mase više nisu htjele da idu, to se u biranoj blagoj formi može danas kazati. Njihova »čvrsta organizacija« svršila je, prirodno, u potpunom rasulu. Smiješno je, dakle, kad Liebknecht prihvatanje Lassallovih dogmi en bloc[24] opravdava time što su lasalovci žrtvovali svoju čvrstu organizaciju — tu više nije bilo ničega da se žrtvuje!

Čudiš se otkuda potječu nejasne i zbrkane fraze u programu? Pa one su upravo otjelovljeni Liebknecht, zbog njih smo se godinama prepirali i njima se on oduševljava. On je teoretski uvijek bio nejasan, i naše oštro formuliranje za njega je još i danas pravi užas. Naprotiv, zvučne fraze, pri čemu čovjek može da misli sve moguće ili pak ništa, to on kao nekadašnji član Narodne stranke još i danas voli. Ako su tada nejasni Francuzi i Amerikanci govorili o »oslobođenju rada« umjesto radničke *klase*, jer nisu bolje umjeli, i ako se čak u dokumentima Internacionale ovdje-ondje moralo govoriti jezikom tih ljudi, to je bio dovoljan razlog za Liebknechta da način izražavanja njemačke partije nasilno vrati na tu istu pređenu tačku. A ne može se nipošto reći »protivno svom boljem znanju«, jer on zaista nije bolje znao i nisam siguran da to ne vrijedi još i danas. U svakom slučaju, on još i danas svaki čas pada u stari nejasni način izražavanja — taj se, svakako, može retorički lakše upotrijebiti. A pošto mu je bar isto toliko bilo stalo do ekonomskih po-

---

[24] — u cjelini, đuture. *Prev.*

stavki, koje nije jasno razumio, bio je nesumnjivo pošten kad je mislio da je trampljenjem demokratskih simbola vjere za Lassallove dogme učinio sjajan posao.

Što se tiče napada na Lassalla, oni su za mene bili, kao što sam vam rekao, najvažnije. Prihvaćanjem *svih* bitnih Lassallovih ekonomskih fraza i zahtjeva ajzenahovci su *faktično postali lasalovci*, bar u pogledu programa. Lasalovci nisu ništa, ama baš ništa žrtvovali od onog što su mogli da održe. Da biste pobjedu lasalovaca upotpunili, vi ste rimovanu moralizirajuću frazu, kojom gospodin Audorf slavi Lassalla, učinili svojom partijskom pjesmom. Za vrijeme 15 godina zakona protiv socijalista nije, razumije se, postojala mogućnost da se unutar partije istupi protiv Lassallova kulta. Tome je trebalo učiniti kraj, i tome sam ja dao podstreka. Neću više dozvoljavati da se lažna slava Lassallova održava i nanovo propovijeda *na račun Marxov*. Ljudi koji su još lično poznavali Lassalla i divili mu se — rijetki su, a kod svih ostalih kult Lassalla je *čisto umjetni*, stvoren našim prešutnim toleriranjem protivno boljem znanju, i zato nema čak ni opravdanje lične privrženosti. Na neiskusne i novodošle uzelo se dovoljno obzira time što je stvar objavljena u »Neue Zeit«-u. No ja uopće ne mogu priznati da u takvim stvarima istorijska istina treba da odstupi — poslije 15 godina jagnjeće strpljivosti — pred konvencijom i mogućnošću uvrede unutar partije. Da se pri tome svaki put povređuju valjani ljudi, to se ne da izbjeći. A isto tako ni to da oni gunđaju. I ako oni tada kažu da je Marx bio zavidan Lassallu, i ako njemački listovi i čak (!!) čikaški »Vorbote« (koji u Čikagu piše za veći broj specifičnih lasalovaca nego što ih ima u čitavoj Njemačkoj) tako nešto prihvaćaju, to me dira manje od uboda buhe. Govorili su nam u lice i malo drukčije stvari, pa smo prešli na dnevni red. Primjer je dan, a on pokazuje da je Marx svetog Ferdinanda Lassalla grubo dohvatio, i to je zasad dosta.

A sada još jedno: otkad ste pokušali da objavljivanje silom spriječite i otkad ste »Neue Zeit«-u uputili upozorenja da će u slučaju ako se nešto takvo ponovi možda biti i partijski podržavljen i stavljen pod cenzuru, mora mi se eksproprijacija cijele vaše štampe od strane partije pokazati u neobičnoj svjetlosti. Čime se vi razlikujete od Puttkamera

ako u svojim vlastitim redovima uvodite zakon protiv socijalista? Meni lično može to biti prilično svejedno, nijedna partija ni u jednoj zemlji ne može me osuditi na šutnju ako sam se odlučio da govorim. Ali htio bih ipak da razmislite ne biste li učinili bolje da budete nešto manje osjetljivi, a u postupcima nešto manje — pruski. Vama — partiji — *potrebna je* socijalistička nauka, a ova ne može da živi bez slobode kretanja. Tu se s neprijatnostima treba pomiriti, a najbolje to učiniti s dostojanstvom, bez praćakanja. Već jedna, makar i samo slaba, napetost, a kamoli pukotina između njemačke partije i njemačke socijalističke nauke bila bi nesreća i besprimjerna blamaža. Da Direkcija, odnosno ti lično, zadržava i mora da zadrži znatan *moralni* utjecaj na »Neue Zeit« i na sve što inače izlazi, samo je po sebi razumljivo. Ali to može i mora da vam bude dovoljno. U »Vorwärts«-u se uvijek hvalite nepovredivom slobodom diskusije, ali se od toga mnogo ne primjećuje. Ne možete zamisliti kako takva sklonost prema nasilnim mjerama izgleda čovjeku ovdje u inozemstvu, gdje smo se navikli da vidimo kako se najstariji šefovi partije unutar vlastite partije strogo pozivaju na odgovornost (na primjer torijevska vlada od strane lorda Randolpha Churchilla). A onda ne smijete zaboraviti da disciplina u jednoj velikoj partiji ne može nipošto biti tako čvrsta kao u nekoj maloj sekti, i da zakon protiv socijalista, koji je lasalovce i azjenahovce zbio zajedno (po Liebknechtu je to, doduše, učinio njegov sjajni program!) i takvo zbijanje učinio nužnim, više ne postoji.

Uh! Tako bi, eto, ta stara priča bila svršena, a sada o nečem drugom...

Pozdravi svoju ženu, Paula[25], Fischera, Liebknechta i tutti quanti[26].

Tvoj F.E.

(Preveo ZVONKO TKALEC)

---

[25] Paula Singera. *Prev.*
[26] — sve zajedno. *Prev.*

F. Engels

KRITIKA NACRTA ERFURTSKOG PROGRAMA

ENGELS KAUTSKOM

Rajd (Ryde), 29. juna 1891.

Dragi Kautsky,

Sklonio sam se na nekoliko dana ovdje, kod Pumpsa, jer se već teško disalo od poslova koji su me zaokupili. Upravo sam sjedio srećan i zadovoljan na grupnom braku, kad mi je došao na vrat partijski program, a njega sam se morao da prihvatim. Htio sam najprije nešto oštrije formulisati motive u uvodu, ali zbog nedostatka vremena nisam stigao da to uradim, a činilo mi se i važnijim da analiziram djelimice izbježne, a djelimice neizbježne nedostatke političkog dijela, jer sam kod toga našao priliku da udarim po miroljubivom oportunizmu »Vorwärts«-a i bodro-mirno-veselo-slobodnom[1] »urastanju« stare svinjarije »u socijalističko društvo«. Međutim, kako čujem, ti si predložio nov uvod, utoliko bolje...

---

[1] U originalu: frisch-fromm-fröhlich-frei. Tako je glasila deviza nemačkog Gimnastičkog saveza. *Prev.*

KRITIKA SOCIJALDEMOKRATSKOG NACRTA PROGRAMA 1891. GODINE

Sadašnji nacrt razlikuje se u vrlo povoljnom smislu od dosadašnjeg programa. Jaki ostaci preživjele tradicije — i specifično lasalovske i vulgarnosocijalističke — uglavnom su odstranjeni; sa svoje teoretske strane nacrt stoji, u cjelini uzevši, na osnovi današnje nauke i sa te osnove može se o njemu diskutovati.

Dijeli se na tri odjeljka: I. Motivi, II. Politički zahtjevi, III. Zahtjevi radničke zaštite.

I. *Motivi u deset alineja*

Uopšte uzev, motivi pate od pokušaja da se spoje dvije nespojive stvari: da budu i program i *komentar* programu. Strahuje se da nešto neće biti dovoljno jasno ako bude kratko i jezgrovito, pa se zato umeću objašnjenja, koja stvar čine opširnom i razvučenom. Po mom mišljenju, program treba da bude što kraći i precizniji. Ako se u njemu čak i nađe poneka strana riječ ili poneka rečenica koja se ne može odmah shvatiti u čitavom njenom domašaju, ne mari ništa. Predavanje na skupovima i pismeno objašnjavanje u štampi učiniće ovdje sve ono što je potrebno, i kratka, pregnantna rečenica, kad se jednom shvati, urezaće se u pamet, postaće parola, a to se s opširnijim razjašnjavanjem ne dešava nikad. Obzirima popularnosti ne treba žrtvovati odviše, ne treba potcjenjivati umnu obdarenost i stepen obrazovanosti naših radnika. Oni su razumjeli mnogo teže stvari nego što za njih može da predstavlja i najkraći, najzbijeniji program; pa iako je u vrijeme zakona protiv socijalista pot-

puno izgrađivanje novodošlih masa bilo takođe otežavano a mjestimično i spriječeno, sve ovo će sada, kad se naši propagandni spisi mogu opet nesmetano čuvati i čitati, brzo biti nadoknađeno pod rukovodstvom starih masa.

Pokušaću da cio taj odjeljak formulišem nešto kraće, pa ako mi to pođe za rukom, priložiću ga ili poslati naknadno, a sad prelazim na pojedine, od 1 do 10 numerisane alineje. U *Prilogu I* moji predlozi su stavljeni u nacrt.

Alineja 1. »Odvajanje« itd. »Rudnici, jame, majdani« (»Bergwerke, Gruben, Minen«) — tri riječi za *jednu* stvar; dvije bi trebalo da otpadnu. Ja bih ostavio r dnici (Bergwerke), koji se kod nas tako zovu i kad su u potpunoj ravnici, i sve bih označio ovom najuobičajenijom riječju. Ali zato bih dodao: »željeznice i druga saobraćajna sredstva«.

Alineja 2. Ovdje bih stavio: »U rukama *svojih prisvajača* (ili *svojih posjednika)* društvena sredstva za rad«, a tako isto iza toga: »zavisnost... od posjednikâ (ili prisvajačâ) sredstava za rad« itd.

Da su gospoda ove stvari prisvojila kao »isključiv posjed«[2], rečeno je već ad 1. i može se ovdje ponoviti samo ako se baš insistira na tome da se unese riječ »monopolisti«. Ni jedna ni druga riječ ni najmanje ne poboljšavaju smisao. A ono što je u programu suvišno, to ga slabi.

»Sredstva za rad koja su *potrebna* za *opstanak* društva«: to su uvijek ona koja upravo postoje. Prije parne mašine moglo se biti bez nje, sad se to više ne bi moglo. A pošto su danas sva sredstva za rad neposredno ili posredno — bilo po svojoj konstrukciji bilo kroz društvenu podjelu rada — *društvena sredstva za rad*, ove četiri riječi dovoljno izražavaju ono što u svakom momentu postoji, izražavaju tačno i bez nepravilnog uzgrednog značenja.

Ako se završetak alineje oslanja na motive Statuta Internacionale, onda bih više bio za to da to bude sasvim: »socijalne bijede (to je broj 1), duhovnog kržavljenja i političke zavisnosti«. Fizičko kržavljenje sadržano je u socijalnoj bijedi, a politička *zavisnost* je činjenica, dok je politička *bespravnost* deklamatorska fraza od samo *relativnog* važenja i kao takva ne spada u program.

---

[2] U originalu: *Alleinbesitz*, njemačka riječ za monopol. *Prev.*

Alineja 3. Prvu rečenicu treba, po mom mišljenju, izmijeniti. »Pod *gospodstvom monopolista*«. Prvo, ono što slijedi je ekonomska činjenica koju treba ekonomski objasniti. Međutim, izraz *gospodstvo monopolista* stvara privid kao da je tome uzrok *političko* gospodstvo te pljačkaške bande. Drugo, među ove monopoliste spadaju ne samo »kapitalisti i veleposjednici« (šta će tu iza njih buržuji? Jesu li oni treća klasa monopolista? Jesu li veleposjednici takođe »buržuji«? Treba li, kad je već riječ o veleposjednicima, ignorisati ogromne ostatke feudalizma, koji čitavoj našoj političkoj svinjariji u Njemačkoj daju svoj specifično reakcionarni pečat?). I *seljaci i sitna buržoazija* takođe su »monopolisti«, bar još danas; ali oni se ne pojavljuju nigdje u cijelom programu, i zato se treba izražavati tako da oni uopšte ne budu uključeni u ovu sortu monopolista o kojoj je riječ.

»Nagomilavanje sredstava za rad i bogatstva koje stvaraju eksploatisani«. »Bogatstvo» se sastoji od: 1. sredstava za rad. 2. sredstava za život. Zato je negramatički i nelogično govoriti najprije o jednom dijelu bogatstva, a onda ne govoriti o drugom dijelu, nego o ukupnom bogatstvu, i spojiti ovo dvoje veznikom *i*.

»Narasta... u rukama *kapitalistâ* sa sve većom brzinom«. A gdje su mu sad »veleposjednici« i »buržuji«? Ako je ovdje dovoljno reći kapitalisti, dovoljno je i gore. Ako se pak ulazi u pojedinosti, onda uopšte nije dovoljno reći kapitalisti.

»Sve većim biva broj i sve većom *bijeda* proletera«. Rečeno ovako apsolutno, ovo nije tačno. Organizacija radnika, njihov otpor koji stalno raste, staviće možda rastenju *bijede* izvjesnu branu. Ali sigurno je da raste *nesigurnost egzistencije*. To bih ja umetnuo.

Alineja 4. »Odsustvo plana[3] koje ima svoj korijen u biću kapitalističke privatne proizvodnje« — zaslužuje jaku korekturu. Meni je poznata kapitalistička proizvodnja kao društvena forma, kao ekonomska faza, a kapitalistička *privatna* proizvodnja samo kao pojava koja se susreće, ovako ili onako, unutar te faze. Šta znači, u stvari, kapitalistička privatna proizvodnja? Proizvodnja od strane individualnog preduzetnika, a ta sve više i više postaje izuzetak. Kapitalistička pro-

---

[3] U originalu: *Planlosigkeit* = anarhičnost, nepostojanje ma kakvog plana. *Prev.*

izvodnja kroz *akcionarska društva* nije više *privatna* proizvodnja, nego proizvodnja za zajednički račun mnogih lica. A ako od *akcionarskih društava* pređemo na trustove, koji potčinjavaju sebi i monopolišu čitave industrijske grane, onda tu prestaje ne samo *privatna proizvodnja* nego i *odsustvo plana*. Neka se precrta *»privatna«*, i rečenica može za nuždu da prođe.

»Upropašćavanjem širokih slojeva naroda« — umjesto ove deklamatorske fraze, prema kojoj izgleda da još nismo prežalili upropašćivanje buržoazije i sitne buržoazije, naveo bih jednostavnu činjenicu: »koji upropašćivanjem gradskih i seoskih srednjih staleža — sitne buržoazije i sitnih seljaka — proširuju (ili produbljuju) jaz između posjednika i lišenih posjeda«.

U obje završne rečenice ista stvar je rečena dvaput. U Prilogu I dajem predlog za izmjenu.

Alineja 5. Umjesto »uzrokâ« treba da stoji »njegovih uzroka«, što je zacijelo samo omaška pri pisanju.

Alineja 6. *»Rudnici, majdani, jame«*, kao gore ad 1. Privatna proizvodnja kao gore ad 4. Ja bih rekao: »za pretvaranje sadašnje kapitalističke proizvodnje za račun pojedinaca ili akcionarskih društava u socijalističku proizvodnju za račun cijelog društva i po unaprijed određenom planu, za pretvaranje itd... i kojima se oslobođenje radničke klase, a s njom i oslobođenje svih članova društva bez izuzetka, jedino ostvaruje«.

Alineja 7. Rekao bih kao u Prilogu I.

Alineja 8. Umjesto »klasnosvjesnim«, što je, doduše, u našim krugovima lako razumljivo skraćenje, rekao bih u interesu opšteg razumijevanja i prevođenja na strane jezike: »radnicima koji su prožeti sviješću o svom klasnom položaju« ili nešto slično.

Alineja 9. Završna rečenica: »...i time sjedinjuje u jednoj ruci silu ekonomske eksploatacije i političkog ugnjetavanja«.

Alineja 10. Iza »klasnog gospodstva« nedostaje »i samih klasa«. Uništenje klasa je naš osnovni zahtjev, bez kojeg je uništenje klasnog gospodstva ekonomski besmislica. Umjesto »za jednako pravo svih« predlažem: »za jednaka prava i

jednake dužnosti« svih itd. *Jednake dužnosti* su za nas naročito bitna dopuna buržoaskodemokratskih *jednakih prava* i oduzimaju im specifično buržoaski smisao.

Završnu rečenicu: »U svojoj borbi... podesne«, radije bih precrtao. U svojoj neodređenosti: »koje su podesne da poboljšaju položaj *naroda* uopšte (ko je to?)«, ona može da obuhvati sve: zaštitne carine i slobodnu trgovinu, esnafe i slobodu industrije, hipotekarni kredit, banke za razmjenu, prinudno vakcinisanje i zabranu vakcinisanja, alkoholizam i borbu protiv rakij itd. Ono što ta rečenica *treba* da kaže, sadržano je već u prethodnoj rečenici, a da onda kad hoćemo sve uzimamo i svaki pojedini komad — ne treba da se posebno kaže; mislim da to slabi utisak. Ako pak tu rečenicu želimo da imamo kao prelaz ka pojedinačnim zahtjevima, onda bi se moglo reći otprilike ovako: »socijaldemokratija se zalaže za sve zahtjeve *koji je približavaju tom cilju«* (»mjere i institucije« kao ponavljanje precrtati), ili, što je još bolje, treba reći direktno o čemu se radi — da se mora nadoknaditi ono što je propustila da uradi buržoazija; u tom smislu stavio sam u Prilogu I završnu rečenicu, koju smatram važnom zbog mojih primjedaba u idućem odjeljku i radi motivacije predloga koje sam ondje dao.

II. *Politički zahtjevi*

Politički zahtjevi nacrta imaju jednu veliku manu. Ono što je zapravo trebalo da se kaže, *u njima se ne kaže.* Kad bi svim tim zahtjevima, od prvog do desetog, bilo udovoljeno, imali bismo, doduše, više različitih sredstava za postizanje političke glavne stvari, ali nikako i samu glavnu stvar. U odmjeravanju prava koja daje narodu i njegovom predstavništvu ustav Rajha je čista kopija pruskog ustava od 1850, ustava u kome je krajnja reakcija formulisana u paragrafima, u kome vlada ima svu stvarnu vlast, a komore čak ni pravo uskraćivanja poreza; ustava koji je u konfliktnom periodu[4]

[4] Period u kome se u Pruskoj državi vodila borba oko obnove i povećanja armije (1862—1866). Borba se svršila Bismarckovom pobjedom nad snagama koje su se tome protivile. *Prev.*

dokazao da je vlada mogla raditi od njega šta je htjela. Prava Rajhstaga su tačno ista kao prava pruske komore, i zato je Liebknecht nazvao taj Rajhstag smokvinim listom apsolutizma. Htjeti na bazi tog ustava i podjele na male državice koju on sankcioniše, na bazi Saveza Pruske i Rojs-Grajc-Šlajc-Lobenštajna, od kojih prva ima toliko kvadratnih milja koliko drugi kvadratnih colova, — htjeti na takvoj bazi sprovesti »pretvaranje svih sredstava za rad u zajedničku svojinu«, očigledna je besmislica.

Ali, dirati u to je opasno. A ipak se stvar mora, ovako ili onako, načeti. Koliko je to potrebno, pokazuje oportunizam koji baš sada uzima maha u velikom dijelu socijaldemokratske štampe. Iz straha od obnavljanja zakona protiv socijalista, zbog sjećanja na svakojake brzoplete izjave date za vrijeme važenja tog zakona, treba sad odjedanput da sadašnji zakonski poredak u Njemačkoj bude partiji dovoljan za sprovođenje svih njenih zahtjeva mirnim putem. Sebe i partiju ljudi obmanjuju da »današnje društvo urasta u socijalizam«, ne pitajući se da li ono time isto tako nužno ne prerasta svoju staru društvenu organizaciju, da li ono ne mora tu staru ljušturu isto onako nasilno razbiti kao što rak razbija svoju, i kao da ono ne mora u Njemačkoj osim toga da razbije okove još poluapsolutističkog i uz to neiskazano zamršenog političkog uređenja. Moguće je zamisliti da će staro društvo mirno urasti u novo u zemljama gdje narodno predstavništvo koncentriše svu vlast u sebi, gdje ustavnim putem možeš uraditi sve šta hoćeš čim imaš većinu naroda za sobom; u demokratskim republikama kao što su Francuska i Amerika, u monarhijama kao što je Engleska, gdje se o predstojećem otkupu od dinastije svakog dana diskutuje u štampi i gdje je ta dinastija protiv narodne volje nemoćna. Ali u Njemačkoj, gdje je vlada gotovo svemoćna, a Rajhstag i sva druga predstavnička tijela bez stvarne vlasti, — u Njemačkoj proglašavati tako nešto, i još bez ikakve potrebe, znači skinuti smokvin list s apsolutizma i sobom pokriti njegovu golotinju.

Takva politika može samo da sopstvenu partiju za duže vrijeme odvede s pravog puta. U prvi plan se guraju opšta, apstraktna politička pitanja i time prikrivaju najbliža konkretna pitanja, pitanja koja se u prvim krupnim događajima,

u prvoj političkoj krizi, sama stavljaju na dnevni red. Šta drugo može iz toga proizaći nego to da partija u odlučnom momentu najednom bude zbunjena, da o najpresudnijim tačkama vlada nejasnost i nejedinstvenost, jer se o tim tačkama nije nikad diskutovalo. Treba li da se ponovi ono što se u svoje vrijeme desilo sa zaštitnim carinama; tada se izjavljivalo da se to pitanje tiče samo buržoazije, a ni najmanje ne tangira radnike, pa je svak mogao glasati kako je htio, dok sada mnogi padaju u drugu krajnost i, iz suprotnosti prema buržujima koji su postali protekcionisti, nanovo podgrijavaju Cobdenova i Brightova pogrešna ekonomska tumačenja, i kao najčistiji socijalizam propovijedaju — najčistije mančesterstvo?

Ovo zaboravljanje velikih osnovnih gledišta radi trenunutnih interesa dana, ovo jurenje i posezanje za trenutnim uspjehom bez obzira na docnije posljedice, ovo žrtvovanje budućnosti pokreta za ljubav njegove sadašnjosti može da bude »pošteno« mišljeno, ali to jest i ostaje oportunizam, a »pošteni« oportunizam je možda najopasniji od svih. Koje su, dakle, škakljive, ali vrlo bitne tačke?

Prvo. Ako je išta izvjesno, onda je izvjesno to da naša partija i radnička klasa mogu doći na vlast samo pod formom demokratske republike. Ova je čak specifična forma za diktaturu proletarijata, kao što je već pokazala velika francuska revolucija. Nemoguće je zamisliti da bi naši najbolji ljudi trebalo da postanu, kao Miquel, ministri pod jednim kajzerom.

No čini se da legalno ne može da se zahtjev republike stavi direktno u program, iako je to čak pod Lujem Filipom bilo dopušteno u Francuskoj, isto onako kao danas u Italiji. A činjenica da se u Njemačkoj ne smije postaviti čak ni otvoreno republikanski partijski program dokazuje koliko je grdna iluzija da se u njoj republika može ostvariti lagodno — mirnim putem, pa i ne samo republika nego čak i komunističko društvo.

Međutim, republika se u krajnjem slučaju može zaobići. Ali ono što je po mom mišljenju trebalo da uđe i što može da uđe — to je zahtjev *koncentracije čitave političke vlasti u rukama narodnog predstavništva*. To bi zasad bilo dovoljno ako se ne može ići dalje.

Drugo. Rekonstrukcija Njemačke. S jedne strane, podjela na male državice mora biti odstranjena — pokušajte revolucionisati društvo dok postoje bavarsko-virtemberška rezervatna prava, a karta Tiringije, na primjer, pokazuje današnju jadnu sliku. S druge strane, Pruska mora prestati da postoji, mora da se rastvori u samoupravnim pokrajinama, kako specifično prustvo ne bi i dalje pritiskivalo Njemačku. Podjela na male državice i specifično prustvo dvije su strane one suprotnosti u kojoj je sad Njemačka sapeta, pri čemu jedna strana uvijek mora da služi drugoj kao opravdanje i razlog za postojanje. Šta treba da dođe na njihovo mjesto? Po mom mišljenju, proletarijat može upotrijebiti samo formu jedne i nedjeljive republike. Federativna republika je na ogromnoj teritoriji Sjedinjenih Država još i sad, u cjelini uzevši, nužnost, mada na istoku već postaje smetnja. Ona bi bila napredak u Engleskoj, gdje na dva ostrva žive četiri nacije i gdje, uprkos tome što je parlament jedan, već sada postoje naporedo tri sistema zakonodavstva. U maloj Švajcarskoj federativna republika je već davno postala smetnja, podnošljiva samo zato što se Švajcarska zadovoljava time da bude čisto pasivan član evropskog sistema država. Za Njemačku bi federalističko pošvajcarenje bilo ogroman korak nazad. Savezna država razlikuje se od jedinstvene države u dvije tačke: jedna je u tome što svaka pojedina država koja se nalazi u Savezu, svaki kanton, ima svoje vlastito građansko i krivično zakonodavstvo i ustrojstvo sudova, druga je u tome što pored doma narodnih predstavnika postoji dom predstavnika država, u kome svaki kanton, bio veliki ili mali, glasa kao takav. Prvo smo srećno savladali i nećemo biti tako naivni da to ponovo uvodimo, a drugo imamo u Saveznom vijeću, bez čega možemo da budemo sasvim lijepo, jer uopšte naša »Savezna država« predstavlja već prelaz k jedinstvenoj državi. I nije naše da revoluciju odozgo, izvršenu 1866. i 1870, poništavamo, nego da joj damo potrebnu dopunu i korekturu pokretom odozdo.

Dakle, jedinstvena republika. Ali ne u smislu današnje francuske republike, koja nije ništa drugo do 1798. godine osnovano carstvo bez cara. Od 1792. do 1798. svaki francuski departman, svaka opština imala je potpunu samo-

upravu po američkom uzoru, a to moramo imati i mi. Kako treba organizovati samoupravu i kako se može bez birokratije, pokazala nam je Amerika i prva francuska republika, a još danas pokazuju Australija, Kanada i druge engleske kolonije. A takva pokrajinska i opštinska samouprava mnogo je slobodnija nego, na primjer, švajcarski federalizam, gdje je kanton, doduše, veoma nezavisan prema Savezu, ali i prema srezu i opštini. Kantonske vlade postavljaju sreske štathaltere i prefekte, što je u zemljama engleskog jezika sasvim nepoznat slučaj i što mi u budućnosti nećemo kod sebe nikako trpjeti, baš kao ni pruske landrate i regirungsrate.

Od svih ovih stvari malo što će smjeti da uđe u program. Ja ih i pominjem uglavnom zato da bih okarakterisao prilike u Njemačkoj, gdje se tako nešto ne može glasno kazati, a time ujedno i iluziju koja bi htjela da takve prilike legalnim putem prevede u komunističko društvo. I dalje, da bih podsjetio Direkciju partije da ima još i drugih važnih političkih pitanja osim direktnog narodnog zakonodavstva i besplatnog pravosuđa, bez kojih, na kraju krajeva, takođe možemo ići naprijed. Pri opštoj neizvjesnosti mogu ta pitanja prekonoć postati goruća, a šta onda ako o njima nismo diskutovali, ako se o njima nismo sporazumjeli?

Ali ono što može doći u program, i što bar indirektno može služiti kao nagovještaj onoga što ne može da se kaže, jeste zahtjev:

»Puna samouprava u pokrajini, okrugu i opštini preko činovnika biranih na temelju opšteg prava glasa. Ukidanje svih od države naimenovanih lokalnih i pokrajinskih vlasti«.

Da li se još šta od tačaka o kojima smo upravo diskutovali može formulisati kao programski zahtjev, ja ovdje ne mogu da ocijenim tako dobro kao vi tamo. No bilo bi poželjno da se o tim pitanjima diskutuje u partiji, prije nego što bude prekasno.

1. Razliku između »izbornog prava i prava glasa«, odnosno »izbora i glasanja« ne mogu da uočim. Ako treba praviti neku razliku, trebalo bi je svakako izraziti razumljivije ili objasniti u komentaru uz nacrt.

2. »Pravo naroda na podnošenje i odbacivanje predloga« *čega?* Trebalo bi dodati: svih zakona ili odluka narodnog predstavništva.

5. Potpuno odvajanje crkve od države. Sve vjerske zajednice, bez izuzetka, država tretira kao privatna udruženja. One gube svaku potporu iz javnih sredstava i svaki uticaj na javne škole. (Njima se ipak ne može zabraniti da osnivaju *vlastite škole* iz vlastitih sredstava i u njima uče svoje besmislice!).

6. »Svjetovnost škole« u tom slučaju otpada, to ide u prethodni paragraf.

8. i 9. Ovdje bih upozorio da se dobro razmisli; ove tačke zahtijevaju podržavanje 1. *advokata,* 2. *ljekara,* 3. *apotekara, zubnih ljekara, babica, bolničara* itd. Osim toga, dalje se traži potpuno podržavljenje radničkog osiguranja. Da li se sve to smije povjeriti gospodinu fon Kapriviju i da li se sve to slaže s prethodnim odricanjem od svakog državnog socijalizma?

10. Ja bih ovdje kazao: »Progresivni... porezi za podmirenje svih rashoda u državi, srezu i opštini, ukoliko su porezi za ovo potrebni. Ukidanje svih posrednih državnih i lokalnih poreza, carina itd.« Ostatak je suvišan i predstavlja komentar odnosno motivaciju koja slabi utisak.

III. *Ekonomski zahtjevi*

ad 2. U Njemačkoj je više nego ma gdje pravu koalicije potrebno i obezbjeđenje prema državi. Završnu rečenicu »radi regulisanja« trebalo bi dodati kao član 4. i dati joj odgovarajuću formu. U vezi s tim treba napomenuti da bismo sa komorama rada sastavljenim napola od radnika a napola od preduzetnika — bili nasamareni. Godinama i godinama bi većina u njima vazda bila na strani preduzetnikâ, za šta je dovoljna jedna šugava ovca među radnicima. Ako se unaprijed ne utvrdi da u spornim slučajevima *obje polovine odvojeno* daju mišljenje, mnogo je bolje imati preduzetničku komoru i *pored nje nezavisnu radničku komoru.*

Molio bih da se u posljednji čas još jedanput uporedi francuski program, u kome mnoge stvari, baš za broj III,

kao da su bolje formulisane. Španski program ne mogu da pronađem zbog kratkoće vremena, ali i on je u mnogome vrlo dobar.

PRILOG I

1) Jame, majdani... »željeznice i druga saobraćajna sredstva«.

2) U rukama svojih prisvajača (ili posjednika) društvena sredstva za rad postala su sredstva za eksploataciju. Time uslovljeno ekonomsko potčinjavanje radnika prisvajačima sredstava za rad, tj. izvora života, osnova je ropstva u svakom obliku: socijalne bijede, duhovnog kržavljenja, političke zavisnosti.

3) Pod gospodstvom ove eksploatacije nagomilavanje bogatstva koje stvaraju eksploatisani narasta u rukama eksploatatora — kapitalista i veleposjednika — sa sve većom brzinom. Sve nejednačijom biva raspodjela produkta rada između eksploatatora i eksploatisanih, sve većim broj i sve nesigurnijim životni položaj proleterâ.

4) *Privatna* (proizvodnja) izbaciti... upropašćivanjem gradskih i seoskih srednjih slojeva — sitnih buržuja i sitnih seljaka — proširuju (ili produbljuju) jaz između posjednika i lišenih posjeda, opštu nesigurnost čine normalnim stanjem društva i pružaju dokaz da je klasa prisvajača društvenih sredstava za rad izgubila sklonost i sposobnost za privredno i političko rukovođenje.

5) »njegovih« uzroka.

6) ...i za pretvaranje kapitalističke proizvodnje za račun pojedinaca ili akcionarskih društava u socijalističku proizvodnju za račun cijelog društva i po unaprijed određenom planu, za pretvaranje za koje materijalne i duhovne uslove stvara samo kapitalističko društvo i kojim se oslobođenje radničke klase, a time i oslobođenje svih članova društva bez izuzetka, jedino ostvaruje.

7) Oslobođenje radničke klase može biti samo dio same radničke klase. Razumije se po sebi da ona svoje oslobođenje ne može da povjeri ni kapitalistima ni veleposjedni-

cima, svojim protivnicima i eksploatatorima, niti sitnoj buržoaziji i sitnim seljacima, koji se pod pritiskom konkurencije ili moraju držati eksploatatora ili moraju i sami pasti u redove proletera, tj. postati ili protivnici radničke klase ili njen dodatak.

8) ... sa radnicima koji su prožeti sviješću o svom klasnom položaju itd.

9) ... i time sjedinjuje u jednoj ruci silu ekonomske eksploatacije i političkog ugnjetavanja radnika.

10) ... klasnog gospodstva i za jednaka prava i jednake dužnosti svih, bez itd.... porijeklo (kraj precrtati). Ali u njenoj borbi za... čovječanstva njoj smetaju zaostale političke prilike u Njemačkoj. Prije svega ona mora izvojevati slobodu kretanja, uništiti mnogobrojne ostatke feudalizma i apsolutizma, — jednom riječju uraditi onaj posao za koji su njemačke buržoaske partije bile i danas su odveć plašljive. Zato ona mora, bar sada, uključiti u svoj program i takve zahtjeve koje je u drugim kulturnim zemljama već ostvarila sama buržoazija.

ENGELS KAUTSKOM

London, 14. oktobra 1891.

Dragi Kautsky,

U tekstu tvoga nacrta u »Vorwärts«-u iznenada sam, na moje veliko iznenađenje, naletio na »jednu reakcionarnu masu«. Pišem ti o tom odmah, iako se gotovo bojim da će biti dockan. Ova agitaciona fraza kvari, kao gruba disonansa, cio akord kratko i oštro formulisanih naučnih postavki. Jer ova agitaciona fraza krajnje je jednostrana i stoga — u apodiktičko-apsolutnoj formi u kojoj ona jedino efektno zvuči — totalno pogrešna.

Pogrešna, jer ona samu po sebi pravilnu *istorijsku tendenciju* izriče kao *svršenu činjenicu*. U momentu kad nastupi socijalni prevrat, sve druge partije *ispoljiće se* u odnosu prema nama kao reakcionarna masa. Moguće je da one to već i *jesu*, da su izgubile svaku sposobnost za bilo kakvu progresivnu akciju, mada to i ne mora da bude. Ali u ovom trenutku ne možemo to reći, reći s onom sigurnošću s kojom izričemo ostale postavke programa. Čak u Njemačkoj mogu nastupiti takve prilike kada će lijeve partije, uprkos svojoj mizeriji, biti *primorane* da likvidiraju jedan dio kolosalnog antiburžoaskog, birokratskog i feudalnog smeća koje se još tamo povlači. A u tom slučaju one ne bi bile reakcionarna masa.

Dok nismo dovoljno jaki da sami zgrabimo kormilo i ostvarimo svoje principe, ne može, strogo govoreći, biti riječi o jednoj reakcionarnoj masi *u odnosu prema nama*. Inače bi se cijela nacija dijelila na većinu reakcionara i na manjinu nemoćnih.

Zar su ljudi koji su u Njemačkoj razbili sistem malih država i buržoaziji stvorili prostor za njen industrijski prevrat, koji su uveli jedinstvene uslove prometa kako za stvari tako i za ljude, što ih je sa svoje strane primoralo da dadu veću slobodu kretanja i nama, — zar su oni sve to radili kao »reakcionarna masa«?

Zar su francuski buržoaski republikanci koji su 1871. do 1878. definitivno pobijedili monarhiju i vladavinu klera, koji su dali takvu slobodu štampe, zbora i udruživanja kakva dotle, u nerevolucionarnim vremenima, nije bila poznata u Francuskoj, koji su uveli obavezno školovanje, učinili nastavu u tolikoj mjeri opštom i podigli je na takvu visinu da bismo mi u Njemačkoj mogli učiti od njih, — zar su oni postupali kao reakcionarna masa?

Englezi iz obje zvanične stranke, koji su izvanredno proširili pravo glasa, upetostručili broj birača, izjednačili izborne okruge, uveli obavezno školovanje i poboljšali nastavu, koji još i sad u svakoj sesiji izglasavaju ne samo buržoaske reforme nego stalno izglasavaju i nove koncesije radnicima, — oni napreduju polako i mlitavo, ali njih niko ne može naprosto osuditi kao »*jednu* reakcionarnu masu«.

Ukratko, mi nemamo pravo da jednu tendenciju koja se postepeno ostvaruje predstavljamo kao već svršenu činjenicu, utoliko prije što se, na primjer, u Engleskoj, ova tendencija neće *nikad* apsolutno pretvoriti u svršenu činjenicu. Kad ovdje nastupi prevrat, buržoazija će još uvijek biti spremna na svakojake sporedne reforme. Samo što tada insistiranje na sporednim reformama jednog sistema koji treba da bude oboren — gubi svaki smisao.

Lassallova frazeologija ima u agitaciji *u izvjesnim okolnostima* svoje opravdanje, iako se kod nas kolosalno mnogo zloupotrebljavala, na primjer od 1. oktobra 1890. u »Vorwärts«-u. Ali *u program ona ne spada,* tu je apsolutno pogrešna i vodi u zabludu. Tu ona spada isto toliko koliko i žena bankara Bettmanna na balkon koji su htjeli da dograde na njegovoj kući: »Ako mi sagradite balkon, sješće na nj moja žena i upropastiće mi cijelu fasadu!«

O ostalim izmjenama u tekstu štampanom u »Vorwärts«-u ne mogu sada da govorim; list sam negdje zaturio a pismo mora da ide.

Partijski kongres otvoren je u slavni dan. Četrnaesti oktobar je godišnjica bitke kod Jene i gdje se slomila stara, prerevolucijska Pruska. Neka 14. oktobar 1891. bude za popruššenu Njemačku početak *»unutrašnje Jene«*, predskazane od Marxa!

Tvoj F. Engels

(Preveo ZVONKO TKALEC)

DODATAK

V. I. Lenjin

O KRITICI GOTSKOG PROGRAMA
O KRITICI NACRTA ERFURTSKOG PROGRAMA

Iz sveske
MARKSIZAM O DRŽAVI
Engelsovo pismo Bebelu

Izvanredno važno za pitanje države je Engelsovo pismo *Bebelu* od *18/28. III 1875*. (Bebel, »Aus meinem Leben«, Zweiter Teil, S. 318 ff., Stuttgart 1911. Predgovor od 2. IX 1911).

Najvažnije mjesto glasi u potpunosti:

»... Slobodna narodna država pretvorena je u slobodnu državu. Gramatički uzevši, slobodna država jeste takva gdje je država slobodna u odnosu prema svojim građanima, dakle država s despotskom vladom. **Trebalo bi baciti cijelo to brbljanje o državi,** naročito *poslije Komune,* **koja više nije bila država u pravom smislu.** ,Narodnu državu', su nam anarhisti preko svake mjere nabijali na nos, iako već Marxov spis protiv Proudhona i zatim »Komunistički manifest« direktno kažu da se *sa uvođenjem socijalističkog društvenog poretka* **država sama od sebe rastvara i nestaje.** Kako je pak država samo prolazna institucija kojom se valja služiti u borbi, u revoluciji, da bismo svog protivnika silom ugušili, čista je besmislica govoriti o ,slobodnoj narodnoj državi': dok je proletarijatu

NB

još *potrebna* država (kurziv je Engelsov), ona mu je potrebna *ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim bude moguće govoriti o slobodi, država kao takva prestaje postojati.* Mi bismo stoga predložili da se umjesto *država* (kurziv je Engelsov) stavi svuda ,Gemeinwesen', dobra stara njemačka riječ koja vrlo dobro može zastupati francusku riječ ,komuna'.« (S. 321/322).

NB

NB

To je kod Marxa i Engelsa najizvrsnije i zacijelo najoštrije mjesto, tako da kažem, »*protiv* države«.

(1) »Trebalo bi baciti cijelo to brbljanje o državi.«

(2) »Komuna više nije bila država u pravom smislu riječi.« (A šta je bila? Očigledno prelazna forma od države k nedržavi!)

(3) Anarhisti su nam preko svake mjere »narodnu državu« »nabijali na nos«. (Marx i Engels stidjeli su se, dakle, ove očite pogreške svojih njemačkih prijatelja — ali su je držali, i dabome, *u* **tadašnjim** *odnosima* s pravom, za neuporedivo manje važnu pogrešku nego pogrešku anarhista. Ovo NB!!)

(4) Država se »sama od sebe rastvara (»löst sich auf«) | Notabene | i nestaje«... (isp. kasnije: »odumire«) »s uvođenjem socijalističkog društvenog poretka«...

(5) Država je »prolazna institucija« kojom se valja služiti »u borbi, u revoluciji...« (kojom se, po sebi razumljivo, služi *proletarijat*)...

(6) Država je potrebna *ne u interesu slobode,* nego *ugušivanja* (? Niederhaltung nije ugnjetavanje u pravom smislu, nego sprečavanje restauracije, držanje u potčinjenosti) *protivnikâ proletarijata.*

(7) Kad bude slobode, neće biti države.

Obično se pojmovi »sloboda« i »demokratija« smatraju za identične i često se jedan upotrebljava umjesto drugog. Upravo tako rasuđuju vrlo često vulgarni marksisti (na čelu s Kautskym, Plehanovom i komp.). U stvarnosti demokratija isključuje slobodu. Dijalektika (tok) razvoja je ova: od apsolutizma ka buržoaskoj demokratiji; od buržoaske demokratije ka proleterskoj; od proleterske ka nijednoj.

NB!!! (8) »Mi bismo (tj. Engels i *Marx)* predložili da se *svuda* (u programu) umjesto »država« kaže »Gemeinwesen«, »komuna«!!!

Iz ovoga se vidi kako su Marxa i Engelsa simplificirali i blatili ne samo oportunisti nego i Kautsky.

Oportunisti nisu shvatili *ni jednu jedinu* od tih *8* bogatih misli!!

Oni su uzeli *samo* praktičnu potrebu sadašnjice: iskorištavanje političke borbe, iskorištavanje *današnje* države za školovanje, vaspitanje proletarijata, za »iznuđivanje ustupaka«. To je tačno (protiv anarhista), ali to je samo 1/100 marksizma, ako je dozvoljeno izraziti se ovako aritmetički.

Kautsky je u svojoj propagandističkoj i uopšte publicističkoj djelatnosti potpuno zataškao (ili zaboravio? ili nije shvatio?) tačke 1, 2, 5, 6, 7, 8 i Marxovo »razbijanje« (u polemici protiv Pannekoeka 1912. ili 1915. [vidi niže str. 45—47] Kautsky je u tom pitanju već sasvim utonuo u oportunizam).

Od anarhista nas dijeli (α) iskorištavanje države i (β) za vrijeme *revolucije* proletarijata (»diktatura proletarijata«) — pitanja od najveće važnosti za praksu, već sada. (Baš njih je Buharin *zaboravio!)*

Od oportunista dijele nas dublje, »neprolaz-

ne« istine o (αα) »prolaznom« karakteru države. o (ββ) *štetnosti* brbljanja o njoj sada, o (γγ) ne sasvim državnom karakteru diktature proletarijata, o (δδ) protivrječnosti između države i slobode, o (εε) tačnijoj ideji (pojmu, programskom terminu) »Gemeinwesens« umjesto države, o (ss) »razbijanju« birokratsko-militarističke mašine. Ne smije se zaboraviti ni to da *diktaturu proletarijata* otvoreni oportunisti Njemačke (Bernstein, Kolb i dr.) odbacuju direktno, a zvanični program i Kautsky *indirektno* time što se ona u svakodnevnoj agitaciji prećutkuje i što se *trpi* renegatstvo Kolba i družine.

Buharinu je 1916. pisano: »Daj da tvoje misli o državi *sazru*.« Ali on *nije dao* da one sazru, ušuljao se u štampu kao »Notabene« i učinio je to tako da je umjesto da kautskijance raskrinkava, njima svojim pogreškama *pomagao!!* U osnovi uzevši, Buharin je ipak bliže istini od Kautskog.

Marx: Kritika Gotskog programa

Pismo *Engelsa Bebelu,* pisano 18/28. III 1875.
NB Pismo *M a r x a* Brackeu *s a k r i t i k o m G o t s k o g p r o g r a m a, pisano* više od mjesec dana kasnije: 5. V 1875. (»Neue Zeit« IX, 1; 1891) *(1 8 9 0 —1 8 9 1. N r. 1 8).*

Na prvi pogled se čini da je Marx u tom pismu mnogo više »poštovalac države« — ako je dozvoljeno upotrijebiti taj trivijalni izraz naših neprijatelja — nego Engels.

Engels predlaže: (1) uopšte ne govoriti o državi; (2) zamijeniti tu riječ riječju »Gemeinwesen«; (3) izjavljuje čak za Komunu (tj. »diktaturu proletarijata«) da »nije više bila država u pravom smislu«, dok Marx ne kaže *ni slovca* o svemu tome, nego *n a p r o t i v* govori čak o »budućoj *d r ž a v n o s t i* komunističkog društva«!! (»Neue Zeit« !! IX, 1, S. 573.)

Na prvi pogled mogao bi se dobiti utisak banalne protivrječnosti, konfuzije ili divergencije! Ali samo na prvi pogled.

Odlučujuće mjesto (u tom pitanju) iz Marxova pisma glasi u potpunosti:

»,Današnje društvo' je kapitalističko društvo, koje postoji u svim kulturnim zemljama manje ili više slobodno od srednjovjekovne primjese, manje ili više modifikovano posebnim istorijskim razvitkom svake zemlje, manje ili više razvijeno. Naprotiv ,današnja država' mijenja se sa svakom državnom granicom. Ona je drukčija u prusko-njemačkom Rajhu nego u Švajcarskoj, drukčija u Engleskoj nego u Sjedinjenim Državama. ,Današnja država' je, dakle fikcija.

Ipak, i pored sve različitosti svojih formi, različite države različitih kulturnih zemalja imaju zajedničko to što stoje na tlu modernog buržoaskog društva, samo buržoaskog društva jače ili slabije kapitalistički razvijenog. One imaju otuda i izvjesna zajednička bitna obilježja. U tom smislu može se govoriti o ,današnjoj državnosti' u suprotnosti prema budućnosti u kojoj će njen sadašnji korijen, buržoasko društvo, odumrijeti.

Pita se onda: kakav će preobražaj pretrpjeti **državnost** *u komunističkom društvu?* Drugim riječima, *koje će društvene funkcije, analogne sadašnjim državnim funkcijama, ostati u komunističkom društvu?* Na ovo pitanje može se odgovoriti samo naučno, i pravili mi hiljade kombinacija s riječima narod i država, nećemo prići problemu ni za dlaku bliže.

NB

Između kapitalističkog društva i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, a država tog perioda ne može biti ništa drugo do *revolucionarna diktatura proletarijata* (kurziv je Marxov).

Program se, međutim, ne bavi ni ovom posljednjom, niti se bavi *budućom državnošću komunističkog društva.*«

Jasno je da je to prijekor; to proizlazi iz dalje rečenice: program se »bavi« starom demokratskom litanijom, *a ne* pitanjima revolucionarne diktature proletarijata i državnošću komunističkog društva...

»Njegovi politički zahtjevi ne sadrže ništa osim stare, dobro poznate demokratske litanije: opšte izborno pravo, direktno zakonodavstvo, narodno pravo, milicija itd. Oni su prosto eho buržoaske Narodne partije, Lige za mir i slobodu.« (S. 573)

(Ovi zahtjevi su već »realizovani« — samo ne u njemačkoj državi već u drugima; u Švajcarskoj, u Sjedinjenim Državama. Ovi zahtjevi su umjesni *samo u demokratskoj republici.* Program ne zahtijeva republiku, kao što su to činili francuski radnički programi pod Lujem Filipom i pod Lujem Napoleonom — to se u Njemačkoj ne može, dakle nema nikakvog smisla od vojničkog despotizma zahtijevati stvari koje su na mjestu samo u demokratskoj republici... čak vulgarna demokratija *»stoji veoma visoko iznad te vrste demokratizma u granicama policijski dopuštenog i logički nedopuštenog«.*

veoma dobro (i veoma važno)

U tim riječima Marx kao da je predvidio svu trivijalnost kautskijanstva: sladunjavi govori o svakojakim dobrim stvarima, koji se svode na uljepšavanje stvarnosti; jer se nepomirljivost demokratskog mira i imperijalizma, demokratije i monarhije itd. zataškava ili ostaje zamračena.

Dakle, diktatura proletarijata je »politički prelazni period«; jasno je da je i *država tog perioda* prelaz od države ka nedržavi, tj. »nije više država u pravom smislu«. Između Marxa i Engelsa

nema, prema tome, u ovom pitanju nikakve protivrječnosti.

Ali Marx govori dalje o »budućoj državnosti komunističkog društva«!! Dakle čak i u *komunističkom* društvu« biće države!! Nema li tu protivrječnosti?

Nema:

Država je potrebna buržoaziji	I — — u kapitalističkom društvu država u pravom smislu
Država je potrebna proletarijatu	II — — prelaz (diktatura proletarijata) država prelaznog tipa (nije država u pravom smislu)
Država nije potrebna, ona odumire	III — — komunističko društvo: *odumiranje* države

Apsolutna dosljednost i jasnoća!!

Drukčije:

I — Demokratija samo kao izuzetak, nikad potpuna...

II — Gotovo potpuna demokratija, ograničena samo *ugušivanjem* otpora buržoazije.

III — Stvarno potpuna demokratija koja postaje navika i *stoga* odumire... Potpuna demokratija jednaka je nikakvoj demokratiji. To nije paradoks, nego istina!

I — Demokratija samo za bogate i za mali sloj proletarijata [prema siromašnim je ravnodušna!]

II — Demokratija za siromašne, za 9/10 stanovništva, nasilno ugušivanje otpora bogatih.

III — Potpuna demokratija koja postaje navika i stoga odumire, ustupajući mjesto načelu: Svako prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.

Vidi str. 19. margina

O pitanju države govori i jedno veoma bitno mjesto u *»Kritici Gotskog programa«*, gdje se daje *ekonomska* analiza budućeg društva.

Marx kritizira tamo (S. 565—567) Lassallovu ideju o »neokrnjenom prinosu rada«, pokazuje nužnost odbitka za fond koji služi pokriću potrošenog dijela sredstava za proizvodnju, za rezervni fond, izdatke za upravu, za škole, za zdravstvene ustanove itd. *i nastavlja:*

NB »Ovdje imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono *razvilo* na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo *izlazi;* s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođač dobija nazad od

NB društva — poslije odbitaka — tačno ono što mu daje. Ono što mu je on dao — njegov je individualni kvantum rada. Na primjer, društveni radni dan sastoji se od zbira individualnih radnih časova; individualno radno vrijeme pojedinog proizvođača jeste onaj dio društvenog radnog dana koji je on dao, njegov udio u njemu. On dobija od društva potvrdu da je dao toliko i toliko rada (poslije odbitka njegova rada za zajedničke fondove), i na osnovu te potvrde dobija iz društvenih zaliha sredstava potrošnje onu količinu predmeta potrošnje na koju je utrošeno isto toliko rada. Isti kvantum rada koji je dao društvu u jednom obliku dobija nazad u drugom obliku.« (S. 566.)

»...ništa ne može preći u svojinu pojedinih osoba osim individualnih sredstava potrošnje.« »Što se pak tiče raspodjele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmjeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednom obliku razmjenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku.« (S. 567) Ovo jednako pravo pretpostavlja *nejednakost*, fak-

tičku nejednakost, *nejednakost* ljudi, jer jedan je jak, drugi slab, itd. (individue »ne bi bile različite individue kad ne bi bile nejednake«) (S. 567) — jedan će dobiti više od drugog.

Dakle: I. »duge porođajne muke« — II. »prva faza komunističkog društva« — III. »viša faza komunističkog društva«

»Ali ti nedostaci ne mogu se izbjeći u **prvoj fazi** komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva poslije dugih porođajnih muka. Pravo ne može nikad biti iznad ekonomske formacije i njome uslovljenog kulturnog razvitka društva.«

»U *višoj fazi komunistačkog društva,* kad nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individue podjeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individue porastu i produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteku obilnije — — tek tada će biti moguće sasvim prekoračiti **uski horizont buržoaskog prava i** društvo će moći na svoje zastave zapisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!« (S. 567.)

NB

Ovdje se jasno, tačno, precizno razlikuju dvije faze komunističkog društva:

Takođe jedan oblik prinude: »Ko ne radi, ne treba ni da jede«

Niža (»prva«) — podjela sredstava potrošnje »proporcionalno« kvantumu rada koju svako daje društvu. Nejednakost raspodjele još je jaka. »Uski horizont buržoaskog prava« *još nije sasvim* prevladan. Ovo *NB!!* Sa (poluburžoaskim) pra-

NB vom očigledno još ne nestaje sasvim (poluburžoaska) država. Ovo *N o t a b e n e!!*

Rad je postao potreba, ne postoji nikakva prinuda

»*V i š a*« — »Svako prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.« Kada je to moguće? Kad (1) iščezne suprotnost između intelektualnog i fizičkog rada; (2) kad rad postane *p r v a ž i v o t n a p o t r e b a* (NB: navika da se radi postaje pravilo, bez prinude!!); (3) kad se produktivne snage snažno razviju. Jasno je da je *p o t p u n o* odumiranje države moguće samo na ovom višem stepenu. Ovo NB.

Engelsovo pismo iz 1875.

U pismu Engelsa Bebelu od *1 8 / 2 8. I I I 1 8 7 5.* sadržana su još i posebno poučna mjesta koja osvjetljavaju izvjesne strane marksizma jasnije nego inače:

(1) »...Prvo, usvojena je« (u Gotskom programu) »zvučna, ali istorijski pogrešna Lassallova fraza: nasuprot radničkoj klasi sve ostale klase su *s a m o j e d n a r e a k c i o n a r n a* masa. *O v a p o s t a v k a j e s a m o u p o j e d i n i m i z u z e t n i m s l u č a j e v i m a t a č n a,* na primjer *u r e v o l u c i j i* proletarijata *k a o š t o j e b i l a K o m u n a,* **ili** u *z e m l j i u k o j o j j e n e s a m o* buržoazija *p r e o b r a z i l a* državu i društvo *p o s v o j o j s l i c i i p r i l i c i n e g o j e* poslije nje *t a k o đ e* demokratska sitna buržoazija *s p r o v e l a* taj preobražaj *d o n j e g o v i h k r a j n j i h k o n s e k v e n c a.*« (S. 319) (U Njemačkoj ste »godinama« išli ruku pod ruku s Narodnom partijom, i postavljate 7 političkih zahtjeva »od kojih je svaki *buržoasko*- [kurziv je Engelsov] demokratski«.)

NB

(kao u Švajcarskoj)

NB

(2) »...»Peto« (peti Engelsov prigovor), »o organizaciji radničke klase, kao klase, putem *sindikata* nije rečeno ni riječi. A to je veoma bitna tačka, jer *to je prava klasna organizacija proletarijata,* u kojoj on vodi svoje svakodnevne borbe protiv kapitala, u kojoj se on školuje i koju danas čak ni najgora reakcija (kao sad u Parizu) prosto naprosto ne može više da uguši. S obzirom na važnost koju ta organizacija dobija i u Njemačkoj, bilo bi, po našem mišljenju, bezuslovno potrebno pomenuti je u programu i ostaviti joj, po mogućnosti, određeno mjesto u organizaciji partije.« (S. 321).

tako

NB

(3) »...Isto tako nema« (u programu) »ni prvog uslova svake slobode: da su svi činovnici za sve svoje službene radnje u odnosu prema svakom građaninu odgovorni pred redovnim sudovima i po opštem pravu.« (S. 321.)

(4) »...,Uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti, tako isto je vrlo sumnjiva fraza umjesto: ,ukidanje svih klasnih razlika'. Od zemlje do zemlje, od pokrajine do pokrajine, čak od mjesta do mjesta uvijek će postojati *izvjesna* nejednakost životnih uslova, koja se može svesti na minimum, ali koja se ne može nikad potpuno ukloniti. Stanovnici Alpa imaće uvijek drukčije životne uslove nego ljudi ravnice. Predstava socijalističkog društva kao carstva *jednakosti* jednostrana je francuska predstava, koja se oslanja na staru ,slobodu, jednakost, bratstvo', predstava koja je *kao etapa u razvitku* za svoje vrijeme i za svoje mjesto bila opravdana, ali koja bi, kao i sve jednostranosti ranijih socijalističkih škola, trebalo da sad bude prevaziđena, jer samo unosi zbrku u glave i jer su nađeni precizniji načini izlaganja stvari.« (S. 322.)

NB

Liebknechtova »nepromišljena riječ«

(5) Bakunjin u svom spisu »Država i anarhija« čini *nas* odgovornim za svaku Liebknechtovu »nepromišljenu riječ«... (S. 322/323.)

(6) »Uopšte *zvanični program neke partije ima manju važnost nego ono što ona radi.* Ali ipak *nov* program je uvijek javno pobodena zastava, i spoljni svijet po njoj sudi o partiji« (S. 323)...

NB

Aha! Aha!

Bebel je odgovorio Engelsu 21. IX 1875. između ostalog: »*Sa sudom* koji ste izrekli o nacrtu programa ja se *potpuno slažem,* kako to dokazuju i moja pisma Brackeu. (S. 334/ 335). Ja sam Liebknechta žestoko prekoravao«..., ali pošto se maler već dogodio... »sve ovo je pitanje vaspitanja«.

Da je *sam* Bebel nešto ranije dijelio sva ova pogrešna mišljenja o »narodnoj državi«, dokazuje njegova brošura »Naši ciljevi« (9. izdanje, *1886*, »Socialdemokratische Bibliothek«, nepromijenjeni otisak 3. izdanja od 1872), strana 14: »Dakle, država treba da se pretvori iz države koja počiva na *klasnoj vladavini u narodnu državu*... i u toj državi... treba da kolektivna proizvodnja stupi na mjesto... privatnih preduzeća.«

A isto tamo na strani 44. on preporučuje *kako* Marxa *tako i* Lassalla!!! Naporedo. Razliku između njih u pitanju države Bebel tada *nije* vidio.

Engels: Kritika nacrta Erfurtskog programa

Engels 1891. godine kaže (Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfes 1891, *Neue Zeit,* XXI, 1, 1901—2, str. 5. i dalje. Engelsovo pismo Kautskom o odašiljanju te kritike datirano je sa 29. VI 1891):

NB

»Politički zahtjevi nacrta imaju jednu veliku manu. Ono što je zapravo trebalo da se kaže, *u njima se ne kaže*« (kurziv je Engelsov) (str. 9).

I Engels objašnjava da je njemački ustav »kopija« ustava od 1850, da je Rajhstag (kao što je rekao Liebknecht) »smokvin list apsolutizma« (str. 10).

...»Htjeti na bazi tog ustava i podjele na male državice koju on sankcioniše, na bazi Saveza Pruske i Rojs-Grajc-Šlajc-Lobenštajna, od kojih prva ima toliko kvadratnih milja koliko drugi kvadratnih colova, — htjeti na takvoj bazi sprovesti ‚pretvaranje svih sredstava za rad u zajedničku svojinu', očigledna je besmislica«.

...»Ali, dirati u to je opasno. A ipak se stvar mora, ovako ili onako, načeti. Koliko je to potrebno, pokazuje oportunizam koji baš sada uzima maha u velikom dijelu socijaldemokratske štampe. Iz straha od obnavljanja zakona protiv socijalista, zbog sjećanja na svakojake brzoplete izjave date za vrijeme važenja tog zakona, treba sad odjedanput da sadašnji zakonski poredak u Njemačkoj bude partiji dovoljan za sprovođenje svih njenih zahtjeva mirnim putem«.

Engels govori dalje da se o »mirnom« »urastanju« može još i govoriti (»man kann sich vorstellen« — to je slabije i opreznije: samo *zamisliti)* u zemljama kao što su demokratske republike Francuska, Amerika, u monarhijama kao što je Engleska, »gdje se o predstojećem otkupu od dinastije svakog dana diskutuje u štampi i gdje je ta dinastija protiv narodne volje nemoćna«...

NB: argumenti i »narodna volja«...

...»Ali u Njemačkoj, gdje je vlada gotovo svemoćna, a Rajhstag i sva druga predstavnička tijela bez stvarne vlasti, — u Njemačkoj proglašavati tako nešto, i još bez ikakve potrebe, znači skinuti smokvin list s apsolutizma i sobom pokriti njegovu golotinju«.

((APSTRAKTNO U PRVI PLAN, KONKRETNO ZATAŠKATI!!)) Nota bene divota! glavno je uhvaćeno! NB

»Takva politika može samo da sopstvenu partiju za duže vrijeme odvede s pravog puta. U prvi plan se guraju opšta, apstraktna politička pitanja i time prikrivaju najbliža konkretna pitanja, pitanja koja se u prvim krupnim događajima, u prvoj političkoj krizi, sama stavljaju na dnevni red. Šta drugo može iz toga proizaći nego da partija u odlučnom momentu najednom bude zbunjena, da o najpresudnijim tačkama vlada nejasnost i nejedinstvenost, jer se o tim tačkama *nije nikad diskutovalo*.« (str. 10)...

»pošteni« oportunizam je najopasniji od svih

»Ovo (str. 11) zaboravljanje velikih osnovnih gledišta radi trenutnih interesa dana, ovo jurenje i posezanje za trenutnim uspjehom bez obzira na docnije posljedice, ovo žrtvovanje budućnosti pokreta za ljubav njegove sadašnjosti može da bude ,pošteno' mišljeno, *ali to jeste i ostaje oportunizam*, a **,pošteni' oportunizam** *je možda najopasniji od svih*. Koje su, dakle, te škakljive, ali vrlo bitne tačke?

Prvo. Ako je išta izvjesno, onda je izvjesno to da naša partija i radnička klasa mogu doći na vlast samo pod formom demokratske republike. Ova je čak specifična forma za diktaturu proletarijata, kao što je već pokazala velika francuska revolucija«...

NB

...»No čini se da legalno ne može da se zahtjev republike stavi direktno u program, iako je to čak pod Lujem Filipom bilo dopušteno u Francuskoj, isto onako kao danas u Italiji. A činjenica da se u Njemačkoj ne smije postaviti čak ni otvoreno republikanski partijski program dokazuje koliko je grdna iluzija da se u njoj republika može ostvariti lagodno-mirnim putem, pa i ne samo republika nego čak i komunističko društvo.

»Međutim, republika se u krajnjem slučaju može zaobići. Ali ono što je po mom mišljenju

trebalo da uđe i što može da uđe — to je zahtjev *koncentracije čitave političke vlasti u rukama*

»zasad« »ako« *narodnog predstavništva.* To bi zasad bilo dovoljno ako se ne može ići dalje.

»*Drugo.* Rekonstrukcija Njemačke«... Naime (a) uništenje podjele na male državice, (b) »Pruska mora prestati da postoji, mora da se rastvori

NB u samoupravnim pokrajinama, kako specifično prustvo ne bi i dalje pritiskivalo Njemačku«.

...»Šta treba da dođe na njihovo mjesto? Po mom mišljenju, proletarijat može upotrijebiti sa-

opet!!! NB

mo formu jedne i nedjeljive republike. Federativna republika je na ogromnoj teritoriji Sjedinjenih Država još i sad, u cjelini uzevši, nužnost, mada na istoku već postaje smetnja. Ona bi bila

NB »4 nacije« u Engleskoj

napredak u Engleskoj, gdje na dva ostrva žive četiri nacije i gdje, uprkos tome što je parlament jedan, već sada postoje naporedo tri sistema zakonodavstva. U maloj Švajcarskoj federativna republika je već davno postala smetnja, podnošljiva samo zato što se Švajcarska zadovoljava time

NB

da bude čisto pasivan član evropskog sistema država. Za Njemačku bi federalističko pošvajcarenje bilo ogroman korak nazad. Savezna država razlikuje se od jedinstvene države u dvije tačke: jedna je u tome što svaka pojedina država koja se nalazi u Savezu, svaki kanton, ima svoje vlastito građansko i krivično zakonodavstvo i ustrojstvo sudova, druga je u tome što pored doma narodnih predstavnika postoji dom predstavnika država, u kome svaki kanton, bio veliki ili mali, glasa kao takav.« (Str. 11). Naša Savezna država = prelaz ka jedinstvenoj državi. I »*revoluciju odozgo*« (str. 11) od 1866. i 1870. ne treba da poništavamo (»rückgängig machen«), nego »dopunjujemo« »pokretom odozdo«.

NB

Ovo naročito *NB:* u Engleskoj (1891) 4 nacije, i *z a t o* bi federativna republika bila progres!!

»Dakle, jedinstvena republika. Ali ne u smislu današnje francuske republike, koja nije ništa drugo do 1798. godine osnovano carstvo bez cara. Od 1792. do 1798. svaki francuski departman, svaka opština imala je potpunu samoupravu po američkom uzoru, a to moramo imati i mi. Kako treba organizovati samoupravu i kako se može bez birokratije, pokazala nam je Amerika i prva francuska republika, a još danas pokazuju Australija, Kanada i druge engleske kolonije. A takva pokrajinska i opštinska samouprava mnogo je slobodnija nego, na primjer, švajcarski federalizam, gdje je kanton, doduše, veoma nezavisan prema Savezu, ali i prema srezu i opštini. Kantonske vlade postavljaju sreske štathaltere i prefekte, što je u zemljama engleskog jezika sasvim nepoznat slučaj i što mi u budućnosti nećemo kod sebe nikako trpjeti, baš kao ni pruske landrate i regirungsrate«.

NB

»Od svih ovih stvari malo što će smjeti da uđe u program. Ja ih i pominjem uglavnom zato da bih okarakterisao prilike u Njemačkoj, gdje se tako nešto ne može glasno kazati, a time ujedno i iluziju koja bi htjela da takve prilike legalnim putem prevede u komunističko društvo. I dalje, da bih podsjetio Direkciju partije da ima još i drugih važnih političkih pitanja osim direktnog narodnog zakonodavstva i besplatnog pravosuđa, bez kojih, na kraju krajeva, takođe možemo ići naprijed. Pri opštoj neizvjesnosti mogu ta pitanja prekonoć postati goruća, a šta onda ako o njima nismo diskutovali, ako se o njima nismo sporazumjeli?

»nagovještaj«

Ali ono što može doći u programu, i što bar indirektno može služiti kao nagovještaj onoga što ne može da se kaže, jeste zahtjev:

NB

‚Puna samouprava u pokrajini, okrugu i opštini preko činovnika biranih na temelju opšteg prava glasa. Ukidanje svih od države naimenovanih lokalnih i pokrajinskih vlasti'.

Da li se još šta od tačaka o kojima smo upravo diskutovali može formulisati kao programski zahtjev, ja ovdje ne mogu da ocijenim tako dobro kao vi tamo. No bilo bi poželjno da se o tim pitanjima diskutuje u partiji, prije nego što bude prekasno.« (Str. 12).

NB * ibidem Engels naprosto piše: »5. Potpuno odvajanje crkve od države. Sve vjerske zajednice, bez izuzetka, država tretira kao privatna udruženja. One gube svaku potporu iz javnih sredstava i svaki uticaj na javne škole.« I to je sve!! NB: umjesto »proglašavanja vjere privatnom stvari«?? [Vidi str. 32, dolje, u ovoj svesci.]

Prema tome, Engels se 1891. (29. VI 1891), govoreći o političkom proglasu socijaldemokratije,

(1) direktno bori protiv *oportunizma*, govoreći o njegovom porastu u partiji, definišući ga kao »zaboravljanje velikih osnovnih« (odnosa) »gledišta«.

(2) ponavlja formulu »diktatura proletarijata«.

(3) insistira na republici (kao »specifičnoj formi za diktaturu proletarijata«).

(4) insistira na ukidanju svih od države naimenovanih činovnika u lokalnoj samoupravi.

(5) protiv iluzije *samo* mirnog, *samo* legalnog puta.

Slika je jasna!

Teoretski naročito NB spajanje diktature prolearijata s najpunijom lokalnom samoupravom.

Buržoazija je preuzela od feudalne apsolutne monarhije »birokratsko-vojnu« državnu mašinu i razvila ju je. Oportunisti (naročito 1914—17) urasli su u nju (imperijalizam, kao epoha u razvijenim zemljama, uopšte ju je silno ojačao). Zadatak proleterske revolucije: **»zerbrechen«**, slomiti tu mašinu, zamijeniti je najpunijom samoupravom dolje, u mjestima, i *direktnom* vlašću naoružanog proletarijata, njegovom diktaturom, gore.

Čime ujediniti, povezati opštine? Ničim, kažu anarhisti (α). Birokratijom i vojnom kastom, kaže (i radi) buržoazija (β). Savezom, organizacijom naoružanih radnika (»sovjetima radničkih deputata«!), kaže marksizam (γ).

Rezultat: otprilike:

(α) = »ukidanje« države; (β) = ovjekovječavanje (tačnije: čuvanje i branjenje države; (γ) = revolucionarno iskorišćavanje države (diktatura proletarijata; razbiti staru mašinu; ugušiti otpor buržoazije; ujediniti i povezati potpuno demokratske opštine naoružanim, centralizovanim proletarijatom) radi *prelaza* ka ukidanju klasa, ka *komunizmu*, koji vodi ka *odumiranju države*.

Ad (α) — apoliticizam; ad (γ) — učešće u političkoj borbi *r a d i* pripreme za revolucionarno iskorišćavanje države.

Bernstein u svojim »Voraussetzungen« str. 24, naročito ističe odgovor Engelsa »mladima« od 13. IX 1890. (u »Socijaldemokratu«), reprodukujući taj odgovor ovako: »Engels je pokret mladih nazvao čisto »literatskim i studentskim revoltom«, prebacio mu »silno iskrivljeni marksizam« i izjavio da se sve ono što se s te strane prebacuje frakciji svodi, u najboljem slučaju, na tričarije; neka se »Sächsische Arbeiterzeitung« koliko god hoće nada da će zdrav razum njemačkih radnika savladati onaj parlamentarni pravac u socijaldemokratiji koji boluje od uspjeha, on, Engels, ne nada se tome, njemu o nekoj takvoj većini u partiji nije ništa poznato.« (Ovako izlaže stvar Bernstein, praveći paralelu s Engelsovim primjedbama iz 1887. godine u predgovoru »Stambenom pitanju« NB.)

istaći između ostalog da je u Kritici nacrta Erfurtskog programa Engels pisao i o pitanju paritetnih komora:

Sic! («klopka»)

izvanredno!

... treba napomenuti da bismo sa komorama rada sastavljenim napola od radnika a napola od preduzetnika — bili nasamareni. Godinama i godinama bi većina u njima vazda bila na strani preduzetnikâ, za šta je dovoljna jedna šugava ovca među radnicima. Ako se unaprijed ne utvrdi da u spornim slučajevima *obje polovine odvojeno* daju mišljenje (kurziv je Engelsov), mnogo je bolje imati preduzetničku komoru i *pored nje nezavisnu radničku komoru.* (Str. 13.) (Kurziv je Engelsov.)

Engels NB: o trustovima:

U istoj Kritici nacrta Erfurtskog programa Engels je povodom riječi »*Planlosigkeit*« pisao: »A ako od *akcionarskih društava* pređemo na trustove, koji potčinjavaju sebi i monopolišu čitave industrijske grane, onda tu prestaje ne samo *privatna proizvodnja* nego i *odsustvo plana*«. (Str. 8.)

ΣΣ; Marx 1852. godine — zadatak: »**razbiti**« birokratsko-vojnu mašinu. —

Marx 1871. godine — značaj Pariske komune: pokušaj *da se razbije* birokratsko-vojna mašina. —

Engels (Marx) 1875. godine najjače »protiv« države (ovdje str. 13). —

Marx i Engels od 1872. do 1891. — »diktatura proletarijata«. —

Naći i informisati se da li su Marx i Engels *prije 1871.* govorili o »diktaturi proletarijata«? Čini se da nisu!

Engels 1891. godine — diktatura proletarijata + ukidanje državnih činovnika u lokalnoj samoupravi. — Engels iste godine predgovor »Građanskom ratu« sa specijalnim ukazivanjem na opasnost prazne vjere u državu koja vlada u Njemačkoj (v. ovdje str. *34—35).*

U »*Komunističkom manifestu*« (1847) samo »proleterska revolucija«, »komunistička revolucija«, »nasilno rušenje čitavog dosadašnjeg društvenog poretka«... podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije«=prvi korak (kraj II glave) (= prvo formulisanje!!).

(Preveo **ZVONKO TKALEC**)

SADRŽAJ

Strana

D O D A T A K

Karl Marks

MANIFEST KOMUNISTIČKE PARTIJE
i drugi programski spisi

Izdavač:
IGKRO »Svjetlost«, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo

Za izdavača:
Alija Velić

Likovna oprema:
Ivica Čavar

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Korektor:
D. Kapor

Štampa:
IP »Veselin Masleša«, OOUR Štamparija, Mostar

Za štampariju:
Rudo Bandić

Štampano u 5.000 primjeraka
1977.